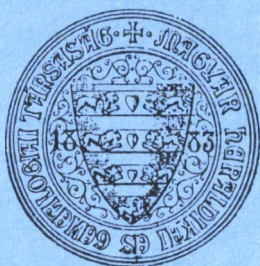

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
A Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HETVENEDIK KÖTET
1997/1–2. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCVII

E számunk szerzői

Baczoni Tamás gyűjteményvezető-főmuzeológus (Bp., Hadtörténeti Múzeum)
Deák Varga József, Nagybajom
Horváth Sándor, egy. hallgató (ELTE BTK)
Kapronczay Károly dr., igazgató (Simmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár, Budapest)
Lukács József (Kassa – Košice) ny. régész–helytörténész
Majtényi György, egy. hallgató (ELTE BTK)
Makra Zsigmond dr., tudományos kutató (Budapest)
Merényi-Metzger Gábor, kutató (Gyula)
Nyulásziné Straub Éva dr., főosztályvezető (MOL)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtítkára
Rainer Pál, régész–muzeológus (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)
Soós Ferenc, a Magyar Numizmatikai Társulat főtítkárhelyettese
Szantner Viktor, egy. hallgató (ELTE BTK)
Tóth Eszter Zsófia, egy. hallgató (ELTE BTK)
Tamáska Péter dr., főlevéltáros (MOL)
Vajay Szabolcs dr., a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének tiszteletbeli elnöke
(Svájc)

E számunk a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

TURUL

LXX. évfolyam

1997/1–2. füzet

Szerkesztik: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat
Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai előkészítő munkák: Garai Péter

Nyomdai kivitelezés: Neotipp Bt, 1025 Budapest, Vöröstorony lejtő 5.

Felelős vezető: dr. Naszályi Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

I. Értekezések, önálló cikkek

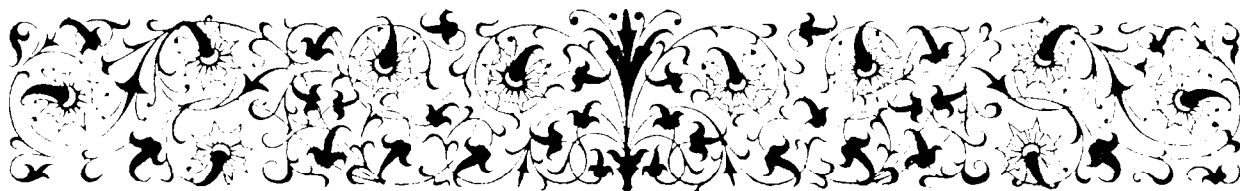
Kapronczay Károly: Orvosdinasztiák I. – Korányi-család (heraldikai rajz ifj. Bogdán István)	1
Tamáská Péter: Heinrichek és Beniczkyek. Egy polgári és egy nemesi család kései találkozása (heraldikai rajz ifj. Bogdán István)	5
Merényi-Metzger Gábor: A nagyváradai káptalan tagjai (1920–1945)	13
Rainer Pál: Egy 1388-as budai sírkő és Heinzmann Eisenrinkel körmöci kamaraispán. (Adalékok a középkori magyarországi polgári címerhasználatához)	20
Címer- és zászlóavatás Nemesviden	25
Pandula Attila: Egy XVII. századi heraldikai témájú magyar olajfestmény	26
Horváth Sándor–Majtényi György–Tóth Eszter Zsófia: A magyarországi élmunkás és sztahanovista kitüntetés	29
Lukács József: Egy fémtok története	43
Soós Ferenc: Schmalz Friedrich erdélyi kamaraispán címere János király aranyforintjain	46

2. Kisebb rovatok

Vajay Szabolcs: Hogyan születik egy címereslevél? Gondolatok Kóta Péter doktori értekezéséhez	48
Baczoni Tamás: „Huszárok” – Kiállítás a Hadtörténeti múzeumban	49
Deák Varga József: Címeres emlékek a Nagybjomi „Sárközy István” Helytörténeti Múzeumban	52
Szantner Viktor: Egy genealógiai könyvbemutatóról	53

Könyvismertetés

Blaskovics József: Az újvári ejálet török adóösszeírása (Ism.: Makra Zsigmond)	55
Borošak-Marijanović, Jelena: Flags throught the centuries. (Catalogue of museum collection flags and flags streamars.) (Ism.: Pandula Attila)	56
Horváth Zoltán: Zászlók. A zászlók kialakulása és fejlődése a kezdetektől napjainkig. (Ism.: Rainer Pál).	57
Kozicz János: Kecske-mét címerei és zászlói (Ism.: Rainer Pál)	59
Österreichischs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Herausgegeben von Johann Stolzer und Christian Steeb. (Ism.: Rainer Pál)	61
Schöpfer, Gerald: Klar und fest. Geschichte des Hauses Lichtenstein. (Ism.: Pandula Attila)	63
Hazai és nemzetközi hírek	64
Deutschsprachige Zusammenfassung (Ress Imre)	65
Summary (Szasztkó István)	67

Orvosdinasztiák I.

A KORÁNYI-CSALÁD

Eredeti családi nevük Kornfeld volt. A család története a XVIII. század utolsó évtizedeitől ismert. Friedrich J. (Joachim) Kornfeld (–1826) izraelita válású bécsi bankár volt, aki a napóleoni háborúk idején a hadsereg hitelezője és felvásárlója volt és a hadseregnek adott hitelekkel és kölcsönökből szerzett vagyonát a Napóleon bukását követő inflációban elvesztette. Három fia János (Bécs, 1795–Szatmár, 1880), Viktor (1796–1870) és Sebald (Sebaldus) (Prága, 1800–Nyíregyháza, 1885) orvosi pályát választott, mindhárman a bécsi egyetem orvosi karán seborvosi-szülésmesteri oklevelet szereztek és különböző időben – az 1820-as évek közepén és végén – Magyarországon telepedtek le és fényes pályát futottak be. További testvéreikről nincs adat.

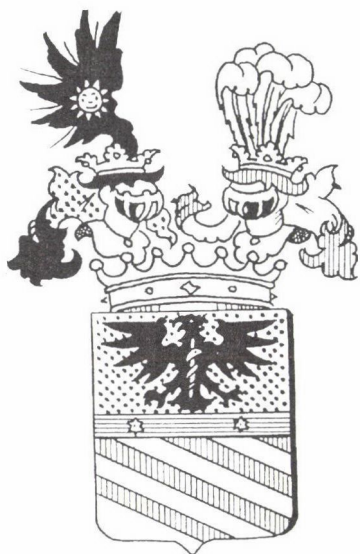
Korányi (Kornfeld) János (Bécs, 1795–Szatmár, 1880) 1816-ban szerzett seborvosi-szülésmesteri oklevelet a bécsi orvosi karon, 1816–1824 között Bécsben és környékén gyakorló orvos, majd 1824-ben Szatmárnémetiben telepedett le, 1828-tól a szatmári püspök udvari orvosa, 1838-tól megyei főorvos, majd c. főorvos. 1828-ban római katolikus hitre tért át, felesége Narnai Teréz, akitől három – egy fiú és két leány – gyermeke született. Családi nevét 1848-ban változtatta Korányira. János (1829–1896) fia utáni unokájával, Dr. Korányi Jánossal (1865–1935) budapesti ügyvéddel az ág férfi vonalon kihalt. Amália nevű leánya (férje Nyíri János) után unokája volt Nyíri Sándor (1854–1911) altábornagy, aki 1903. november 3.–1905. június 18. között a Tisza István vezette kormány honvédelmi minisztere, majd képviselő volt. 1910-től a magyar királyi testőrség parancsnoka lett.

Korányi (Kornfeld) Viktor Móricz (Bécs, 1796–Máramarossziget, 1870) Friedrich Kornfeld második szülött fia. 1818-ban szerzett seborvosi-szülésmesteri oklevelet Bécsben, 1829-ben települt Máramarosszigetre, ahol előbb városi sebész, majd 1839-től Máramaros vármegye főorvosa lett. 1827-ben még Bécs-

ben feleségül vette Rechnitz Rozáliát (1800–1880), akitől hét – ebből négy érte meg a felnőtt kort – gyermeke született. 1833-ban az egri érsekségen római katolikus hitre tért, családja 1848-ban felvette a Korányi nevet, ő maga csak 1856-ban. Elsőszülött fia Frigyes (1827–1903) joghallgató, majd az 1848/1849-es szabadságharcban előbb a Bécsi Légiónak hadnagya, de 1849 áprilisától honvéd főhadnagy. A világháború leveretése után kényszersorozták az osztrák hadseregbe, a 42. *Wellington* gyalogezred tizedeseként szerelték le 1851-ben. Ezután befejezte jogi tanulmányait, törvénytudóként ment nyugdíjba. Ennek fia volt Korányi Gyula (1862–1910) ügyvéd, unokája Korányi Irma (1896–1985) Kossuth-díjas egyetemi tanár, jeles mérnök, ükunokája Korányi László (1942–) belgyógyász-kardiológus főorvos, a balatonfüredi Állami Szívkórház főigazgató-helyettese.

Korányi (Kornfeld) Sebald (Sebaldus) (Prága, 1800–Nyíregyháza, 1885) Friedrich J. Kornfeld harmadik fia. 1821-ben szerzett a bécsi orvosi karon seborvosi-szülésmesteri oklevelet. 1821–1824 között Bécsben folytatott orvosi gyakorlatot, majd Nagykállóban telepedett le. 1826-ban feleségül vette Nyíri (Kandel) Annát (1810–1863), akitől kilenc gyermeke született. 1837-ben az egri érsekségen felvette a római katolikus vallást, 1848-ban egész családjával együtt Korányira változtatta eredeti családnévét. Kitérő diagnoszta volt, fia, Korányi Frigyes leírta, hogy tőle tanulta a betegélelészlelés művészetét. Az 1860-1870-es években az „Orvosi Hetilap” több, a közegészségüggyel és betegleirással foglalkozó tanulmányát közölte. Ő alapította a Korányi család nagy jelentőségű ágát.

Gyermekei: Frigyes (1827–1913) orvos, egyetemi tanár; Adolf (1829–1903) ügyvéd; Miklós (1832–1914) katonatiszt, jogász, Szabolcs vármegye főjegyzője; Lilla (1835–?), férje Tokai Nagy Lajos közjegyző; Kornélia (1841–1918), férje Szesztay Károly ügyvéd; Mária (1842–?), férje Buday Ferenc főjegyző;

A Korányi-család címere

Emília (1839–1909), férje Pilissy Lajos; Emma (1840–1919), férje Nyiri Lajos.

Korányi Frigyes (1827–1913), báró. Korányi Sebald legidősebb fia. Nagykállóban született 1827. december 10-én. Középiskoláit a szatmárnémeti piaristáknál végezte, 1844-től a pesti orvosi karon tanult, tagja volt az egyetemi ifjúság radikális irodalmi társaságnak. Ez időben kedvelt tanítványa volt Balassa János sebészprofesszornak, s ez a szellemi kapcsolat egyike azon szálaknak, melyek később a magyar medicinát az európai szintre emelő és a magyar orvosképzést új alapokra helyező pesti orvosi iskolához vonták. Az 1848-as ifjúsági mozgalmak egyik vezetője. 1848 tavaszán előbb nemzetőr, majd a Szabolcs vármegyei önkéntes zászlóalj gyógyszerértárnak parancsnoka, majd honvédorvosként a nyíregyházi katonakórház főhadnagya, később pedig mint a 104. honvédzászlóalj főorvosa vett részt a harcokban. A világosi fegyverletétel után csak nehezen került el a fogságot. 1849 őszétől folytatta tanulmányait a pesti orvosi karon, de amikor Balassa Jánost letartóztatták, ő vezette az érdekében a pesti rendőrfőnöknél járt küldöttséget. 1852-ben avatták orvosdoktorrá, majd két évre Bécsbe került műtőnövendéknek Schuh professzor mellé. Itt szerezte meg sebészi és szülésmesteri képesítését. 1852-ben egyik rokonának – Kandel Pálnak – azt írta – miután egyszer látta Ferenc Józsefet – hogy „a császár jóképű gyerek”. Ezt a rendőrségi levélcenzúra „jóltaplált gyereknek” fordította. Ezzel az ürüggyel, felségsértés címen – valójában forradalmi múltja miatt – kitiltották Bécsből

és Pestről, és Nagykállóba száműzték. Nagykállóban gyakorló orvosként tevékenykedett, apja praxisát segítette. 1859-ben megalapította a helyi kórházat. Nem elégedett meg a tapasztalatok egyszerű gyűjtésével, hanem a jövő nagy orvosának tervszerűségével és kritikájával rendszerezte észleléseit. Nem szakadtak meg kapcsolatai pesti és bécsi barátaival, sűrű levelezéssel tartotta szellemi kapcsolatát velük, sőt 1857–1858-ban Markusovszky Lajossal, Hirschler Ignáccal és a debreceni Török József gyógyszerésszel kétszer is európai tudományos körutat tett, Prága, Berlin, Párizs, London és még több nagyváros volt utazásuk főbb állomásai. Felkeresték Európa legnevezetesebb egyetemeit, orvosi intézményeit. Az útról „*Uti levelek*” címen beszámolt az „Orvosi Hetilap” 1857–1858. évi számaiban. Alapvetésnek számító tanulmányokat írt a hazai orvosképzés reformjának szükségességéről, lehetőségeiről. Szakmai vonatkozásban két kérdés foglalkoztatta: a malária okozta lépmegnagyobbodás és a gyermekhalandóság. 1860–61-ben ő írta meg az „Orvosi Hetilap”-ban az első a gyermekhalandóság okait feltáró tanulmányt.

A bachi abszolutizmus válsága idején, 1861. január 30-án Szabolcs vármegye főorvosává választották meg. A szaksajtóban a közegészségügy újjászervezéséért harcolt, a politikai sajtóban a népszaporulat aggasztó helyzetére hívta fel a figyelmet. Kötelezővé tette vármegyéjében a himlő elleni védőoltást, kidolgozta a megye szülésznoi ellátásának tervét. Munkáját rövid időre félbeszakította a schmerlingi provizórium. 1861. november 4-én a teljes megyei tisztikarral együtt ő is lemondott. Két év múlva lett csak a megyei inségkórház, majd az egyesületi kórház főorvosa. Pégre 1864-ben amnesztiát kapott és visszatérhetett Pestre. Ekkor megszerezte idegkórtanból a magántanári képesítést, s a következő évben, 1865-ben már a Rókus Kórház idegosztályának vezetője lett.

A következő esztendő ismét jelentős változást hozott az életében. Kinevezték a belgyógyászat egyetemi tanárának a II. sz. klinikára. A hajdani Újvilág (ma Semmelweis) utcában, összesen két kórteremben, két ápolónővel és egy tanársegéd segítségével kezdte meg egyetemi működését. 1878-ban indult meg az új klinika felépítése, amelynek jó megtervezése érdekében Korányi Frigyes és építész társa külföldi tanulmányutat tett. 1880-ra fel is épült az Üllői úton a modern felszerelésű, immár 80 ágyas klinika. A klinikán mellette nőtt fel a modern magyar belgyógyászat egyik legjelentősebb alkotóegyeztése, a Korányi-iskola. Olyan nevek fémjelezték, mint Kéthly Ká-

rolyé, Elischer Gyuláé, Bókay Árpádé, Viktor Babesé (bakteriológus, aki 1887-től bukaresti egyetemi tanár, a román orvostudomány egyik legnagyobb alakja), Udránszky Lászlóé, Issay Artúré, később Buday Kálmáné stb. Korányi Frigyes kitűnő előadói és stílusérzéke, nagy szervezői és tudományos ereje tette iskoláját európai hírűvé. 1884-ben tolcsvai előnévvel – Adolf fivérével együtt – nemességet kapott, majd 1908-ban bárói rangra emelték. 1886–1887-ben az egyetem rektora, 1891-ben a főrendiház örökös tagjává nevezték ki. Részt vett az egészségügyi reformintézkedések – az 1874 évi egyetemi orvosképzési reform, az 1876. évi közegészségügyi törvény – előkészítésében, kidolgozásában. Elképzelése szerint épültek fel az egyetemi klinikai telepek. Bevezette a laboratóriumi kutatást, a biokémiai, a bakteriológiai és később a röntgenológiai vizsgálatokat. Rektorként bevezette a klinikai gyakornoki rendszert, a belgyógyászati szakvizsgánál feltételként szabta meg nemcsak a klinikai, hanem az ideggyógyászati és a kórbontani gyakorlatot. Önálló tudományos eredményei főleg a mellkasi betegségekkel kapcsolatosak, az elsők között foglalkozott a relatív szívbillentyű zavarokkal. Kiemelkedő belgyógyászati tankönyveket szerkesztett a betegségeknek gyakran kereste azok társadalmi hátterét. Kezdeményezésére indult meg a tuberkulózis elleni küzdelem hazánkban. Az aktív megelőző és tényleges gyógyító munka mellett szervezte a szanatóriumi rendszert, a tüdővizsgáló rendelői hálózatot. Nevéhez fűződik az 1905-ben megnyílt Erzsébet királyné Tüdőszanatórium megtervezetése, felépíttetése és a költségeknek közadományokból való összegyűjtése. Ugyancsak szorgalmazta a hazai gyógyfürdők fejlesztését és hasznosítását. Kb. 150 tudományos cikk és könyv szerzője.

Orvosi és egészségügyi szervező tevékenysége Korányi Frigyesnek már életében biztosította a legmagasabb szakmai és közéleti elismerést. 1884-ben, amikor a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának választotta, már életművét, a magyar tudományos belgyógyászat megteremtését is értékelte. Szakmai vontakozásban is a legmagasabb tisztségeket töltötte be: volt egyetemi rektor és orvoskari dékán. A Budapesti Orvosegyesület, az Országos Közegészségügyi Tanács, az Igazságügyi Orvosi Tanács elnöke, számos hazai tudományos társaság tiszteletbeli tagja. 1913. május 19-én hunyt el Budapesten.

Korányi Frigyes 1860-ban kötött házasságot Bónis Malvinnal (1841–1924). A házasságból hat gyermek született, de felnőtt kort négy ért meg. Malvin (1862–

1942), férje báró Dániel Gábor; Sándor (1866–1944), orvos, egyetemi tanár; Anna (1864–1935), férje Soós Elemér; Frigyes (1869–1935), gazdaságpolitikus, pénzügyminiszter. Ez utóbbi 1919. szept. 12.–1920. december 16., 1924. március 24.–november 15., majd 1931. december 16.–1932. október 1. között pénzügyminiszter, 1923–1924-ben, majd 1925–1928-ban párizsi követ, 1932-től főrendházi tag. A magyar pénzügyi politika kiemelkedő egyénisége. Szépirodalommal is foglalkozott. Három gyermeke volt. István fia (1906–?) mérnök, az 1930-as években családjával együtt az Amerikai Egyesült Államokba távozott. A II. világháború alatt az amerikai hadsereg őrnagya volt.

Korányi Sándor (1866–1944), Korányi Frigyesnek Bónis Malvinnal kötött házasságából, ötödik gyermekként született meg 1866. június 18-án, a hazai belgyógyászat legnagyobb alakja. Korányi Sándor iskoláit, egyetemi tanulmányait mindvégig Pesten végezte, 1888-ban – miután már három évvel korábban figyelemre méltó tanulmányokat publikált – Budapesten avatták orvosdoktorrá. A következő évben külföldi tanulmányútra ment, azzal a céllal, hogy az apja által teremtett hagyományokat ötvözze a külföld új és érdekes törekvéseivel. A modern belklinikai tudományos alapjait – az élettant, a kémiát, a biokémiát és a biofizikát – tanulmányozta a legnevesebb európai intézetekben. Visszatérte után nagy elméleti tudással és tapasztalati anyaggal látott hozzá a klinikai munkához, amelybe bevezette az állatkísérleteket, az experimentálást, kifejlesztette a kémiai módszereket, alapvetésként alkalmazta a laboratóriumi vizsgálatokat. Előbb apja klinikáján (1889–1907) működött, 1893-tól az ideggyógyászat magántanára, 1900-ban rendkívüli egyetemi tanár. Közben 1891–1892-ben az Állatorvosi Főiskolán az élettan előadója, 1895-től a Szent István Kórház belgyógyászati osztályának főorvosa. 1907-től a belgyógyászati diagnosztika, 1908-tól pedig a III. sz. Belkliniká (1936-ig) igazgatója, a belgyógyászat ny. rendes tanára. 1927-től a bp-i orvosi kar képviselőjében felsőházi tag. A lyoni, a boroszlói, a szegedi és a pécsi egyetem díszdoktora, az Akadémia Leopoldina tiszteletbeli tagja, a Magyar Tudományos Akadémia tagja (1935).

A III. sz. Belgyógyászati Klinikán virágzott fel és terebélyesedett ki a Korányi-iskola, amelynek már Korányi Sándor volt a vezetője. Megindították a vesebetegségek funkcionális diagnosztikájának, patológiájának és terápiájának új korszakát, s ezzel világviszonylatban is kimagasló eredményeket értek el. Az állatkísérletekre alapozott módszer, az élettani és kórtani

alapok kialakítása, a fizika és kémia módszereinek felhasználása együtt járt a Korányi-iskola másik jellegzetességével: a beteg emberrel való alapos és humánus bánásmóddal. Korányi Sándor a modern veseélettan és vese-kórtan nemzetközileg elismert megalapozója, a veseelégtelenség fogalmának meghatározója. Elsőnek vezette be a veseelégtelenség megállapítására alkalmas vizsgáló módszert, a vér és a vizelet fagyáspontcsökkenésének mérését. Kutatásaival tisztázta a vizenyő keletkezésének mechanizmusát. Élettani kutatásai is jelentősek: tisztázta a magassági betegségben az oxigén részleges koncentrációjának csökkenése okozta vörös vérszettek szaporulatát, megállapította, hogy a leukémia gyógyítására a benzolos készítmények alkalmas szerek, de foglalkozott gerontológiával is. Igen fontos vizsgálatokat végzett a tuberkulózissal kapcsolatban, a szigorú kauzalitás híve volt. Jelentős tudományszemléleti és orvosfilozófiai munkásságot is kifejtett. Szociális felfogására jellemző, hogy a tuberkulózist a rossz szociális körülményekkel kapcsolatos népbetegségnek nevezte. Igen jelentős iskolát nevelt ki, a következő évtizedekben az összes belgyógyászati egyetemi tanár és vezető belorvosi tisztségre jelölt tanítványai köréből kerültek ki. Jelentős és széles szakirodalmi munkásságot fejtett ki.

Apjához hasonlóan őt is a legmagasabb elismerésben részesítették, több hazai és külföldi társaság tagja, társaságok elnöke volt. 1936-ban mégis miniszteri rendelettel kényszerítették nyugdíjba. Évtizedes súlyos betegeskedés után, 1944. április 12-én hunyt el Budapesten. Bölcsessége és szelleme jelentette emberi oldalról teremtő erejét. Saját szavaival: „... Mint tanár célt értem tanítványaimban, fölöslegessé tettem magam!”

Kubinyi Margittal kötött házasságából négy gyermeke született: Erzsébet (férje Kammerer István László mérnök, 1945 után az USA-ban élt) Sándor (1899–1931: orvos, de betegsége miatt nem fejezte be tanulmányait), János (1901–1977) jogász, 1945 után nemzetgyűlési képviselő, 1947-ben Brazíliába távozott, Zürichben halt meg. Családjából Korányi Sándornak csak három leányunokája született.

Korányi Imre (1831–1909) gyógyszerész. Korányi Sebald harmadik fia, aki rokon pályát választott és

gyógyszerész lett. Tanulmányait az egri érseki gimnáziumban végezte, de az 1848/1849-es szabadságharc idején hazafias lelkesedésből több társával megszökött az iskolából és szülei tudta nélkül jelentkezett a szabolcsi honvédszászlóaljba. Több ütközetben is részt vett, zászlóalját 1849 júliusában Tokajnál szétverték. A világosi fegyverletétel után folytatta Egerben tanulmányait, majd gyógyszerési tanulmányokat Egerben és Debrecenben folytatott, végül a pesti orvosi karon végezte el a kétéves gyógyszerési tanfolyamot. 1865–1866-ban Hajdúböszörményben, a következő évben Debrecenben volt gyógyszerész. 1868-tól Nyíregyházán gyógyszerértulajdonos. Mint köztisztviselő állt a város képviselőtestületében is beválasztották, a katolikus iskolaszék elnöke is lett. 1865-ben kötött házasságot a budai születésű Seidl Irénnel, akitől négy gyermeke – Lajos (1866–1929) gyógyszerész, Endre (1868–1945) ügyvéd: Anna (1869–?) férje dr. Kovács Elek: Margit (1870–?) férje Maurer László született.

Korányi András (1903–1995) orvos. Korányi Endre és Szopkó Olga házasságából született Nyíregyházán. 1921-ben beiratkozott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi karára, ahol 1927-ben orvosi oklevelet szerzett. 1923-tól – medikusként – a Korányi-klinika díjtalan demonstrátora, végzése után tanársegéd, majd adjunktus a III. sz. Belklinikán. Részt vett az első hazai inzulinkezelés kísérletében. Több jelentős európai tanulmányúton volt, a Korányi-iskola legtehetségesebb tagjai közé tartozott. 1942-től katoniorvosi szolgálatot teljesített, szovjet fogságba esett, ahonnan csak 1947-ben térhetett haza. Politikai magatartása miatt eltávolították a klinikáról, előbb a Margit-, 1952-től a Szent János Kórház belgyógyász-főorvosa, 1938-ban egyetemi magántanár, 1952-ben kandidátus, majd az orvostudomány doktora. Kiváló dígasztja. Több tudományos közlemény és könyv szerzője. Halála előtt adta ki az *Emléktörödékek* című visszaemlékezést, amely a Korányi-család és a Korányi-iskola legjobb elemző írása.

Kapronczay Károly

IRODALOM – FORRÁSOK

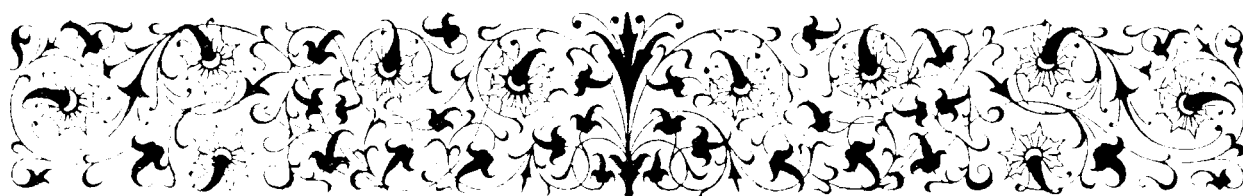
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Korányi-család. Adattár. 303. sz. 56. l.; Korányi Imre családtörténeti összeállítás, 6 l. + 2 l. családfa;

A nagykovács rk. katolikus anyakönyvek. 1. köt.;

Korányi András: Emléktörödékek. Bp. 1995. 569. p.;

Hetényi Géza: Korányi Sándorról. (Megemlékezés) MTA. Orv. Tud. Oszt. Közl. 1950. 1. sz.;

Korányi Frigyes: Visszaemlékezés családomról, pályámról. „Orvosképzés”. 1928. 3. sz. különszám. 1–158. pp.

HEINRICHEK ÉS BENICZKYEK

Egy polgári és egy nemesi család kései találkozása

Tanulmányunkban két, egymással rokoni kapcsolatba került család történetének néhány jellegzetes, ám egymástól alaposan eltérő vonását szeretnénk megrajzolni. A magyar polgárosodásnak ugyanis sajátos színezetet adott, hogy a magyarság és a politikai és társadalmi szövetségesének számító németiség körében a XIX. századtól megszokottá, majd egyenesen divatosá váltak a magyarokkal kötött vegyes házasságok. A századelőn erre a német és a magyar kultúrához egyforma erővel kötődő új középosztályra élénk anyagi tempójú gyarapodás és számbeli növekedés volt a jellemző. Amikor a Heinrichek és a Beniczkyek rokoni kapcsolatba kerülnek, épp akkor kezdett megfordulni ez a folyamat: 1920 a sikertörténetek végét is jelenti.

Elsőként Beniczky Imre és családja kiegyezés utáni életútját vizsgáljuk meg, majd a Heinrichek történetét próbáljuk kibogozni a szűkös forrásanyagból. Azután ismét a Beniczkyek következnek: sorsuk mintegy illusztrációja is a magyar történelemnek. Legvégül pedig visszatérve a Heinrichekre, arról kívánunk szót ejteni, miképp sodorta vissza őket századunk megtorpant közép-európai polgárosodása Németországba, oda, ahonnan a XVIII. században eljöttek.

A tanulmány megírásához a Beniczky családnak a Magyar Országos Levéltárban őrzött iratait, a Heinrichek rendelkezésre bocsátott anyakönyveit és levelezését,¹ a nyomtatott források közül főképp a „Turul” folyóirat egyes tanulmányait, Nagy Iván, Kemelen Béla és Fényes Elek munkáit használtuk fel.

A legfontosabb genealógiai összekötő kapcsot a két család között Beniczky Imre személye jelentette.² A nógrádverőcei plébános bejegyzése szerint Beniczky Imre 1866. november 4-én látott napvilágot. A Heinrich család birtokában lévő, a Migazzi-

kastélyt ábrázoló képeslapon – amely mögött a századvégi üdülőhely minden nevezetessége látható: az Erzsébetlak, a Berczelli- és a Madari-villa, a kaszinó, a kilátó és a kerti pavilonnal is dicsekedő vasúti állomás – az van írva a kastély kéményei fölé: „Itt születtem. 1866. november 3. Beniczky Imre”. Egyszóval Beniczky Imre a 3-áról 4-ére virradó novemberi éjszakán született, nem sokkal azután, hogy megkötötték Bécsben Ausztria és Poroszország között a békét. Azt a békét, amely végül a kiegyezéshez és Magyarország történetének egyik legnyugodalmasabb időszakához vezetett.

Az apa Beniczky László, kamarai hivatalnok, az anya Konetsny Aloysia volt. A család a fiút gazdálkodó pályára készítette fel. Marton Idával kötött házassága után Nagykatára került, pontosabban Egreskátára kaszárnak, ahol a Keglevicheknek és a Dessewffyeknek uradalmi központjuk volt. A fiatal házasoknak 1896 májusában született egyetlen leánygyermekük, Adél Matild.³ A keresztszülők a váci illetékességű Szenesy Aladár és Beniczky Imre nőtestvére, Matild voltak: az újszülött tehát a nagynéni nevét kapta a keresztségben. (Két fiútestvére is volt: László, a bátyja és Imre, az öccse.)

Beniczky Imre később Jobbágyiban bérelt földet s azon gazdálkodott. A kis Nógrád megyei faluban mintegy 1000 római katolikus vallású lélek élt. Különösen híres volt az itteni rozs, a vörös bor, a mandula, a gyertyánosok, a kőbányászat és a juhtenyésztés: „...a lakosok sok lovat tartanak, s Pestre, Debrecenbe fuvaroznak” – írta Fényes Elek még a Bach éra idején.⁴ A vasút persze elvitte a fuvarozást, de a századfordulón a megnövekedett városi szükségletek – Jobbágyi Hatvan vonzáskörzetében feküdt – tisztességes megélhetést biztosítottak egy okosan gazdálkodó vállalkozónak. Beniczky Imre szakcikkeket is írt: ezek

1911 és 1915 között a „Köztelek” című folyóiratban jelentek meg.⁵

A Heinrichek családi hagyományai szerint az ifjú gazdatiszt gyakran megfordult nagybácsikájánál, Beniczky Ferencnél, aki a kiegyezést követően, 1869-ben a gödöllői korona-uradalom igazgatója lett, majd zsámboki birtokán gazdálkodott. A nagynevű irodalmár Bajza József lányát, Lenkét vette feleségül, aki a század legkedveltebb magyar íróője lett s otthonában rangos irodalmi szalont tartott fenn. Regényei és elbeszélései, eleven meseszövése különösen a történelmi középosztály hölgytársadalmában aratott évtizedekre szóló sikert. Ő inspirálta férjét a közéleti pályán, aki a gazdálkodás mellett Jász-Nagykun-Szolnok főispánjaként, belügyminiszteri államtitkárként, majd Pest megye főispánjaként futott be politikai karriert a polgári világban.⁶

A háború alapjaiban rengette meg ezt a kiegyezéses magyar világot, a forradalmak, a román megszállás és az ellenforradalom romboló hatásairól nem is beszélve. Ami a Beniczkyeket illeti, a vihar őket sem kerülte el. Az egercsehi ág sarja, Beniczky Elemér – aki a pétervári választó kerület ellenzéki képviselője, majd a Justh-féle radikális párt egyik vezetője volt – és Beniczky Aladár a Tanácsköztársaság alatt fogságba kerültek, túszként tartották őket. Az 1878-ban Zólyomban született Beniczky Ödön – előbb a szlovák érzelmeiről híres rózsahegy választókerület országgyűlési képviselője, majd 1918-ban Károlyi Mihály uralomra jutása után a forradalom kormánybiztosa – a Tanácsköztársaság kikiáltása után Bécsbe menekült. Az ellenforradalom egyik szervezőjeként a Friedrich-kormányban a belügyi államtitkári posztot, a Huszár-kormányban pedig a belügyi tárcát kapta meg. Ő vezette az első nemzetgyűlési választásokat, Szombathely képviselőjeként került a parlamentbe.⁷ A felvidéki és a bánáti birtokok azonban az utódállamok területére estek: kirabolták, feldúlták őket, s a magyarellenes indítékú földreform során jórészt veszendőbe mentek.

Beniczky Imre is meglehetősen elszegényedve érte meg a történelmi vihar végét. Életében furcsa sort alkotnak a sordöntő évszámok, 1866, a születés és Königsgrätz, 1896, a millennium és Matild világra jövede, majd 1920, Trianon és lánya férjhezmenetele. (A családi emlékezet szerint a harmincas években, a gazdasági világválság idején halálozott el.) Leányát 1920 májusában a Romániához került Boksánbányán Heinrich Mihály, a román hadsereg Máramarosban állomásozó 3. ezredének őrnagya vette el,⁸ aki azu-

tán a bankigazgatóságot is kipróbálva újra a katonai pályára lépett. Nyilván a régi magyar világ összeroppanása is közrejátszott abban, hogy a nagynevű, magát a honfoglalás koráig visszavezető Beniczky-család egyik sarja kezét a fölfelé törekvő krassószörényi polgárcsalád egyik férfi tagjának adja. Az viszont kétségtelen: a román tiszti egyenruha biztosítékot nyújtott arra, hogy a Heinrichek legalább kievic-kéljenek abból a kiszolgáltatott helyzetből, amelybe velük együtt annyi ezer magyar és német család került a balkáni szokásokat meghonosító új impériumban.

De vajon honnan, a német múlt melyik bugyrából jöttek a Heinrichek?

A fennmaradt anyakönyvi kivonatok, illetve azok hiteles másolatai szerint a család ősi fészke Dognácska volt, Krassó vármegyei bánya-mezőváros, Boksánbányától másfél mérföldnyire délre.

A szóhagyomány szerint a Frankföldről jött Heinrichek az alapító családok közé számítottak. A török kort követő betelepítések és a dél-erdélyi, gyakran teljesen elpusztult, s az osztrák-török katonai őrvideken is átsapó csempészbándák támadásainak kitett terület civilizálása semmiben sem különbözött az amerikai pionírok és városalapítók tevékenységétől. Az első telepesek idején a réz mellett még ezüstöt és aranyat is bányásztak itt: azért épültek az olvasztó kemencék. Majd mindent kiszorított a vas: 1905 körül Dognácska 336 ezer mázsa színvasat termelt.¹⁰

1940-ben, Erdély megosztásakor, majd a háborús években, amikor a legkülönbözőbb ügyekhez tömegével kérték be a román hatóságok az anyakönyvi másolatokat, a sajátjuk jó részét megőrizték a Heinrichek. (Ez azért is perdöntő, mert erdélyi levéltáros kollégám a dognácskai anyakönyvek betekintheségére vonatkozó kérésemre azt a választ adta, hogy azok – annyi más városéhoz és községéhez hasonlóan – megsemmisültek.)¹¹ Így 1940 tájáról vissza tudjuk göngyölíteni a család történetét, amely adatokkal a múlt század elejéig követhető. A házasság- és keresztlevelek tanúsága szerint a Heinrichek katolikusok voltak. Egy 1940-ben kiadott esketési okmányból kiderült, hogy Heinrich János dognácskai molnár 1832. április 15-én vette el Neff Krisztián pék leányát, Erzsébetet. Hosszú kort élt meg: 1891. április 8. szerepel halála időpontjaként a megjegyzés rovatban.¹² Fia, aki a gépészmesterséget tanulta ki, 1864 áprilisában házasodott össze Breitenbach Jozefával, aki ugyancsak mesteremberek családjából származott: apja Breitenbach Ferenc pintérmester volt.¹³

Az, hogy egy császári királyi ezredorvos s egy pintér kolléga szerepeltek tanúként, arra vall, hogy tehetős kispolgári családok sarjainak összeházasodásához asszisztáltak. Fiúk, az 1864-ben született Heinrich Károly már vegyeskereskedést nyitott Dognácskán. Feleséget magyar részről, a boksánbányai Katona családból hozott.¹⁴ Katona Ida 1870-ben Boksánbányán látta meg a napvilágot s 1945 végén, Kassán a szürke nővérek ispotályában hunyt el. A Katonától származik az a hat oldalas német nyelvű levél, amely bepillantást ad a család egyes ágainak a történetébe.

A családi krónikának is tekinthető levél szerint Katona Mihály és családja a múlt század első felében Folyán élt. A faluban – ahol később az egyik földesúri család épp a Beniczkyek lesznek – a Katonák vendéglősként a helyi mikrotársadalom csúcsához tartoztak. A vendéglősnek négy gyermeke született feleségétől, Ungár Annától: három leány és egy fiú, akit Vilmosnak (Wilhelm) kereszteltek Csákbán, mivel csak ott volt katolikus plébánia.¹⁵ Az 1845. július 5-én született fiú kovácsmesterséget tanult, majd Boksánbányán telepedett le. Itt házasodott össze 1869-ben Schmalzried Ferenc lakatosmester leányával, Idával¹⁶, aki három gyermeket hozott világra: Antalt, Herminét és az említett Idát.

Katona Ida megházasodván, a kor polgárerényeinek megfelelően sorra szülte a Heinrich csemetéket. Az akkori magas gyermekhalandóság az ő familiáját sem kerülte el: a nyolc utódból négyen egy hónapos és kétéves kor között távoztak az élők sorából. Négyen azonban – mind fiúk – felcseperedtek: közülük ketten – Jenő, s a már említett Mihály – a temesvári hadapródiskola elvégzése után Wiener Neustadtba, az Osztrák-Magyar Katonai Akadémiára kerültek.

A háborút megelőzően az idősebb fivér, Heinrich Jenő kilépett a hadsereg kötelékéből és 1913-ban az algyógyi járásban fekvő Nagymáson vállalt aljegyzői állást.¹⁷ A háborút hivatásos tisztként harcolta végig a szerb és az orosz fronton, s főhadnagyi rangban szerelt le. Öccse, Mihály, akit az orosz front embermalmából az olasz front poklába vezényeltek át, fogásba esett. A forradalmak idején mindketten belekeveredtek a magyar hadsereg szervezésébe, de a vörös terror elől visszatértek szülőföldjükre, ahol is a magát magyarnak valló báty nem vállalta a román szolgálatot. Heinrich Jenő éppen ezért az újonnan megalakult Csehszlovákiába települt át, s itt – főképp Komáromban és Kassán – a bankszakmában tevékenykedett: a harmincas években már a Foncier svájci biztosító társaság kelet-szlovákiai főnökeként ügy-

ködött.¹⁸ A két fiatalabb testvér közül Vilmos tüdőbajt szerzett a háborúban és 20 éves korában meghalt, István pedig 17 éves korában önkéntesként ment ki a frontra, és a háborúban nyoma veszett.

Az öreg Heinrich Károly jólmenő dognácskai vegyeskereskedését a forradalom, majd a román-magyar demarkációs vonal északnyugatra való kitolása idején teljesen kifosztották. Ezt követően a családfő mindenét eladta és Boksánbányára költözött a Katona családhoz. Meghalni ment oda csupán.

Hasonló eset játszódott le – 70 esztendővel előbb – a Katona családban is, az 1848. márciusát követő szabadságharc idején. A Katonákat – magyarok lévén – a helyi szerbek sanyargatták. Tilos volt magyarul beszélniük. A családfő, Katona Mihály szerencsésen el tudta dugni megtakarított pénzét háza pincéjében, s bár ellenségei halállal fenyegették, nem árulta el a rejtékhelyet. Amikor azután bejöttek a Kossuth-bankók – a forradalmi magyar állam pénzei – mind, akik ezekbe fektették vagyonukat, a világosi fegyverletelt követően elszegényedtek. A császári hadsereg és a hatóságok nem váltották be a Kossuth pénzeket, sőt tulajdonosaikat nem egyszer felelősségre is vonták. Katona Mihály egy szerb barátja tanácsára elégette csekélyke Kossuth bankóit, majd a pincebeli, birodalmi forintjain az annyi anyagi bajt hozó Bach-érában is biztosítani tudta családjá egzisztenciáját.

Az emlékezet azonban még régebbi családi drámák emlékét is megőrizte. Ugyanis ami a keletre szakadt német családokat illeti, nem csak az új hazában várta őket a történelem embert próbáló vihára: gyakorta épp annak jeges fuvallata üzte el őket Nyugatról. A Katonák egyik rokonának, a Sziléziából bevándorolt Riadel Guidónak egyik leánya 1895-ben ment férjhez Schäfer Istvánhoz. A Schäfereknél szájról-szájra járt, hogy a családalapító két fivér Strassburg 1681. évi bevétele után vette a kezébe a vándorbotot. A két ős addig menekült a franciák elől, mígnem eljutott Magyarországra, Erdélybe. Nem tudhatták, hogy ami egy vándorbottal kezdődött a 17. században, az egy másik vándorbottal végződik a 20. században.²⁰

Említettük, hogy a Beniczkyek révén a Heinrichek az egyik legrégibb magyar nemesi családdal kerültek rokonságba. Fél évezreddel a Heinrichek előtt, ők is telepesként kezdték. Az 1240-41. évi tatárjárás után, az ország helyreállítási munkálatai közben szinte észrevétlenül ment végbe a második hon- és birtokfoglalás.²¹ A Beniczkyek ősei Liptóba, a benicei magaslatra vetődtek. „Irdatlan erdőség rengetege bo-

ritotta azon területet, amely az északi Kárpátok tövében, a felső Vág völgyben északról a Magas-, délről az Alacsony-Tátra között fekszik, s manapság Liptó megye néven ismeretes” – írta erről az akkor lakatlan tájról Majláth Béla. „Három század pörgött le az idő derekán a honfoglalás óta, a községi élet legkisebb nyomát sem találjuk sem írott emlékekben, sem régiségi maradványokban”. „Csak a 13. század első évtizedeiben keletkeztek Zólyom vármegye gyepein túl a felső Vág medencéjében azon igen gyéren lakott néhány kis telepek, melyek ha szabad mondanunk, descensuális földje, első foglалású területe volt az oda kirendelt királyi embereknek...”²² Ilyen királyi ember – talán várjobbágy, solymár vagy vadász – lehetett a Beniczkyek őse is. A leszármazókat a hiteles kútfők már IV. Béla király alatt a birtokos családok közt tartották számon. 1235-ben megkapták a magtalanul elhalt Radó nádor birtokait az ugyancsak gyéren lakott Turócbán.²³ Más források szerint csak 1535-ben jutottak komoly birtokrészhez Pribócson, amikor I. Ferdinánd Beniczky Miklósnak adta Mikefalvi György, a Szapolyai János ellenkirályhoz pártolt znióvári kapitány birtokait. E hitelesebb változat szerint Beniczky Miklósnak a mikefalvi Micsinszky-család utolsó férfitagjának özvegyével kötött házassága után kerültek azután végleg Beniczky kézbe a Mikefalvi birtokai: Alsó- és Felső-Mikefalva, Molcsa, a farkasfalvi és a pribóci jóságok.²⁴

Pribóc kapcsán Beniczky György egy 1930. december 26-án keltezett levelére is érdemes kitérnünk. Az egereschi földbirtokos úgy tudta, hogy a három ágra bomlott családból a micsinyei egészen kihalt, a Beniczky Imre és Révay Krisztina után sarjadosott beniczki ág feltehetően szintén, viszont a pribóci főág, századokon átnyúlva megmaradt. „Erről egykorú tót és latin irataim vannak” – olvashatjuk Beniczky Tamás turóci főjegyző (1684), majd alispán (1707, 1730) kapcsán.²⁵

A Beniczky családnév a descensuális birtok, illetve a rajta keletkezett falu nevéből eredt. „Benicze – tudósít Fényes – tót falu Liptó vármegyében, ... egy magas tetőn. F. u. Benyczky.”²⁶ A községre és földjeire 1269-ben IV. Béla a megerősítő adományoklevelet adott ki a családfő, Thuróczi Imre (Emericus de Thurocz) részére. Bár a Beniczkyek nemzedékrendje tőle jön le szakadatlan láncolatban napjainkig, nem árt megemlítenünk, hogy a megye története más hasonló nevű nemzetséget is felmutat. „A XIII. században – olvashatjuk Majláth Bélánál – Liptó megye kulturális fejlődésének történetében a társadalmi községi

élet keletkezésében nevezetes szerepe volt a kispalugyai népnek, akik a Palugya terület benépesítésének tényezőivé váltak. Innét származik a Csemiczky családnak első okiratailag ismert őse is, Zemche, akinek utódai az egyik ágon Csemeházyaknak s jelenleg Csemiczkyeknek neveztetnek, a másik ágon pedig a Beniczkyek származtak le, amely család azonban össze nem tévesztendő a micsinyei és benyiczi Beniczky családdal.”²⁷

A Nagy Lajos király halálát követő zavaros időszakban a család neve ismét felmerült, amikor Luxemburgi Zsigmond uralkodásának (1387–1437) elején megpróbálkozott a bárók és más önkényeskedők által lefoglalt királyi és várjavak visszavételével. 1391-ben a Bebek Imre országbíró által vezetett birtokvizsgálat alkalmával a Beniczkyek – II. János és IV. Márton – a szépatyjuknak kibocsátott 1269-es adománylevéllel ismét bizonyítani tudták, hogy jogosan birtokolják turóci és liptói földjeiket. IV. Márton – aki Zsigmond mellett szállt hadba – 1413-ban külön is megerősített Benicze birtokában.²⁸

A Beniczkyek a nagy túlélők közé tartoztak, s a 16. század folyamán tovább emelkedtek a társadalmi ranglétrán. II. Miklós Znió várának várnagya, majd Turóc megye alispánja, azaz a megye második legfontosabb embere lett. (Az öröklődő főispáni tiszttel szemben az alispáni hivatalra kijelölt személyt a megye nemessége erősítette meg. Mátyás király 1486. évi dekrétuma értelmében az esküt a vármegyei közgyűlés előtt tette le.) Nándorfehérvár és Temesvár alatt a török elleni vitézi tetteiért Beniczky Miklóst I. Ferdinánd azzal jutalmazta, hogy 1562-ben megújította a család címerét. A megerősítés szerint a címer a nyakán átnyilazott úszó hattyút ábrázol, a paizs fölötti sisak koronájából két, hegyével fölfelé állított három strucc toll lengedez. A pajzsfőben jobbról csillag, balról félhold látható, a takarók vörös-arany és kék-arany színűek. (Az I. Ferdinánd korából ismert címer ma is a család címere.)

A családot vagyoni helyzete alapján a nemesség felső köreihez sorolhatjuk. A reneszánsz kor jellemző főúri kastélytípusát, a négytornyos elrendezést mutatta a 16. században épült alsó-micsinyei Beniczky kastély, amelyet az építészettörténet a nagybiccsei (Trencsén m.) és a márkusfalvi (Szepes m.) négy saroktornyú kastélyok társaságában, a stílus legtisztább magyar változatai közé sorol.³⁰ Hasonló négytornyos reneszánsz castellum épült Felső-Micsinyén is, az utolsó Mikefalvyak vagy már a Beniczkyek alatt. Innen kapták a Beniczkyek második nemesi előnevüket.

A kastélyok építéséhez okos házassági politika is szükségeltetett, így a század folyamán a Beniczkyek a következő nemes családokkal kerültek rokoni kapcsolatba: Madacsányiak, Rudnayak, szügyi Orbonások, Kéryek, Mikefalvyak és Jákófyak. I. Ferenc névéhez özvegy Koháry Péterné Jákófy Kata kezének megnyerése fűződik, a Koháryak pedig ekkor az egyik legbefolyásosabb famíliáját alkották a királyi Magyarországnak. V. Márton – aki Besei Farkas Magdolnát vette nőül – 1596-ban, a tizenöt éves háború elején már az alnádori tisztig emelkedett (1613–1619). A Besztercebánya piacterén épített három emeletes Beniczky-ház már egy nagy család rangjának jelképe. Páratlan gazdagság kellett – ahogy Zolnay László megjegyzi –, hogy ilyen kvalitású építészeti műremek megalkotására gondoljon az építtető Beniczky Tamás és neje, Meerwaldt Anna.³¹ (Itt szép korai példáját látjuk a szabad királyi főbányaváros német eredetű polgársága és a környékbeli magyar nemesség egymásra találásának.)

V. Márton nemzedékrendjére következett II. Ferencé, akire egyenes vonalban vezethető vissza Beniczky Imre mellékága is. II. Ferenc a váci vár főkapitánya címét viselte, és aranysarkantyús vitéz volt. Fia, az ugyancsak aranysarkantyús vitéz, Péter, mint költő is komoly irodalmi hírt vívott ki magának. „Magyar ritmusok” című nagy munkáját – amely istenes és világi énekeket s mintegy 250 verses példabeszédet tartalmaz – maga rendezte sajtó alá. Művét halála után, 1664-ben Bartók István kanonok adta ki, s azóta több kiadást is megért. 1652 körül szlovák nyelven írott versei Turócszentmártonban, 1873-ban az Archiv Starých Česko-Slovenských Listin (Régi cseh-

szlovák okmánytár) II. kötetében jelentek meg.³² Hitterjesztő tevékenysége jelzi, hogy ő maga és családja a Pázmány Péter bíboros kezdeményezte ellenreformációt, s főképp a hitelvek nemzeti nyelveken – magyarul és szlovákul – való terjesztését igen komolyan vette. A kardot az irodalmi pályával kötötte össze két emberöltővel később Beniczky Gáspár is, aki II. Rákóczi Ferenc fejedelem titkáráként diplomáciai küldetéseken is eljár. Fő műve a vezérő fejedeleme hadjáratairól vezetett napló.³³

A 18. század elejére Magyarország megszabadult a töröktől. A török hódoltság helyébe az Ausztriától való erős függőség lépett. A nemzet gerincét adó nemesség nehezen tudta túltenni magát ezen, s még a Rákóczi szabadságharc bukása (1711), a Pragmatica Sanctio elfogadása (1723) és a Habsburgokkal kötött kompromisszumok ellenére sem akarta tudomásul venni, hogy a szentistváni királyság több mint 500 éves sikersorozatának egyszer s mindenkorra vége szakadt. Ráadásul az úrhatnámnak mondott magyar nemes angol vagy holland, de még osztrák szemmel nézve is meglehetősen szegény ember volt, s egyetlen vagyonát gyakorta csak a büszkesége jelentette. A XVIII. század közepére azonban egy kisebb csodára mégis futotta erejéből: visszaállította a volt hódoltsági területeken a vármegyei autonómiát, s olyan mezőgazdasági termelést tudott felfuttatni, amely biztosította az osztrák örökös tartományokba irányuló élelmiszer-exportot s ezzel az onnan bejövő ipari áruk fedezetét.

A nagy nemesi családok szétrajzását jól mutatja a Beniczky család ágainak sokasodása is. Az 1754–55. évi országos nemesi összeírásakor a Beniczkyeket Bars megyében Farkas, Győrött Sándor, Hontban Farkas, Liptóban József, Tamás, István, Márton, András, László, György, Nógrádban Tamás, Sámuel, László, Nyitrában Tamás, Ferenc, Péter, Károly, Pest megyében Farkas, István, két Tamás, Turócsban István, Sándor, Péter, aztán Péter özvegye, Gábor, Tamás, Farkas, Zemplénben Menyhért, Zólyomban István, László, Ferenc és Károly képviselte az igazolt nemesek sorában.³⁴ Így kerülnek rokonságba az ugyancsak felvidéki Kossuthokkal: Beniczky Zsuzsanna, Kossuth Pál felesége a későbbi népvezér, Kossuth Lajos nagyanyja.³⁵

Fényes Elek leírásában a következő század táblabíró világa már szinte idillinek tűnik: birkanyájak és hatalmas ökörcsordák, szőlők gyűrűjéből kiemelkedő kisvárosok, delizánsz, ősmocsarak és őserdők, ugyanakkor terjeszkedő ipar, nemesi kúriák és gom-

ba módra szaporodó vármegye-házak. A némiképp hamis idillnek az 1848-as forradalom vetett véget. A társadalmi emancipáció és a nemzeti függetlenség vágya erősebb volt az emberekben, semhogy a metternichi konzervatív békerendszer szerény nyugalomával beérték volna. A Kossuth Lajos vezette szabadságharcban ismét felbukkannak a Beniczkyek. A legnevezetesebb közülük Beniczky Lajos, aki 1813-ban született az ősi birtokon, Micsinyén s egy évvel az 1867-es kiegyezés után halt meg Pest-Budán. A forradalom idején a felelős magyar kormány Besztercebánya királyi főbányaváros parancsnokává és kormánybiztosává nevezte ki.³⁶ Főképp a Štur és Hurbán vezette császárhű szlovák gerilla-csapatok ellen harcolt sikerrel: 1848. december 4-én Budetin mellett teljesen szétszórta erőiket. A következő évben hajtotta végre legvakmerőbb haditettét, amikor március 24-én megtámadta a Losoncot fogva tartó Almásy osztrák ezredes csapatait. Szeremlei Samu a következőképp emlékszik meg erről a huszáros csínyről: „Beniczky őrnagy (400 gyalogos, 32 huszár és 3 ágyú) Almásy cs. ezredes és Zagitzek cs. alezredes portyázó csapatját (1 2/6 zászlóalj, egy lovas század és 6 ágyú) délben Losoncz utcáin Osgyán felől véletlen meglepi, s gyors támadással zavarba hozván, rövid harc után szerencsésen szétkergeti. A császáriak vesztesége 177 halott, 36 fogoly, 1 zászló, az ezred pénztára mintegy 27 ezer pfrtal stb... Beniczkyt az ügyes portyázót, miután a tót csapatokat már szétriasztá, Görgői küldte a Tokajlonszoni útra”.³⁷ Ezután ezredesi rangot kap s a világsi fegyverletételig Görgői Artúr vezénylete alatt harcol. A világsi fegyverletétel után halálra ítélik. Végül kegyelemmel húsz évi várfogságot kapott: 1857-ben szabadult Kufsteinből. Rejtélyes körülmények között orgyilkosság áldozata lett.³⁸ (A családnak még egy érdekes figurája volt a szabadságharc során, Beniczky Aladár honvéd százados, aki a reverendát cserélte fel karddal.)

Meghatározó alakja volt a szerteágazó családnak a múlt század végén, majd a századelőn Beniczky György, akinek kuriája a Heves megyei Egercsehiben volt. A majd félezer lakosú katolikus falu több földesurat is a magáénak mondhatott: a Beniczkyek mellett a Losonczyakat, az Eszényieket és a Sütöket említi meg Fényes Elek. Beniczky György az erdélyi Csiky Antóniával kötött házassága révén Temes-Torontál vármegyében, a románok lakta Folyán és Sebeden jutott újabb birtokokhoz, aztán a nagyszámi járásban, Klopodián is vásárolt földeket. A mintegy 600 óhitű román és ugyanannyi magyar illetve német

nemzetiségű katolikus, református és evangélikus lakta községet Fényes Elek szerint 1850 körül Beniczky Miklós, Nyéky Albert és Onossy Antónia asszonyság bírták.³⁹ Klopodia hú tükrét mutatta a kor Dél-Erdélyének.

A család doyenje, Beniczky Zoltán által összegyűjtött és a Magyar Országos Levéltárnak nemrég átadott iratok között egy nagyon érdekes leszármazási tábla is található. Ifj. Beniczky György és Lónyay Ilona házasságával ugyanis a család a Habsburgokkal is „sógorság”-ba került a Coburgok révén. Lónyay Ferenc – Beniczky Zoltán nagyatyja – 1930 körül állította össze a Lónyaiaknak egészen az Árpádokig, azaz Álmosig felmenő családfáját.⁴⁰ Eszerint IV. Béla lányának, Anna hercegnőnek és férjének, Raszlav orosz hercegnek és macsói bánnak leányát, Erzsébetet Moys vajda vette el. Leányuk – aki ugyancsak az Erzsébet nevet kapta – Meggyesallyi Miklós vajdához ment feleségül: az ő nászúkból származnak a szilágy-somlyói Báthoryak. A két család a 17. században, Lónyay János, dévai kapitány és Báthory Katalin házassága révén került vérégi kapcsolatba. És itt kezd a dolog izgalmassá válni. Eltelik háromszáz év, és a fin de siècle mintegy panoptikumi figuraként fedezi fel Rudolf trónörökös alakját, és vele a Coburgokat. Meglehetősen közismert, hogy a zavaros életvitelű s feleségétől irtózó trónörökös 1889-ben szeretőjével, báró Vetsera Máriával Mayerlingben öngyilkosságot követett el. Kevésbé közismert azonban, hogy özvegye, Sachsen-Coburg-Gotha Stefánia, II. Lipót belga király lánya 1900-ban másodszor is férjhez ment, s rangon aluli házasságot kötött. A férjet nagylónyai és vásárosnaményi Lónyay Elemérnek hívták s az ősi család egyetlen olyan tagja lett, aki hercegi ranggal büszkélkedhetett.⁴¹

A büszkélkedés akkor is jogos, ha a másik oldalt: a társadalom alsóbb rétegeiből feltört polgárivadékok életútját nézzük. Amikor Heinrich Tamás Pál (ma: Paul Heinrich) 1928. október 11-én megszületett, apja Heinrich Mihály bankigazgató volt Dognácskán,⁴² s Pesten is fenn tudott tartani egy lakást. A saját és bátyja, Jenő erejére támaszkodva mentette át a húszas évek zavaros időszakán a család vagyonát és társadalmi állását. A boldog békeidőknek szilárd, liberális jogrendje a hagyományokhoz annyira ragaszkodó Magyarországon is csak felszínesen érvényesült: Romániában pedig legfeljebb a parlament színpadán néhány szónoklat vagy törvényjavaslat erejéig. A háborút megelőző konjunktúrában azonban megszilárdult a család anyagi helyzete: az egyensúlyt

a háború borította fel. (A vagyon átmentése Kassára már nem sikerült.)

1940-ben Heinrich Jenő – immár harmadszor is – megnősült, s felesége, Göbel Edit révén a legrégibb kassai kereskedő familiákkal került rokonságba.⁴³ Göbel Edit nagy- és dédszülei közül a bútorgyáros Sztudinkák és a nagybani déligyümölcs-kereskedő Vizek azoknak a kassai nagypolgár-családoknak a képviselői voltak, amelyek emlékét Márai Sándor írásai őrzik. A családmódel Kassán éppúgy működött, ahogy Dognácskán: a Vizek még a ferencjózsefi időkben felvehették az altorjai előnevet, címerükön a fiait vérevel tápláló pelikánnal, a Göbeleknek pedig morva földön, Ober-Ullischenben (Horní Olesna) állt emberemlékezet óta vendégfogadójuk. A nyolc Göbel-testvér közül a legidősebb, Ottó tüzérszt lett és főhadnagyként a 6. tábori tüzérezredben szolgált 1914-ben.⁴⁴ A háború végét századosi rangban élte meg, s miután Vize Domokos lányát, Editet még a háború közepén elvette, Kassán teremtett magának egzisztenciát. Hivatalnokoskodott, gazdálkodott és kereskedett: a világválság éveiben Amerikát is megjárta. A II. világháborúban ismét mündért öltött, s 1946-ban a magyar hadsereg alezredesként szerelt le.⁴⁵ Veje, Heinrich Jenő főhadnagyi rangban a dél-csehországi Pisek térségben adta meg magát századával az amerikaiaknak.⁴⁶

Ami ezután következett, az tipikusan kelet-közép-európai fordulat: a kassai Heinrichek, Göbelek, Vizek és Sztudinkák kiutasítása Magyarországra –, 1951-ben pedig kitelepítés a román határ mellé. Göbel Ottó az 1956-os forradalmat követően kivándorolt a Német Szövetségi Köztársaságba, ahol a csehországi Göbelek az 1945. évi szudéta-német üldözéseket követően telepedtek le. (Később az ősök hamvait is kimenekítették az Oranienburg melletti Eibachba.) Heinrich Jenő nem követte apósa példáját, főképp lelkiismereti okokból: ő mindig következetesen magyarnak vallotta magát. 1965-ben a kerecsend-egri országúton halt meg autószerencsétlenségben: Budapesten, a Kozma utcai köztemetőben temették el. Akárcsak öccsének, Mihálynak, neki is csak egy gyermeke volt, az 1942-ben született Péter,⁴⁷ aki Budán él feleségével s három nagykorú gyermekével.

A Heinrich-fivérek a háború után már nem találkozhattak. Mihály ezredesként az orosz frontra került, s végigharcolta 1942. és 1943. évi pusztító támadásait és ellentámadásait. A román hadsereg 1943. évi összeomlásakor a Donnál egysége, az 5. lovas hadosztály tüzérezrede a sikeresen visszavonulók kö-

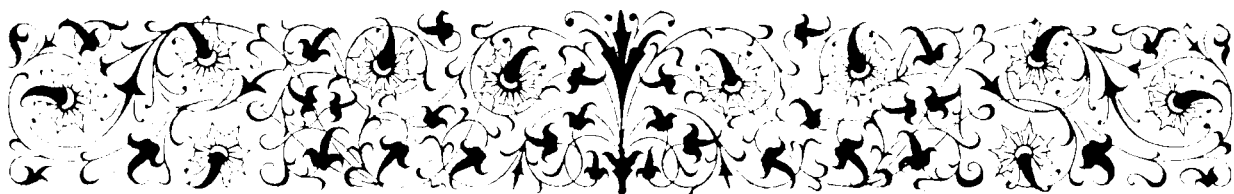
zé tartozott. Az 1944 augusztusi átállás után a hadosztályt feloszlatták, Mihályt pedig még a „királyi sztrájk” előtt nyugdíjazták. Fia, Tamás, sokszoros román atlétaválogatott, első osztályú röplabda- és rögbi-játékos volt. Mivel évekig a Bukaresti Dinamo sportolója volt, ez védelmet jelentett a családnak azokban az években, amikor olyan könnyen lehetett börtönbe vagy kényszermunkára kerülni. Házassági szokásaiban Tamás a nagybátyjára ütött: ő is háromszor nősült. Ami Németországot illeti, abban nem: a hetvenes években – amikor Ceausescu egy újabb, kései kommunista diktatúrát valósított meg Romániában – családjával együtt kivándorolt. Würzburgban, frank földön él, ahonnan a hagyomány szerint ősei származtak.

Befejezésül még három mozzanat érdemel rövid említést. A Szabadkától délre fekvő Ómoravicától nemesi előnevüket származtató Heinricheknek az Országos Levéltárban őrzött P 1044 jelzetű fondjában nincs utalás arra, hogy a két Heinrich-család között rokonság volna. Ezt a kérdést könnyen el lehetne dönteni a Stuttgartban székelő Institut für Auslandsbeziehungen értékes, a bácskai és bánáti németekre vonatkozó anyagának átnézésével. Ugyancsak problematikus, hogy Beniczky Imre felesége, Marton Ida, nem állt rokoni kapcsolatban a Márton-család Pest megyei ágával? Márton Benjámin – aki Pest megyében a Gyürky-család tápiószelei birtokát bérelte – Béla nevű fia (1843–1895) Szentmártonkátán és Zsámbokon volt bérleménye a múlt század hatvanas éveiben. A család történetéről a „Turul” 34. kötetében közölt tanulmányból ez a kapcsolat azonban nem állapítható meg.⁴⁸ A harmadik elvi vonatkozású: a Beniczkyek sajátos nemesi jogállására vonatkozik. Sajátos ugyanis az európai nemesség egészét tekintve, hogy Magyarországon az arisztokrácia története kevésbé régi, mint a főnemesi cím nélküli ősnemesi családoké. A mai magyar arisztokrácia a Habsburg uralom idején alakult ki, gyakran idegenből jött vagy a birodalmi érdekeket kiszolgáló magyar családok révén, miközben a „de genere” nemesi családok megtartva birtokukat és a magyar nemességben való vezető szerepüket, a vármegyei életbe szorultak vissza.⁴⁹ A Beniczkyek egyértelműen az utóbbi réteghez tartoztak. A XVIII. és XIX. században ez a réteg alkotta a bene possessionates, a középbirtokos nemességet, amelynek politikai mozgalmai teremtették meg a polgári államot Magyarországon.

Tamáská Péter

JEGYZETEK

1. Az ilyen, nem levéltári jellegű családi adatok illetve közlésenként csak a hivatalos dokumentumokat jelölöm az iktatószám és a hivatal megadásával.
2. Magyar Országos Levéltár (későbbiekben: MOL) – X 667 törzssz. A 552 sz. dob. Nógrádverőce, kereszteltek anyakönyve 1866. évi bejegyzésének 61. sorsz. szövege.
3. 189/1906. Kivonat a kereszteltek anyakönyvéből. Nagykáta.
4. *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. (Reprint kiadás) Bp., 1984. (a továbbiakban: Fényes i.m.) II. k. 157. p.
5. *Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái. Bp., 1940. (a továbbiakban: Gulyás i.m.) II. k. 1111. p.
6. Révai Nagy Lexikona Bp., 1911. III. k. 106-107. pp.
7. Gulyás i.m.: 1112 és 1113. p.
8. 1073/1920. Házassági anyakönyvi kivonat. Várkonyi Anyakönyvi Kerület. (Bocsa Romana).
9. Fényes i. m.: I. k. 272. p.
10. *György Aladár* (szerk.): Magyarország. Bp., 1905. 547. p. A könyv Krassó-Szörény vármegyéről szóló részében az is áll, hogy Dognácska román lakói – a bufanók – a román fejedelemségekből vándoroltak be. (545. p.)
11. Stuttgartban, az Institut für Auslandsbeziehungen őrzi a feldolgozott anyakönyvek mikrofilmjeit. A Dognácskán kereszteltek sora 1740. július 16-tól követhető.
12. 1361/1940. Esketési levél. Aradul-Nou. (Új-Arad)
13. Az após Breitenbach Ferenc 1789. március 17-én Új-Aradon született, apja B. Ádám, édesanyja, Magdaléna csak keresztnevéen szerepel. 358/1943. Keresztlevél. Aradul-Nou. (Új-Arad)
14. 567/1940. Keresztlevél. Bocsa-Montaná. (Boksánbánya)
15. 726/1940. Keresztlevél. Ciacova. (Csák)
16. 568/1940. Esketési levél. Bocsa-Montaná. (Boksánbánya)
17. 2585-913. Közigazgatási jegyzőkönyv. Nagymás.
18. 16908/1947. Magyar Áttelepítési Kormánybiztos igazolása.
19. *Raffay Ernő*: Magyar Tragédia. Bp., 1995. 138. p.
20. A családi krónikának tekinthető levélben a következő szerepel: „Elsass-Lotharingen ist die Urheimat des Stammvater Schäfer. Der Urahn hiess Josef Schäfer, der in Strassburg lebte. Im Jahre 1681, nach der Besetzung Strassburg durch Frankreich, nahmen zwei seiner Söhne den Wanderstab und verlieren die Urheimat.”
21. A magyar történettudomány is új honfoglalásról beszél. (A magyarok krónikája. (Szerkesztette és az összefoglalókat írta Glatz Ferenc.) 1995. 100. p.
22. *Majláth Béla*: A lipótmegyei királyi solymárok leszármazói. „Turul” 1899. 176. p.
23. *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Bp., é. n. I. k. 294. p. A szerző szerint „... Rádó nádor után bírák Pribóczot Turóc vármegyében, és egy ágazat sokáig e helység nevét is előnévül viselé”.
24. *Zolnay László*: A régi zólyomi ispánság építkezéseinek történetéhez. „Ars Hungarica” 1978/2. (a továbbiakban: Zolnay i.m.) 197. p.
25. MOL – P 46, 22. cs. Beniczky György levele fiához, Elemérhez. (Beniczky György hagyatékából az is kiderül, hogy szeretete volna megírni a család történetét.)
26. Fényes i.m.: I. k. 115. p.
27. *Majláth Béla*: Zemche ivadécai. „Turul” 17. k. 21. p.
28. Nagy I. i.m.: 294–295. pp. Itt olvashatók a család sikeres házasságai is.
29. Majláth i.m.: 194. p.
30. *Foerk Ernő*: A magyar építőművészet rövid története. Kecskemét, 1929. 162. p.
31. Zolnay i.m.: I. k. 193. p.
32. Gulyás i.m.: II. k. 1114. p.
33. Új Idők Lexikona. Bp., 1936. IV k. 54. p.
34. *Kempelen Béla*: Magyar Nemesi családok. Bp., 1911. II. k. 85. p. Itt a következő oldalon megtalálható Beniczky Imre leszármazási vonala is egészen II. Ferenc, váci kapitányig visszamenően.
35. MOL – P 46, 22. cs. I. leszármazási tábla.
36. MOL – H 101. A kinevezési okmány 1849. május 13-án datálódott.
37. *Szerelmei Samu*: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről. Pest, 1867. II. k. 86–87. pp.
38. Új Magyar Lexikon. Bp., 1959. I. k. 286. p.
39. Fényes i.m.: II. k. 229. p.
40. MOL – P 46, 22. cs.
41. U.o. 22. cs.
42. 1110/1928. Keresztlevél. Budapest-belvárosi római katolikus főplébánia.
43. Az 1942. január 23-án született Heinrich Péter „Gyermek-évek” c. naplójában ez áll a dédszülőkről: anyai ágról a dédapák neve Göbel Károly és Víz Domokos, a dédanyáké Kvapil Alojzia és Sztudinka Gizella. A Vizeknek és a Sztudinkáknak háza és üzlete volt Kassa belvárosában.
44. Schematismus für das K. u. K. Heer, Wien, 1914. 759. p. Ugyanitt a 465. oldalon szerepel Heinrich Mihály is, mint a Rupprecht bajor trónörököséről elnevezett gyalogezred hadnagya.
45. 29159/eln. sz. i. 1946. Magyar Honvédelmi Miniszter határozata Göbel Ottó alezredes elbocsátásáról.
46. Zábor község hivatala a következő lepecsételt, de nem iktatott szabad mozgásra szóló engedélyt adta ki a számára: „Národní výbor povoluje volne precházeti nadporočiku Evženu Heinrichovi madárské národnosti do obce: Zábori, Těsinov, Krč, dále Protivin...” A dátum: 1945. május 11.
47. Rodný list (keresztlevél). Jednotný Národný Výbor v Košiciach. (Egységes Nemzeti Tanács, Kassa) Az 1951. augusztus 6-án kelt hiteles másolat a Szent-Erzsébet főplébánia anyakönyve 56. kötetének 185. lapja alapján adták ki. A 92. szám alatt bejegyzett Heinrich Péter 1942. január 23-án született.
48. *Görzsönyi Vargha Zoltán*: A Márton-család. „Turul”. (1916). 34. k. 83. p. A Pest vármegyei ágat bemutató X. táblán – ahol Márton Béla is szerepel – az egy Géza kivételével hiányzik a lemenő ág.
49. *Gudenus János – Szentirmay László*: Összetört címerek. Bp., 1989. 38. p.

A NAGYVÁRADI SZÉKESKÁPTALAN TAGJAI (1920–1945)

Dr. Karácsonyi Jánosnak 1922-ben megjelent egy tanulmánya, amely „A várdai káptalan megrontása” címet viselte.¹ A szerző ebben a XVI. századi viharos eseményeket, a káptalan kettészakadásának történetét vázolja.

A nagyváradi székeskáptalan közel egy évezredes történetében azonban nem csupán a fenti események kapcsán következett be a kettészakadás.

Jelen tanulmány a káptalan egy másik „megrontásáról” szeretne szólni. Arról az ismételt kettészakadásról, amelyet a nagyváradi római katolikus egyházmegye és káptalan szenvedett el az 1920. június 4-én aláírásra került trianoni békekötés nyomán.

Az antant hatalmak által az országra rákényszerített békeszerződés a római katolikus egyház területi integritását is súlyosan érintette. A trianoni diktátum következtében ugyanis Magyarországnak nemcsak az állami, de az egyházi közigazgatását is át kellett szerveznie. A 21 római katolikus egyházmegye (4 érsekség és 17 püspökség) közül mindössze négynek a területe maradt sértetlen, hét egyházmegye pedig teljesen a határon kívülre került. A fennmaradó tíz területe ketté, illetve három részre szakadt. Közülük ötnek a székhelye a megszállt országrészekbe esett. Ez utóbbi csoportba tartozott az ősi nagyváradi egyházmegye is, amelynek nemcsak területe, de székeskáptalanja is két részre szakadt.²

Ezen nagyváradi káptalan történetét mutatjuk be tagjainak, a székesegyházi kanonokoknak 1920 és 1945 között bekövetkezett személyi változásain keresztül.

Az egyházmegye főesperességek szerinti ilyen felosztása egészen 1920-ig megmaradt. Trianon után a nagyváradi püspökség két részre szakadt. A kisebb Bihar vármegyei rész, illetve a Békés és Hajdú vármegyei plébániák Magyarországon maradtak. A püs-

pöki székhely és a nagyobb bihari rész, illetve a Szilágy vármegyei területek a Román Királyság fennhatósága alá kerültek. Az egyházmegyének 70 000 főnyi katolikus lakossága került a megszállt területekre, és 100 000 hívő maradt hazánkban.³

A magyarországi katolikus egyház azonban – a trianoni tragédia következtében – nem csak területeinek közel felét, hanem birtokainak is jelentős részét elvesztette. Az egyik leggazdagabbnak tartott egyházmegye, a nagyváradi több mint 180 000 katasztrális holdjából mindössze 11 500, a káptalan 70 000 holdjából pedig 27 000 maradt a magyar területeken. Ez az arány a későbbiekben – a kényszerű eladások miatt – tovább csökkent. 1935-re már csak 8244 holdja volt az egyházmegyének és 16 936 a székeskáptalannak. Volt ezen kívül még némi földbirtoka Magyarországon a nagyváradi kisprépostságnak (2814 kh), a nagyprépostságnak (1380 kh) és a papnevelőnek (506 kh).⁴

Az 1921-ben bekövetkezett trónfosztás után – a IV. Károly király által eddig gyakorolt főkegyúri jogok szünetelése miatt – a megyéspüspökök, illetve érsekek joga lett a kanonoki stallumok adományozása. A Vatikán ugyan igényt tartott a dignitások betöltésére, de csupán a nagypréposti stallum esetében tudta ezen elképzelését realizálni.

Az 1918 és 1945 között kinevezésre került nagyváradi kanonokok helyzete azonban másképpen alakult.

Összesen tizennyolc egyházi személy nyerte el ezekben az években a káptalani tagságot. Ezek közül egyet még IV. Károly nevezett ki 1918-ban. Hat személynek Dr. gróf Széchényi Miklós nagyváradi püspök, egynek Bjelik Imre nagyváradi apostoli kormányzó, kettőnek pedig valószínűleg Fiedler István szatmár–nagyváradi megyéspüspök adományozta a

kanonoki címet. A fennmaradó kilenc stallumra XI. Pius, majd az őt követő XII. Pius pápa nevezett ki kanonokokat. Hangsúlyozom, ezek nem dignitások, hanem csupán mesterkanonoki stallumok voltak.

A nagyváradai káptalan 1920 után

Mint arról már szó esett, a trianoni békeszerződés következtében a nagyváradai latin szertartású egyházmegye két részre szakadt. Az akkori főpásztor, gróf Széchényi Miklós megyéspüspök így – az egyházkormányzati nehézségek áthidalása végett – az egyházmegye magyarországi területére kénytelen volt kinevezni egy általános püspöki helynököt. A kinevezési okirat szerint, 1919. október 25-i hatállyal Dr. Lindenberger János kanonok, nagyváradai kisprépost és debreceni plébános lett megbízva az általános püspöki helynöki és ügyhallgatói tisztség viselésével.⁵ Ekkor lett Debrecen városa – első ízben – a püspökség magyarországi részének központja.

1920 nyarán – a végleges, trianoni határok kialakulásakor – a nagyváradai székeskáptalannak tizenhat kinevezett tagja volt, ami azt jelentette, hogy minden kanonoki stallum be volt töltve. IV. Károly király 1918. május 17-én, a hadszíntéren nevezett ki utoljára nagyváradai kanonokokat.⁶ Az akkor kinevezett kanonokok személye és beosztása 1920-ban is ugyanaz volt.

nagyprépost:	Dr. Bundala Mihály
olvasókanonok:	Spett Gyula
éneklőkanonok:	Dr. Karácsonyi János
őrkanonok:	Dr. Lányi József
székesegyházi főesperes:	Gróh Ferenc
békési főesperes:	Kollányi Ferenc
krasznai főesperes:	Dr. Fraknói Vilmos
közép-szolnoki főesperes:	Bjelik Imre
mesterkanonokok:	Dr. Vucskics Gyula, Lopussny Gyula, Dr. Székely István, Szirmay L. Árpád, Brém Lőrinc, Gresinck Antal, Csaponyi Ignác, Dr. Lindenberger János.

A fentiek közül – a trianoni határ meghúzása után – ötten tartózkodtak Csonka-Magyarország területén. Lányi, Kollányi, Fraknói és Székely Budapest-

ten, Lindenberger helynök pedig Debrecenben. Tehát tizenegy kanonok maradt a püspöki székvárosban.⁷ Ez a számarány a későbbiekben többször változott, volt olyan év is, amikor a káptalannak pontosan a fele élt a megszállt területeken.

A következőkben a káptalan történetének 1920 utáni krónikájával – évről-évre beszámolva a kanonoki testület tagjainak változásáról – ismerkedhetünk meg.

1921. augusztus 28-án gróf Széchényi püspök az egyházmegye magyarországi helynökségét Debrecenből Békés vármegye akkori székhelyére, Gyulára helyeztette át. Ennek az egyházkormányzati intézménynek a vezetésével Brém Lőrinc kanonokot, a nagyváradai püspöki hivatal irodaigazgatóját bízta meg.⁸ Ezzel egyidőben nevezte ki a püspökség magyarországi területének egyházmegyei főtanfelügyelőjévé Szirmay L. Árpád nagyváradai kanonokot.⁹

A gyulai rk. egyház Historia Domusának feljegyzéséből tudjuk, hogy a két kanonok szeptember 16-án Romániából – repatriáltak módjára – bútorszállító kocsin érkezett meg Gyulára.¹⁰ A két kanonok tehát Nagyváradról áttelepült az egyházmegye magyar részére.

1921-ben azonban más változások is bekövetkeztek a káptalanon belül. Ebben az évben három kanonok hunyt el Nagyváradon. Még január 26-án Vucskics Gyula, november 8-án Lopussny kanonok és végül december 22-én Gróh székesegyházi főesperes.¹¹ A három megüresült kanonoki stallumra a következő személyeket nevezték ki: 1921-ben Dr. Némethy Gyula teológiai tanár és Imrik S. Zoltán váradolaszi plébános, 1922-ben pedig Mayer Antal a nagyváradai Szent József Intézet alkormányzója.¹²

1922-ben két – Romániában élő – kanonok távozott az élők sorából. Február 20-án Bundala nagyprépost, majd szeptember 12-én az ő helyére – a nagypréposti stallumra, július 10-én – kinevezett, de már be nem iktatott, Spett Gyula.¹³

A káptalan egyik megüresedett helyének betöltésére még 1922-ben sor került. Ekkor Zelinka János endrődi esperes-plébános nyert mesterkanonoki kinevezést, aki át is települt az egyházmegye magyarországi részéről a püspöki székvárosba. Ez volt az első eset, hogy az egyházmegye romániai területére költözött át egy kanonok.

Az előléptetések azonban csak a következő év januárjában történtek meg. Az új nagyprépost Karácsonyi János választott püspök lett.¹⁴

1923-ban egy kanonok, a Nagyváradon élő Csaponyi Ignác hunyt el (október 8-án).¹⁵

Ebben az évben két új kanonokot neveztek ki. Spett nagyprépost helyére Dr. Schriffert Béla egyházmegyei irodaigazgatót, illetve a Csaponyi Ignác halálával megüresedett stallumra, Molnár D. Kálmán váradszöllősi plébánost.¹⁶ Schriffert volt az utolsó kanonok, akit még Széchényi püspök nevezhetett ki.

A sokat szenvedett főpásztor ugyanis 1923. december 1-jén váratlanul elhunyt. Halála után, 1924-ben magyarországi helynöke, Brém kanonok lemondott, és ezzel a helynökség székhelye ismét költözni volt kénytelen.

A Szentszék a nagyváradai egyházmegye apostoli kormányzójává Bjelik Imrét, az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó tábori püspökét, nagyváradai örkanonokot nevezte ki. Ő pedig a magyar részek helynöki teendőinek ellátásával ismét Lindenberger debreceni prépost-plébánost bízta meg.¹⁷

1924-ben – a fentiekén kívül – még egy említésre méltó változás állott be a káptalan életében. November 28-án, Budapesten meghalt a legidősebb kanonok, a 81 éves Fraknoi Vilmos címzetes püspök, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.¹⁸ Az ő helyére csak a következő évben neveztek ki új kanonokot a nagyváradai székeskáptalanba, Dr. Ernst Sándor, a budapesti központi szeminárium rektora személyében.¹⁹

Az 1925-ben – öt évvel Trianon után – a káptalan tagjai közül heten tartózkodtak Magyarországon, és kilenc kanonok élt a romániai területen.

1927. február 26-án a Budapesten élő Székely István székesegyházi főesperes, majd május 9-én Bjelik apostoli kormányzó, örkanonok hunyt el a káptalan tagjai közül.²⁰ A Szentszék május 11-én Mayer Antal kanonokot nevezte ki helyére, az egyházmegye élére.²¹

A két megüresült káptalani hely közül azonban csak az egyiket töltötték be. Így nyerte el 1928-ban az utolsó előtti mesterkanonoki stallumot a – román érzelmű – szentjobbi apát, Dr. Pop József. Székely István helyére pedig csak 1929-ben neveztek ki új kanonokot, a szintén Magyarországon élő Dr. Czapik Gyula személyében.²²

A nagyváradai székeskáptalan életében az 1929-es esztendő igen nagy jelentőséggel bírt.

Az év első napján elhunyt Karácsonyi János választott püspök, a káptalan nagyprépostja.²³

Július 7-én ratifikálásra került – a Vatikán és a román állam között – az évek óta tartó tárgyalások során megszületett konkordátum. Mivel a konkordátum egyik rendelkezése a romániai területekre kine-

vezett püspököket eltiltotta attól, hogy a joghatóságukat a trianoni határ másik felén is gyakorolhassák, a Szentszék – az ilyen esetekben bevált gyakorlatot követve – július 17-én a nagyváradai egyházmegye magyarországi helynökségét apostoli kormányzóságrangjára emelte. Az így megszületett debreceni apostoli kormányzóság főpásztora Lindenberger János, eddigi helynök lett.²⁴ Az apostoli kormányzóság – másnéven apostoli adminisztrátúra – az egyházmegyéhez hasonló szervezeti forma, mely már önálló részegyháznak tekinthető.²⁵

A székeskáptalan helyzetének rendezése sem váratt sokáig magára. A Szentszék e témában hozott rendelete értelmében – mivel a nagyváradai székeskáptalan egyes tagjai az egyházmegye székhelyére nem térhettek vissza és ezért a közös kanonoki teendőket ott nem végezhetek – a káptalan Magyarországon élő tagjait kötelezték az ország fővárosában, Budapesten való letelepedésére. Az előírt közös zsolozsmákat pedig az egyetemi templomban kellett ezentúl végezniük. Ezen intézkedés alól csupán a Debrecenben székelő apostoli kormányzó, Lindenberger kanonok volt a kivétel.²⁶

1929-ben tehát a két Gyulán élő kanonok, Brém és Szirmay felköltözött Budapestre. Így a fővárosban hat, Debrecenben egy nagyváradai kanonok tartózkodott. A püspöki székvárosban ez idő tájt a káptalannak nyolc tagja működött. Egy stallum – a Karácsonyi János halála folytán megürült – pedig betöltetlen volt.

A káptalan új nagyprépostja – eltérően az eddigi szabályoktól – nem a következő méltóságot viselő, Lányi József olvasókanonok, hanem a legmagasabb rangú Nagyváradon élő kanonok, Gresinck Antal békési főesperes lett. Az ő pontos kinevezési dátumát nem ismerjük, csupán annyit tudunk, hogy 1931 és 1933 között nyerte el a nagypréposti stallumot.²⁷

1930. június 5-én az Apostoli Szentszék egyesítette a romániai területeken működő szatmári és nagyváradai egyházmegyéket. Ennek az új püspökségnek lett az első főpásztora Fiedler István temesvári kanonok. Ezzel ő vette át Mayer Antaltól a nagyváradai egyházmegye romániai részének kormányzását.²⁸

1930. december 2-án, a Békés vármegyei Orosházán elhunyt Brém Lőrinc volt gyulai püspöki helynök, székesegyházi főesperes. A következő év szeptember 28-án pedig Lányi József tinnini püspök, olvasókanonok halt meg Budapesten.²⁹ Az ő halálukkal már háromra emelkedett a betöltetlen stallumok száma.

Ezt az „arányt” tovább növelte két, 1933-ban bekövetkezett haláleset. Február 27-én, Nagyváradon

Mayer Antal volt apostoli kormányzó, mesterkanonok, május 1-jén pedig a Budapesten élő Kollányi Ferenc éneklőkanonok hunyt el.³⁰ Ennek ellenére, 1933-ban csupán egy kanonoki stallumra történt kinevezés, amelyet Dr. Madarász István, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsosa nyert el.³¹

1934. december 7-én – a romániai területen lévő kanonokok közül – Zelinka János, nemrég kinevezett békési főesperes halálozott el.³²

1935-ben az egyházmegye magyarországi részéről, Bartoss Ferenc békéscsabai plébánost nevezték ki az egyik üres kanonoki székre.³³

Tizenöt évvel Trianon után a nagyváradai székeskáptalannak tizenkét – hat Nagyváradon, hat pedig Magyarországon – tagja volt. Ez azt jelentette, hogy a kanonoki stallumoknak 1/4-e betöltetlen volt.

1936-ban végre két kanonoki cím is adományozásra került. Ekkor lett beiktatva a mesterkanonoki stallumba Brösztel Lajos és Dr. Lestyán Endre, mindketten az egyházmegye romániai részéről.³⁴

1938. november 19-én, Budapesten meghalt Ernst Sándor volt miniszter, közép-szolnoki főesperes.³⁵

A következő évben három újabb kanonoki kinevezésre került sor. Romániában Dr. Beöthy György, az egyházmegyei hivatal irodaigazgatója lesz mesterkanonok. Míg Magyarországon Molnár János orosházi esperes-plébános és Pintér László soproni kanonok nyerte el a káptalani tagságot.³⁶ Utóbbiak kinevezésére azért került sor, mivel két nagyváradai kanonok is püspöki méltóságra emelkedett. Czapik Gyula veszprémi, Madarász István pedig kassai megyéspüspök lett.³⁷

1940-ben a nagyváradai székeskáptalan tagjai közül kilencen éltek a püspöki székvárosban, öten a magyar területeken és két kanonoki stallum volt betöltetlen.

A II. bécsi döntés rendelkezései következtében a nagyváradai egyházmegye területe – néhány plébánia kivételével – újra egyesült. A debreceni apostoli kormányzóság, illetve a szatmár-nagyváradai egyesített egyházmegye megszűnt és a Magyarországon élő kanonokok visszatérhettek a püspöki székvárosba.³⁸ Ennek ellenére csupán egy-két kanonok távozott Nagyváradra. Ezekben a háborús években több változás is történt a káptalanon belül.

1942. március 2-án elhunyt a nagyprépost, Gresinczy Antal. Majd augusztus 7-én követte őt a káptalan második embere, a Budapesten élő olvasókanonok, Szirmay L. Árpád.³⁹

Ebben az évben Dr. Bánáss László, nagyszalontai esperes-plébános kapott nagyváradai mesterkanonok-

ságot. 1943-ban pedig Dr. Luttor Ferenc, a vatikáni magyar követség kánonjogi tanácsosa nyerte el az egyik üres nagyváradai kanonoki stallumot.⁴⁰ A káptalan tagjai részére ekkor kiadott kinevezési rendelet 1945-ben is érvényben volt. Korszakunk végén tehát a nagyváradai székeskáptalan:

nagyprépost:	Dr. Lindenberger János
olvasókanonok:	Dr. Némethy Gyula
éneklőkanonok:	Imrik S. Zoltán
őrkanonok:	Dr. Schriffert Béla
székesegyházi főesperes:	Molnár D. Kálmán
békési főesperes:	Dr. Pop József
krasznai főesperes:	Bartoss Ferenc
közép-szolnoki főesperes:	Brösztel Lajos
mesterkanonokok:	Dr. Lestyán Endre, Dr. Beöthy György, Molnár János, Pintér László, Dr. Bánáss László, Dr. Luttor Ferenc

Fentiek szerint 1943-ban két mesterkanonoki stallum állt üresen, melyekre 1945-ig sem történt kinevezés.

A nagyváradai káptalan sorsa 1945 után

Itt szeretnék még egy pár szót ejteni az 1945-ben még káptalani stallumot viselő tizennégy nagyváradai kanonokokról.

A II. világháborút követően a trianoni határok ismét visszaálltak, a nagyváradai székeskáptalan pedig – az egyházmegyéhez hasonlóan – újból két részre szakadt.

Még 1945. január 18-án elhunyt Bartoss Ferenc krasznai főesperes.⁴¹ Három kanonok, Bánáss debreceni prépost-plébános, Molnár János és Pintér László Magyarországon maradtak. Közülük Bánáss, 1946-ban veszprémi megyéspüspök lett, Molnár és Pintér kanonokok pedig az 1950-es években haltak meg Orosházán, illetve Szegeden.⁴²

A Rómában tartózkodó Luttor kanonok 1947-ben Argentínába emigrált, majd ott is hunyt el 1953-ban.⁴³

Kilenc kanonok továbbra is Nagyváradon maradt. Utolsóként 1968-ban Schriffert Béla kanonok távozott az élők sorából.⁴⁴ Vele szállt sírba az a régi nagyváradai káptalan, amely működését még 1945 előtt, az új államrendszerek kialakulása előtt kezdte meg.

A nagyváradai egyházmegye 1995-ben kiadott névtárának adatai alapján, a Romániában működő székeskáptalannak kilenc betöltött kanonoki stalluma volt. Ezek szerint:

nagyprépost:	Dr. Dáskál István
olvasókanonok:	Fodor József
éneklőkanonok:	Mentes Ferenc
őrkanonok:	Péter Mihály
székesegyházi főesperes:	Matos Ferenc
krasznai főesperes:	Mentes József
közép-szolnoki főesperes:	Fedorek Imre
mesterkanonok:	Takács János, P. Szőke János

A tizenhat stallumból tehát hét van üresedésben. Hat mesterkanonoki – ezek közül öt az ún. irodalmi – és a békési főesperesség.⁴⁵ Ez utóbbi címét azonban 1986 óta a szeged-csanádi egyházmegyében adományozzák. Igaz itt nem párosul kanonoki tisztséggel, csupán egy egyházkormányzati egység vezetőjére utal.⁴⁶ (Jelenleg Dr. Bányai János kétsopronyi apátplébános a békési főesperes.⁴⁷)

Magyarországon nincsenek kanonokok, de az egyházmegye itteni része sem tartozik már a nagyváradai püspök joghatósága alá. Ez a terület 1952-től ideiglenesen, 1993. május 30-ától – a II. János Pál pápa által kiadott, „Hungarorum gens” kezdetű bulla rendelkezései alapján – pedig véglegesen a szeged-csanádi, illetve az újonnan alapított debrecen-nyíregyházi egyházmegyéek részévé vált.⁴⁸

A nagyváradai kanonokok (1920–1945)

Végezetül következzenek a nagyváradai székeskáptalan 1920 és 1945 közötti tagjainak teljes névsora, a kanonokok legfontosabb adataival kibővítvé.⁴⁹

A felsorolt adatok a következő információkat tartalmazták:

– a kanonok neve; a káptalanban való működésének évköre; – születési (sz.), szentelési (ord.) és halálozási (mh.) dátuma és az utolsó kanonoki stallum – ahol ez nem ismert, ott az 1945-ben viselt beosztás – megnevezése; – egyéb egyházi címek (pápai címek, tényleges és címzetes püspöki-, préposti-, apáti titulusok, stb.), valamint néhány jelentősebb világi rang (miniszter, felsőházi tag, MTA tagja, stb.).

Dőlt betűvel szerepelnek az 1920 és 1940 között Magyarországon élt kanonokok nevei.

1. Dr. theol. BUNDALA MIHÁLY 1903–1922.
sz. 1853. szept. 8.
ord. 1876. szept. 10.
mh. 1922. febr. 20.-nagyprépost
Pápai prelátus, rochenitzi c. prépost, általános püspöki helynök.
2. SPETT GYULA 1905–1922.
sz. 1851. júl. 30.
ord. 1873. aug. 7.
mh. 1922. szept. 12. – nagyprépost
Pápai prelátus, dombói c. apát, officiális.
3. Dr. theol. KARÁCSONYI JÁNOS 1905–1929.
sz. 1858. dec. 15.
ord. 1882. júl. 2.
mh. 1929. jan. 1. – nagyprépost
Vovádriai választott püspök, officiális, MTA tagja.
4. Dr. theol. et ss.can. LÁNYI JÓZSEF 1906–1931.
sz. 1868. jún. 29.
ord. 1891. júl. 2.
mh. 1931. szept. 28. – olvasókanonok
Tinnini c. püspök, apostoli protonotárius, pápai prelátus, lekári apát.
5. GRÓH FERENC 1906–1921.
sz. 1852. aug. 7.
ord. 1878. jún. 23.
mh. 1921. dec. 22.-székesegyházi főesperes
Pápai prelátus, majki c. prépost.
6. Dr. theol. et phil. FRAKNÓI VILMOS 1878–1924.
sz. 1843. febr. 27.
ord. 1865. júl. 23.
mh. 1924. nov. 28.-krasznai főesperes
Arbei választott püspök, apostoli protonotárius, szentjobbfi apát, MTA tagja.
7. KOLLÁNYI FERENC 1911–1933.
sz. 1863. ápr. 29.
ord. 1885. szept. 30.
mh. 1933. máj. 1. – éneklőkanonok
Pápai prelátus, jáki apát, MTA tagja.
8. BJELIK IMRE 1911–1927.
sz. 1860. júl. 22.
ord. 1883. aug. 3.
mh. 1927. máj. 9. – őrkanonok
Tassói c. püspök, páprai trónálló, római gróf, apostoli protonotárius, pápai prelátus, nagyváradai apostoli kormányzó (1923–1927).
9. Dr. theol. VUCSKICS GYULA 1913–1921.
sz. 1865. márc. 31.
ord. 1887. okt. 16.
mh. 1921. jan. 26. – mesterkanonok
Dráveci c. prépost.
10. LOPUSSNY GYULA 1914–1921.
sz. 1855. dec. 31.
ord. 1878. jún. 23.
mh. 1921. nov. 8. – mesterkanonok
Peturi c. apát.

11. *Dr. theol. SZÉKELY ISTVÁN* 1915–1927.
sz. 1861. febr. 26.
ord. 1884. márc. 29.
mh. 1927. febr. 26. – székesegyházi főesperes
Pápai prelátus, mézküti c. apát.
12. *SZIRMAY L. ÁRPÁD* 1915–1942.
sz. 1861. aug. 16.
ord. 1883. dec. 27.
mh. 1942. aug. 7. – olvasókanonok
Pápai prelátus, kereki c. apát.
13. *BREM LŐRINC* 1915–1930.
sz. 1877. júl. 5.
ord. 1900. szept. 18.
mh. 1930. dec. 2. – székesegyházi főesperes
Pápai prelátus, hollóthói c. prépost, felsőházi tag, gyulai püspöki helynök (1921–1924).
14. *GRESINCKY ANTAL* 1916–1942.
sz. 1866. máj. 11.
ord. 1889. jún. 10.
mh. 1942. márc. 2. – nagyprépost
Pápai prelátus, egyedi c. apát.
15. *CSAPONYI IGNÁC* 1916–1923.
sz. 1841. jún. 13.
ord. 1866. aug. 24.
mh. 1923. okt. 8. – mesterkanonok
Herpályi c. prépost.
16. *Dr. theol. LINDENBERGER JÁNOS* 1918–1951.
sz. 1869. jún. 22.
ord. 1893. szept. 8.
mh. 1951. dec. 9. – nagyprépost
Apostoli protonotárius, pápai prelátus, rudinai c. apát, debreceni püspöki helynök (1919–1921, 1924–1929), debreceni apostoli kormányzó (1929–1941).
17. *Dr. theol. NÉMETHY GYULA* 1921–1951.
sz. 1867. máj. 1.
ord. 1890. szept. 21.
mh. 1951. dec. 19. – (1945-ben olvasókanonok)
Pápai prelátus, tormovai c. apát.
18. *IMRIK S. ZOLTÁN* 1921–1958.
sz. 1861. jún. 21.
ord. 1884. aug. 28.
mh. 1958. – (1945-ben éneklőkanonok)
Pápai prelátus, hegyközszentimrei c. apát.
19. *MAYER ANTAL* 1922–1933.
sz. 1870. dec. 5.
ord. 1893. szept. 8.
mh. 1933. febr. 27. – mesterkanonok
Pápai prelátus, bátormonostori c. apát, nagyvárad apostoli kormányzó (1927–1930).
20. *ZELINKA JÁNOS* 1922–1934.
sz. 1847. febr. 4.
ord. 1868. aug. 7.
mh. 1934. dec. 7. – békési főesperes
Pápai prelátus, pécsi c. apát.
21. *Dr. theol. SCHRIFERT BÉLA* 1923–1968.
sz. 1889. szept. 6.
ord. 1912. jún. 29.
mh. 1968. máj. 1. (1945-ben örkanonok)
Apostoli protonotárius, biharszentjánosi c. apát, általános püspöki helynök.
22. *MOLNÁR D. KÁLMÁN* 1923–1949.
sz. 1868. febr. 16.
ord. 1891. jún. 21.
mh. 1949. (1945-ben székesegyházi főesperes)
Pápai prelátus, gáborjáni c. apát.
23. *Dr. ss. can. ERNSZT SÁNDOR* 1925–1938.
sz. 1870. ápr. 21.
ord. 1892. okt. 14.
mh. 1938. nov. 19. – közép-szolnoki főesperes
Apostoli protonotárius, pápai prelátus, 1930 és 1931 között népjóléti és munkaügyi, 1931-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter.
24. *Dr. theol. POP JÓZSEF* 1928–1960.
sz. 1886. okt. 2.
ord. 1909. jún. 21.
mh. 1960. márc. 2. (1945-ben békési főesperes)
Szentjobbi apát, nagyvárad káptalani helynök.
25. *Dr. theol. CZAPIK GYULA* 1929–1939.
sz. 1887. dec. 3.
ord. 1910. júl. 14.
mh. 1956. ápr. 25. – (1939-ig mesterkanonok)
1939-től veszprémi megyéspüspök, 1943-tól egri érsek.
26. *Dr. theol. MADARÁSZ ISTVÁN* 1933–1939.
sz. 1884. júl. 10.
ord. 1907. jan. 3.
mh. 1948. aug. 8. – (1939-ig mesterkanonok)
1939-től kassai megyéspüspök.
27. *BARTOSS FERENC* 1935–1945.
sz. 1870. szept. 12.
ord. 1893. szept. 8.
mh. 1945. jan. 18. – krasznai főesperes
Pápai prelátus, gyulamonostori c. apát.
28. *BRÖSZTEL LAJOS* 1936–1954.
sz. 1867. dec. 6.
ord. 1891. jún. 21.
mh. 1954. jan. 12. – (1945-ben közép-szolnoki főesperes)
Tordai c. apát.
29. *Dr. theol. LESTYÁN ENDRE* 1936–1965.
sz. 1877. jún. 8.
ord. 1900. szept. 18.
mh. 1965. dec. 5. – (1945-ben mesterkanonok)
Pápai prelátus, herpályi c. prépost.
30. *Dr. ss. can. BEÖTHY GYÖRGY* 1939–1963.
sz. 1893. febr. 23.
ord. 1915. aug. 24.
mh. 1963. – (1945-ben mesterkanonok)
Pápai prelátus, ugrai c. apát.

31. **MOLNÁR JÁNOS** 1939–1956.
sz. 1879. dec. 22.
ord. 1903. szept. 8.
mh. 1956. dec. 22. – (1945-ben mesterkanonok)
Pápai prelátus, meszesi c. apát, ny. debreceni prépost-plébános.
32. **PINTÉR LÁSZLÓ** 1939–1958.
sz. 1884. szept. 7.
ord. 1907.
mh. 1958. márc. 2. – (1945-ben mesterkanonok)
Apostoli protonotárius, máltai lovag, tiszteletbeli konventkáplán, felsőházi tag, debreceni püspöki helynök (1947–1952).
33. Dr. jur. **BÁNÁSS LÁSZLÓ** 1942–1946.
sz. 1888. okt. 14.
ord. 1912. aug. 27.
mh. 1949. ápr. 19. – (1946-ig mesterkanonok)
Debreceni püspöki helynök (1945–1946), 1946-tól veszprémi megyéspüspök.
34. Dr. theol. **LUTTON FERENC** 1943–1953.
sz. 1886. márc. 26.
ord. 1908. aug. 16.
mh. 1953. ápr. 28. – (1945-ben mesterkanonok)
Pápai prelátus, máltai lovag, tiszteletbeli konventkáplán, 1928-tól a vatikáni magyar követség kánonjogi tanácsosa, 1944-től 1945-ig ugyanott követ, 1947-től Argentínában élt.

Merényi-Metzger Gábor

JEGYZETEK

1. *Karácsonyi János*: A váradi káptalan megrontása. In: Századok, 1921–1922. 440–451. pp.
2. *Gergely Jenő*: Katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986. (továbbiakban *Gergely*: i. m.): Bp., *Balogh Margit–Gergely Jenő*: Egyházak az újkori Magyarországon, 1790–1992. II. Bp., 1996. 20. p. *Salacz Gábor*: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. München, 1975.
3. *Némethy Gyula*: A váradi egyházmegye. In: Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton, 1925. 432. p.
4. *Gergely*: i. m. 46–47. pp., Magyarország földbirtokosai és földbérlői. 1925. Bp., 1925. 418., 427. p., Magyarország földbirtokosai és földbérlői. 1935. Bp., 1937. 394., 402., 423., 446., 500. p.
5. A nagyváradi latin szertartású egyházmegye körlevelei (a továbbiakban: Nv. kör.). 1919/2422. sz.
6. Nv. kör. 1921/1041. sz.
7. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadinensis Latinorum pro anno domini 1929. Nagyvárad, 1929 (a továbbiakban: Schem. 1929. Nv.). passim., Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magnovaradinensis Latinorum pro anno domini 1929. Debrecen, 1929 (a továbbiakban: Schem. 1929. D.). passim.
8. Nv. kör. 1921/1041. sz.
9. Nv. kör. 1921/1047. sz.
10. Gyulai Plébániai Levéltár. Historia Domus. 111. p.
11. Nv. kör. 1921/96. sz. és 749. sz., 1922/162. sz.
12. Nv. kör. 1921/244. sz. és 871. sz., 1922/163. sz.
13. Nv. kör. 1922/288. sz. és 1665. sz.
14. Nv. kör. 1922/1669. sz., 1923/81. sz.
15. Nv. kör. 1923/2021. sz.
16. Nv. kör. 1923/2023. sz. és 2057. sz.
17. Nv. kör. 1924/48. sz. és 326. sz.
18. Nv. kör. 1925/2124. sz.
19. Nv. kör. 1925/2129. sz.
20. Nv. kör. 1927/829. sz. és 1313. sz.
21. Nv. kör. 1927/851. sz.
22. Nv. kör. 1928/2347. sz., 1929/1940. sz.
23. Nv. kör. 1929/358. sz.
24. Nv. kör. 1929/1451. sz., Schematismus venerabilis cleri dioecesis Varadinensis in Hungaria anno domini 1933. Vác, 1933 (a továbbiakban: Schem. 1933.). 18–19. pp.
25. *Bánk József*: Egyházi jog. Bp. 1958. 82–93. pp.
26. Egyházi Lapok, 1929. szept. 1–15. sz., 253. p.
27. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Sathmariensis et Magnovaradinensis Latinorum ad annum Jesu Christi 1931. Szatmár, 1931 (a továbbiakban: Schem. 1931.). 5. p., Schem. 1933. 10. p.
28. Nv. kör. 1930/2302. sz., Schem. 1931. 17–18. p.
29. Nv. kör. 1930/2310. sz., 1931/1617. sz.
30. Nv. kör. 1933/672. sz. és 914. sz.
31. Nv. kör. 1933/1945. sz.
32. Nv. kör. 1934/2819. sz.
33. Nv. kör. 1935/1126. sz.
34. Schematismus dioecesis Varadinensis 1944. Kézirat (a továbbiakban: Schem. 1944.).
35. Nv. kör. 1938/3564. sz.
36. Nv. kör. 1939/1213. sz. és 3744. sz.
37. Nv. kör. 1939/2965. sz. és 2966. sz.
38. Nv. kör. 1941/2930. sz., *Fodor József*: A nagyváradi Római Katolikus Püspökség. In: Erdély egyházainak évszázadai Bukarest, 1992. 104. p.
39. Nv. kör. 1942/3701. sz. és 6067. sz.
40. Nv. kör. 1942/6064. sz., 1943/784. sz.
41. Nv. kör. 1945/251. sz.
42. Nv. kör. 1946/1927. sz., A csanádi egyházmegye körlevelei (a továbbiakban: Cs.kör.). 1957/259. sz., Csanád egyházmegye papságának névtára 1961. Szeged, 1961 (a továbbiakban: Schem. 1961.). 58. p.
43. A magyar emigráns irodalom lexikona. II. kötet. Bp., 1992. 217–218. p.
44. *Schriffert Béla* és a többi nyolc kanonok halálozási dátumát ld.: A nagyváradi egyházmegye névtára 1995. Nagyvárad, 1995 (a továbbiakban: Schem. 1995.). 169–170. pp.
45. Uo. 67–69. pp.
46. Cs. kör. 1986/662. sz.
47. A szeged-csanádi egyházmegye névtára 1996. Szeged, 1996. 31. p.
48. Schem. 1995. 3. p.
49. A kanonokok adatait ld.: Nv.kör. (1900–1952.), Schem. 1917. passim., Schem. 1929. Nv. passim., Schem. 1929. D. passim., Schem. 1931. passim., Schem. 1933. passim., Schematismus venerabilis cleri dioecesis Varadinensis in Hungaria anno domini 1938. Debrecen, 1938. passim., Schem. 1944. passim., Schem. 1961. passim., Schem. 1995. passim.

EGY 1388-AS BUDAI SÍRKŐ ÉS HEINZMANN EISENRINKEL KÖRMÖCI KAMARAISPÁN.

(ADALÉK A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGI POLGÁRI CÍMERHASZNÁLATHOZ)

A Budapesti Történeti Múzeum gyűjteményében – jelenleg a budavári palota kiállításán – található egy téglalap alakú, 2,12×1,22 m-es méretű, mészkő síremlék. A sírkő lemélyített középmezéjében (heraldikailag) jobbra dőlő, enyhén csücskös talpú címerpajzs látható, két, átlós irányban egymást keresztező, hosszúkas alakú láncszemmel. A pajzson jobbranéző csőrös sisak. Sisakdísz: madárszárny, alsó részén egy a pajzsbeli címerképpel megrakott koronggal. A sírkő szélein körbefutó, két vésett vonalkeret közötti, bevéssett minusculás feliratból már csak a halálozás ideje olvasható ki – „... anno domini mill(esimo) ccc^olxxx^o/ VIII i(n) d(o)m(ini)ca letare ob[iit]...” – amely szövegrészlet a bal oldal középső részétől, a felső szegélyen át a jobb oldal felső sarkáig húzódik. A felirat többi része, így az eltemetett személy neve is, teljesen lekopott, illetve részben hiányzik az erősen megviselt állapotú sírkőről, amely két darabból összeállítva, s a törésvonal és alsó szegélye mentén némileg kiegészítve jutott korunkra (BTM. ltsz.1.) A síremlék első ismertetője, Horváth Henrik szerint a budavári domonkosok Szt. Miklós kolostorából származik.¹ Megjegyzem azonban, hogy a domonkosok Szt. Miklós templomának és kolostorának ásatásairól írt publikációk sehol sem említik e sírkövet.² (1. ábra)

A Borovszky-féle vármegyei monográfiák Bars megyei kötetét tanulmányozva a 118. oldalon egy olyan képet találtam, amely az általam már régóta ismert 1388-as budai sírkő címerével úgyszólván teljesen azonos címet mutatott. A Baumann Samu újbányai erdőmester által 1903 táján lerajzolt címer az Újbánya város (Königsberg, ma Nova Baňa, Szlovákia) Szt. Erzsébet ispotálytemplomát 1391-ben alapító Henzmannus Izinienkel kamaraispáné, s az általa

alapított templom homlokzatán látható – tudtam meg a megyei monográfiából.³ (2. ábra)

1. ábra. Sírkő az Eisenrinkel család címerével, Buda 1388. Budapesti Történeti Múzeum (fotó: BTM)

2. ábra. Heinzmann Eisenrinkel kamaraispán címere az általa 1391-ben alapított újbányai (Nova Baňa, Szlovákia) Szt. Erzsébet ispotálykápolnán. (Baumann Samu újbányai erdőmester rajza, 1903 körül)

Ezen Szt. Erzsébet templom az 1345 körül keletkezett bányaváros alsó végén, az Ó-patak jobb partján található. A keletelt, kisméretű, kápolnaszerű,

gótikus épület két boltszakaszos hajóból és a hajóval azonos szélességű – a hatszög három oldalával záródó – szentélyből, továbbá a déli oldalon egy sekrestyéből áll. Henszlmann Imre 1865-ös leírása szerint a sekrestye fölött tornya volt. Rómer Flóris is úgy tudósított 1876-ban, hogy a sekrestye mellett volt a toronyba való feljárás. A Borovszky-féle Bars vármegye kötet fényképén viszont a templom nyugati homlokzata felett emelkedő, hagymakupolás, fa huszártorony látható, feltehetően már az 1893-ban befejeződött helyreállítás eredményeképpen. Ugyanezen fényképen látható, hogy nyugati homlokzatán nyílik kőkeretes, csúcsíves ajtaja. Az ajtó felett kisméretű, kerek ablak – lóherelevél alakú kőbordázattal –, e felett – a homlokzat főtengelyétől kissé dél felé elhelyezett – felül íves résablak töri át a nyugati falat. A két ablak között, a főtengely vonalában látható az alapító címeres kőtáblája.

A belső gótikus bordáinak gerinceit már Rómer is leverve találta. Csúcsíves ablakai tagozat nélküliek. A szentélyt nem választja el diadalív a hajótól. A XIX. században a belsőben még középkori felfestés maradványai – négyleveles rózsamotívum – látszottak.

A templomot 1668-1706 között a protestánsok használták.⁴

A szentély alatt állítólag kriptá van. A templom sekrestyéjében 1876-ban egy olyan márványlap töredékét – feltehetően sírtábla töredékét – őrizték, amelyen a homlokzaton lévővel azonos címer volt.⁵

Ezek után nézzük meg, hogy mit tudunk a templom alapítójáról, Heinzmann vagy Hengmannus kamaraispánról. Szerencsénkre az 1383–1393 közötti, az Anjou-kor végére és a Zsigmond-kor elejére eső évtizedből több írott forrás is említi személyét. Haladjunk kronológikus sorrendben.

1383. május 11-én, a Szentháromság vasárnapja utáni hétfőn („an dem mantage der veste nach der dreyvaltikeit unsers hern”)⁶, az újbányai Reissenschuch nevű altárna adományozási okmányában ott találjuk Újbánya város esküdtjei (tanácsosai, tanácsurái) között („... gesworen purger auf dem Konigesperg mit namen... Eysenrinkel... etc.”), keresztnévnek említése nélkül.⁷

1385. szeptember 22-én, pénteken, a Szt. Márk apostol és evangélista ünnepe után való napon („feria secta in crastino festi Sancti Mathei apostoli et evangeliste”), Nicolaus Gring, Körmöcbánya város bírása és a város tanácsurái a régebbi városi altárnát („stollonem hereditarium stollonem civitatis nuncupatum”) „providis viris Heinczmanno dicto Ysenrin-

kel civi de Kunigsperch et Hunczmano dicto Tolbay, nostri concivi" adományozták.⁸

1386-ban „Henczmanus Comes Eysenrinkel”, Miklós selmebányai bíróval és Selmebánya város tanácsosaival együtt hozott ítéletet, egy egyrészt Rábai Péter („Petrus de Raba”), másrészt pedig Walturth Gozlin („Goczlinus Walturth”) és Punpan Konrád („Cunradus Punpan”) között felmerült bányajogi vitában.⁹

Valószínűleg szintén 1386-ban „Hanczmanus dictus Ysrinkel Comes et Vrburarius Schebnitzien-sis” Salczer Hanczman (selmebányai ?) bíróval, esküdtjeivel és több másokkal egyetemben ítélkezett egy feltehetően hasonló természetű ügyben. (A feljegyzés nagyobb részt olvashatatlan.)¹⁰

1387. június 19-én, Szt. Gervasius és Protasius napján („in die Beatorum Gervasii et Protasii”) „Hanzmanus dictus Ysrinchel Comes Schebnicensis”, Salczer Hanczman bíróval, tanácsosaival és másokkal ítelt egy ugyancsak bányajogi kérdésben, amelynek szereplői azonosak voltak az 1386-os ügy szereplőivel, bár Péter itt nem Rábai, hanem Jányi („de Jany”) névvel szerepelt.¹¹

1391. június 15-én, Budán kiállított oklevél tanúsítja, hogy Leonardus de Pensauero, decretalis doctor, zágrábi főesperes és esztergomi kanonok – Kanizsai János esztergomi érsek és ugyanazon hely örökös ispánja, nemkülönben királyi és királynéi főkancellár vicáriusa – előtt megjelent a körültekintő és tiszteletreméltó férfiú, Selmebányai Hengmann, ezen idő szerint Körmöcbánya, Újbánya és Selmebánya királyi kamara- és bányaispánja („providus et honestus vir, Hengmannus de Sebnicia, pronunc comes et urburarum regius de Crempnicia, de Königsberg et de dicta Sebnicia”) és előadta, hogy Isten dicsőségére és a saját lelkének üdvösségére, Újbánya városa keleti végén, boldog Erzsébet tiszteletére ispotályt és imahelyet („hospitale cum oratorio”) építeni és azt tehetségéhez mérten felékesíteni törekszik. Az ispotály valamint mestere („magistri eiusdem domus seu hospitalis”) ellátására Budán, a Szt. György mártír egyházához közeli és kelet felé tekintő házát – amely Stoyan Márk budai esküdt polgár házának a szomszédságában található („domum suam in civitate Budensi, prope ecclesiam b. Georgii martiris versus partem orientalem, in vicinitate domus Marci Stoyan, iurati civis in eadem Buda”) – örök ajándékba adja, tartozékaival, hasznaival és jövedelmeivel egyetemben, a következő módon. A háznak évi 100 arany forintot kitevő jövedelméből 40 forint az ispotály mes-

terée – aki vagy személyesen, vagy más által tartozik örökösen naponként misét mondani –, a maradék rész pedig a ház betegei és szegényeié legyen. Az ispotály imahelye és mestere örök időkre ki legyen véve az újbányai plébániatemplom joghatósága alól. Maga Hengmann ispán pedig, és halála után utódai és vérrokonai, Újbánya város ispánja, bírása és esküdtjei tanácsával jogosultak alkalmas ispotály mestert javasolni az esztergomi érseknek, megerősítés végett.¹²

1393. február 23-án, a hamvazó szerda utáni negyvenedik követő vasárnap („datum in Dominica Invo-cavit”) Zsigmond király „providi viri Henchmani Izi-enkel dicti Comitibus urburarum nostrarum de Krem-nicia” – (a Katona István féle kiadásban Hankmann és Krempnicia írásmód szerepel) – kérésére az újbányai boldog Erzsébet ispotály kórházának adományozta az Újbányához közeli Magasmarton nevezetű királyi birtokot („quandam possessionem nostram Magasmarthon vocatam, prope ipsem civitatem nostram Königsberg existentem”), összes hasznával, jövedelmével és tartozékával, valamint igazi és régi határaival egyetemben.¹³

Az idézett forrásokból – jóllehet eléggé vázlatosan – de mégiscsak kirajzolódik Hengmann Eisenrinkel életpályája, pontosabban annak egy évtizednyi szakasza. Az újbányai polgár, 1383-ban tanácsúr Hengmann 1385-től altárna tulajdonos. 1386-ban már ispán (comes) – nyilván selmeci kamara- és bányaispán –, ahogyan a selmebányai bírói könyv keltezett, valószínűleg 1386 körüli bejegyzése megnevezi („comes et urburarius Schebnitzien-sis”). 1387-ben egyértelműen selmeci ispán, 1391-ben körmöci, újbányai és selmeci kamara- és bányaispán, 1393-ban körmöci kamara- és bányaispán.¹⁴ A vagyonos felvidéki német patricius 1391-ben Újbányán ispotályt alapított, s annak ellátására hagyta a királyi székelyen, Buda várában lévő házát. A budai Szt. György-templom – ennek közelében állt Hengmann ispán háza – nagyjából a Dísz téri, Budavár 1849. május 21-i bevételeének emlékére felállított honvédszobor tájára tehető. Pataki Vidor, a budai vár középkori helyrajzában tudós kutatója Hengmann házát a mai Dísz tér, illetve a belőle észak felé kiágazó Tárnok utca keleti oldalán kereste.¹⁵ Stoyan Márk – Hengmann házsomszédja – délszláv eredetű vagyonos budai patricius, tanácsúr, több alkalommal volt Buda város bírása (1395, 1396, 1398).¹⁶

Sajnos Hengmann Eisenrinkel családi viszonyairól semmit nem tudni. Így nem lehet eldönteni, hogy mi-

lyen hozzátartozója, oldalági rokona, felmenője vagy leszármazottja nyugodott egykor az 1388-as sírkő alatt. A sírkő címere azonban kétségtelenül mutatja, hogy az illető az Eisenrinkel familia tagja volt. Az oklevelesen kimutatható budai háztulajdon és a kamaraispáni tisztség, amely feltehetően együttjárt időnkénti Budán, a királyi udvarnál való megjelenéssel, egyaránt a család budai kapcsolatait bizonyítja.

Az Eisenrinkelek esete nem kivételes. Anélkül, hogy e témával részletesebben kívánnék foglalkozni, utalok rá, hogy már Kubinyi András kimutatta a középkori budai német patriciátussal foglalkozó tanulmányában egyes felvidéki német családoknak a fővárossal való összeköttetéseit.¹⁷ Nemrégiben pedig Lővei Pál mutatott rá – részint egy budai címeres sírkő segítségével – az ugyancsak felvidéki, selmecbányai Dobringerek hasonló budai kapcsolataira.¹⁸

Mindezek után megjegyezhetnénk, hogy mindez rendben van, de mi bizonyítja, hogy az újbányai kápolna és a budai sírkő címere valóban az Eisenrinkel családé, hiszen erre nincs semmilyen írásos bizonyítékunk. Írásos adatunk csakugyan nincs erre nézve, de közvetett módon mégis igen valószínű ennek a feltételezése. 1. Először is Újbányán még a XIX/XX. század fordulóján is, s jelenleg is az ispotályalapító kamaraispán címerének tartotta azt a hagyomány, amit máskülönben a címernek az általa alapított épületen való elhelyezése teljesen valószínűvé tesz.¹⁹ 2. Henszlmann Imre is feltételezte 1868-ban, hogy ez az ő címere lehet.²⁰ 3. Végül, de nem utolsó sorban segítségünkre van maga a címer is. A címerábra két láncszeme, azaz vaskarikája a családnévre (Eisenrinkel, Ysenrinkel, stb. = vaskarika) utal. Így tehát ú.n. beszélő címerrel van itt dolgunk.

A középkori magyarországi polgárságnál másutt is előfordult beszélő címer (pl. Turnhoffer Tamás soproni polgár bátyás címerű pecsétje).²¹

Voltaképpen nem tudjuk, hogy Eisenrinkel ispán polgár, vagy esetleg utóbb nemes volt-e. „Providus et honestus” címzése (1391) inkább az előbbi jogállást valószínűsíti. Mindenesetre, ha polgár volt is, olyan címet használt, amely minden részletében – pajzs, sisak, sisakdísz, címertakaró – megfelelt a korabeli nemesi címerhasználatnak. Egyedül a sajátos címerábra „lóg ki” némileg a nemesi jellemzőkből, s mutat a polgári iparos-bányász foglalatosságra.

Az Eisenrinkelek láncszemes címeréhez hasonló ábrájú címet egyetlen ismerek csak a hazai anyagból. Ez a Zsigmond király által, Konstanzban, 1418. március 29-én, kereszturi és dansai Csese László és unokatestvére, Domonkos fia Péter – alighanem a Wesselényiek ősei – részére adományozott címeres levélen található. Ezen kerekalpu pajzs kék mezejének jobb és bal szögletében, valamint talpán, egymásba fonódó két-két ezüst láncszem látható. Sisakdísz: balra forduló, fehér halfarokban végződő, kiöltött veres nyelvű, veres kutya, hátán fehér strucc tollal. Takaró: veres-fehér.²²

Meglehet, hogy témánkhoz semmi köze sincs, mégis ide kívánczik egy XVII. századi újbányai varázslat felemlítése. 1637-ben Vramen Andrea – Dobos pékné szolgálólánya – úrnője ösztönzésére, a tűzhely hamujába helyezett, két egymásba kapcsolt lakattal űzött varázslattal akarta Újbánya város magistratusát egy Dobosnét érintő ügyben kedvező döntéshozatalra bírni. A két egymásba akasztott lakat peddig önkéntelenül a hajdanvolt Eisenrinkel-familia címerét juttatja az eszembe.

Rainer Pál

IRODALOM:

Szerk. *Borovszky Samu*: Bars vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. (Magyarország monográfiája.) Bp., 1903. (a továbbiakban: Bars vm.)

Budapest történetének okleveles emlékei – Monumenta diplomatica civitatis Budapest. III/1. (1382–1439). Összeállította *Kumorovitz L. Bernát*. Bp., 1987. (a továbbiakban: Bp. tört. okl. eml.)

Csánki Dezső–Relkovič Neda: Újbánya város levéltára és rövid története. „Levéltári Közlemények” II. 1924./86–107. pp. (a továbbiakban: Csánki–Relkovic i.m.)

Csemegi József: Motringfonat, lánckereszt, hurkoskereszt. In: A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve 1956–1958. Bp., 1960. (a továbbiakban: Csemegi i.m.)

Csorba Csaba: Tulajdonjegyek, mesterjegyek, polgári címerek a középkorban. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII–XIV. Miskolc, 1975. 143–188. pp. (a továbbiakban: Csorba i.m.)

Entz Géza: Városi építkezések. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül. I–II. (Szerk.: Marosi Ernő.) Bp., 1987. (a továbbiakban: Entz i.m.)

Fejér Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér i.m.)

Forster Gyula: A budavári Halászbástya és a domonkos szerzetesek templomának romjai. In: Magyarország műemlékei. I. (Szerkeszti *Forster Gyula*.) Bp., 1905. 148–156. pp. (a továbbiakban: Forster i.m.)

Gerecze Péter: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. In: Magyarország műemlékei. II. (Szerkeszti *Forster Gyula*). Bp., 1906. (a továbbiakban: Gerecze i.m.)

Gerő László: Újabb adatok a várbeli Szent Miklós templomhoz. „Budapest Régiségei” XIII. 1943. 297–318. pp. (a továbbiakban: Gerő i.m.)

(*Güntherová, Alžbeta-Kosová, Mária* főszerk.): Súpis pamiatok na Slovensku. II. Bratislava 1968. 392–395. pp. (továbbiakban: Supis. II.)

H. Gyürky Katalin: Előzetes jelentés a budai domonkos kolostor ásatásáról. „Archaeológiai Értesítő” 96. 1969. 99–104. pp. (a továbbiakban: Gyürky 1969.)

H. Gyürky Katalin: A budavári középkori domonkos kolostor területén végzett régészeti feltárás. „Budapest Régiségei” XXII. 1971. 429–435. pp. (a továbbiakban: Gyürky 1971.)

H. Gyürky Katalin: A domonkosok középkori kolostorának feltárása Budán. „Budapest Régiségei” XXIV/1. 1976. 371–379. pp. (a továbbiakban: Gyürky 1976.)

H. Gyürky Katalin: Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. „Fontes Archaeologici Hungariae”. Bp., 1981. (a továbbiakban: Gyürky 1981.)

Henszlmann Imre: Jelentés a bányavárosokba 1865-ben tett régészeti kirándulásról. „Archaeológiai Közlemények” VII. kötet II. füzet 1868. 9–10. pp. (a továbbiakban: Henszlmann 1868.)

Henszlmann Imre: Hazai műemlékeink hivatalos osztályozása. III. közlemény. „Archaeológiai Értesítő” V. kötet 1885. XXXVI–XL. pp. (a továbbiakban: Henszlmann 1885.)

Horváth Henrik: A Fővárosi Múzeum Kőemléktárának leíró lajstroma. Bp., 1932. (a továbbiakban: Horváth 1932/a.)

Horváth Henrik: Buda a középkorban. Bp., 1932. (a továbbiakban: Horváth 1932/b.)

Horváth Henrik: A Székesfővárosi Múzeum középkori lapidáriuma a Halászbástyán. „Magyar Művészet” 1932. 89–128., 149–165. pp. (a továbbiakban: Horváth 1932/c.)

Horváth Tibor Antal-Huszár Lajos: Kamaragrófok a középkorban. Numizmatikai Közöny LIV–LV. 1955–1956. 21–33. pp. (a továbbiakban: Horváth-Huszár i.m.)

Karácsonyi János: A báró Wesselényi család eredeti címere. „Tudul 17”. 1899. 153–157. pp. (a továbbiakban: Karácsonyi i.m.)

Katona István: Historia critica regum Hungariae. XI. Budae, MDCCXC. (a továbbiakban: Katona i.m.)

Krizskó Pál: A körmöczy régi kamara és grófjai. Értekezések a Történelmi tudományok köréből. VIII. kötet X. szám 1879. Bp., 1880. (a továbbiakban: Krizskó i.m.)

Kubinyi András: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetések tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. „Levéltári Közlemények” XLII. 1971. 203–269. pp. (a továbbiakban: Kubinyi 1971.)

Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: *Kubinyi András-Gerevich László-Fekete Lajos-Nagy Lajos*: Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Budapest története. II. Bp., 1973. (a továbbiakban: Kubinyi 1973.)

Lővei Pál: Néhány címeres emlék a 14–15. századból. „Művészettörténeti Értesítő” XL/1–2. 1991. 49–67. pp. (a továbbiakban: Lővei i.m.)

Lővei Pál-Varga Livia: Síremlékek. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül. I–II. (Szerk.: Marosi Ernő). Bp., 1987. (a továbbiakban: Lővei-Varga i.m.)

Pataki Vidor: A budai vár középkori helyrajza. „Budapest Régiségei” XV. 1950. 239–299. pp. (a továbbiakban: Pataki i.m.)

Pohl Artur: Évszám nélküli magyar denárok és obulusok. 1308–1502. Az Éremgyűjtők Kiadványsorozata. 4. szám 2. csoport. Bp., 1972. (a továbbiakban: Pohl i.m.)

Radocsay Dénes: Les principaux monuments funéraires médiévaux conservés à Budapest. In: Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay. Braga, 1971. 461–486. pp. (a továbbiakban: Radocsay i.m.)

Relković Davorka: Újbánya magistratusa a XIV–XVII. században. „Történelmi Tár” 1908. 595–609. pp. (a továbbiakban: Relković 1908/a.)

Relković Davorka: Varázslat Újbányán 1637-ben. „Történelmi Tár” 1908. 304–307. pp. (a továbbiakban: Relković 1908/b.)

Rómer Flóris Ferencz: Román- és átmenetkorú építmények hazánk területén. „Archaeológiai Közlemények”. X. kötet (új folyam VII. kötet) II. füzet. 1876. 1–61. pp. (a továbbiakban: Rómer i.m.)

Rupp Jakob: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pesten, 1868. (a továbbiakban: Rupp i.m.)

Szendrei János: A budavári domonkos-templom kiásatása. „Archaeológiai Értesítő” XXII. 1902. 395–400. pp. (a továbbiakban: Szendrei i.m.)

Szentpétery Imre: Oklevéltani naptár. Bp., 1912. (a továbbiakban: Szentpétery i.m.)

Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. Bp., 1880. (a továbbiakban: Wenzel i.m.)

Zsigmond-kori oklevéltár. I. (1387–1399). Összeállította *Mátyusz Elemér*. Bp., 1951. (a továbbiakban: ZSO.)

JEGYZETEK:

1. Horváth 1932/a. 7. p. Nr.1. – Horváth 1932/b. 3. p. képén (b. oldalt), 13–15. pp. – Horváth 1932/c. 101–102. pp. 91. p.(kép) – Csemegi i.m. 22. p., fig. 17. – Radocsay i.m. 472. p. Nr. 29. – Lővei-Varga i.m. I. 461. p., II. 195. p. 613. kép, 670. – p. A sírkő fotóját Magyar Károly, a felirattörredék pontos olvasatát – eddig csak a halálozás éve volt ismert, de napja nem (laetare, azaz a hűvét előtti 3. vasárnap 1388-ban március 8-ára esett – v.ö. Szentpétery i.m. 48., 72. p.) – pedig Végh Andrásnak (Budapesti Történeti Múzeum) köszönöm.

2. Szendrei i.m.–Forster i.m.–Gerő i.m.–Gyürky 1969.–Gyürky 1971.–Gyürky 1976.–Gyürky 1981.–Egyébként közismert, hogy Buda középkori német lakossága elsősorban saját plébániatemplom-

mába, a Nagyboldogasszony egyházba temetkezett. Kivételek persze előfordulhattak.

3. Bars vm. 118. p. képe

4. Az újbányai Szt. Erzsébet ispotálytemplomról: Henszlmann 1868. – Rómer i.m. 58–59. pp. – Henszlmann 1885. p. XXXVIII. – Bars vm. 122. p., 314. p. 125: a kápolna fényképe – Gerecze i.m. 162. p.

5. „A sekrestyében egy márvány sírtáblatörredék van, mely a czimer egyik darabja után itélve azonos azon címerrel, melyet a csúcsíves, felül berakott, főkapu fölött látunk, t.i. a jobb felé dőlt, alul kerekített paizsban keresztben álló lemezek(?) vannak, a tataróval ékes sisak fölött díszítményül ugyanazon paizs és e fölött

három egyenesen álló szalag(?) látható.” (Rómer i.m. 59.) p. – Ugyanezt említették még 1906-ban is: „Ispótyá-templom sekrestyéjében márványtáblatöredéken czimer.” (Gerece i.m. 162. p.)

6. A keltezések feloldása Szentpétery i.m. alapján történt.

7. Wenzel i.m. 290–291. pp. hiteles másolat után közli az oklevél teljes német nyelvű szövegét. – Regesztája: Krizskó i.m. 13. p.

8. A Körnöcbánya város levéltárában őrzött eredeti alapján teljes latin szövege: Wenzel i.m. 272–273. pp. – Említése: Relković 1908/a. 59 p. 7.

9. A Selmecbánya város levéltárában lévő Selmec város bírói könyve után teljes latin szövege: Wenzel i.m. 267. p.

10. Eredetije u.ott. – Töredékes latin szövege: Wenzel i.m. 267–268. pp.

11. Eredetije u.ott. – Teljes latin szövege: Wenzel i.m. 268. p.

12. Újbánya város levéltárában – Fejér i.m. X/3. 117–119. pp. (teljes szöveg) – Henszlmann 1868. 9. p.(regeszta) – Bars vm. 222–223. pp. (regeszta), 313. p.(említés) – Relković 1908/a. p. 596. 5.jegyzet (említés) – Csánki-Relković i.m. 99. p. (regeszta) – ZSO.I. p. 234. Nr.2093. (regeszta) – Horváth-Huszár i.m. 26. p. (regeszta) – Bp. tört.okl.eml. III/1. 57. p. Nr. 121. (csaknem teljes szöveg)

13. Újbánya város levéltárában – Katona i.m. 346. p. Nr. 207. (csaknem teljes szöveg) – Fejér i.m. X/2. 106–108. pp. Nr. XLV.

(teljes szöveg) – Bars vm. 50, 222–223. p.(említés) – Csánki-Relković i.m. 99. p.(említés) – ZSO.I. 309. p. Nr.2845. (regeszta)

14. A kamaraispánokkal foglalkozó numizmatikai szakirodalomban sem ismeretlen Hengmann ispán személye. V.ö. Horváth-Huszár i.m. 26. p. – Pohl i.m. 45–46, 105. p. – Sajnálatos azonban, hogy itt – Fejér Györgyöt követve – a téves olvasat eredményezte Izienkel névváltozat rögződött.

15. Hengmann ispán budai házának topográfiája: Rupp i.m. 139. p.– Pataki i.m. 248. p.(nála Hengmannus de Sebnicia-ból Hengmannus de Sebenica lett!) – Entz i.m. I. 417, 427. p.

16. ZSO. I. p. 460. Nr. 4193, p. 460. Nr. 4196, 467. p. Nr. 4266. – Kubinyi 1971. p. 237–238., 263. – Kubinyi 1973. 65. p.

17. Kubinyi 1971. főleg 240, 254. p.

18. Lövei i.m. 51–53. p.

19. Bars vm. 118, 122. p.(„A homlokzaton az építető Henczmannus Izenienkel bányagróf czimere van elhelyezve.”), 314. („... az alapító emléket a templom bejárata fölé a falba illesztett faragott czimer őrzi.”); Supis II. 394. p.

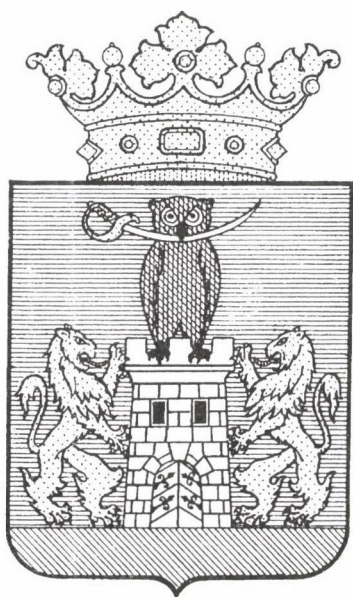
20. Henszlmann 1868. 9–10. pp.(„Még lehet, hogy a kapuja fölött előfordul czimer ugyan e Henzmanné.”)

21. Csorba i.m. 174. p.

22. Karácsonyi i.m.

23. Relković 1908/b.

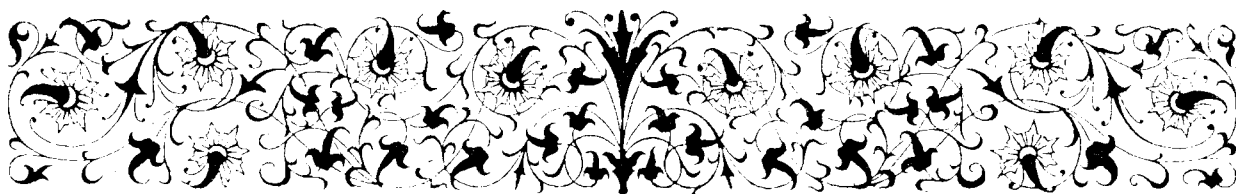
CÍMER- ÉS ZÁSZLÓAVATÁS NEMESVIDEN

1996. augusztus 20-án került sor Nemesvid község címérének és zászlójának felavatására. A községnek 1789-ből származó első pecsétje óta többféle ábrázolás ismert. Az Országos Törzskönyvbizottság vizsgálata szerint: „Nemesvid község legrégebbi pecsétjének

az Orsz. Levéltárban őrzött lenyomata, mellyel a község 1789. évi számadásain találkozunk, hegyével fölfelé fordított csoroszltyát és ekevasat tüntet fel. A vármegyei levéltár adatai még három régi typust igazolnak, melyek közül a „Vidi P.” fölirat mellett fölfelé fordított szántóvasat ábrázoló pecsét 1827 és 1837 körül van használatban. 1836–1851-ig ötágú leveles koronán könyöklő s kosaras markolatú görbe kivont kardot tartó páncélos jobbkart mutat a „Nemesvid Pöcsétő köriratú typus. – A község mai bélyegzőjének alapja az a „Nemes Vidi Curiális Mezző Város Petsétje” köriratú typus, melylyel 1857-től fogva találkozunk. Leírása a következő: Az ország Szent Koronájával díszített álló pajzs talpából kiemelkedő zárt kapus, két lőréses és három ormos vár tetején szembe néző füles bagoly ül, mely csőrében hegyével balra fordított, kosaras markolatú meztelen görbe kardot tart. A vár falát jobbról-balról egy-egy egyfarkú oroszlán támogatja.

A volt nemes községnek ezen címérét véleményem szerint továbbra is meg lehetne hagyni a községi bélyegzőn, de az ország koronájának mellőzésével és kékszínű címerpajzsba foglalva.” A századfordulón engedélyezett címer történetét felkutatva tervezte meg *Deák Varga József* a község régi-új címérét.

EGY XVII. SZÁZADI, HERALDIKAI TÉMÁJÚ, MAGYAR OLAJFESTMÉNY

A Magyar Nemzeti Múzeum – Történelmi Képcsarnok olajfestményanyagának – falerisztikai szempontú – szisztematikus kutatása során bukkantam egy heraldikai –, insigniológiai szempontból igen érdekes olajfestményre.¹

Legjobb tudomásom szerint a kép a magyar heraldikai szakirodalomban közöletlen és a művészettörténeti feldolgozása sem ismert.²

Az ismeretlen festő által készített, vászonra festett olajfestmény mérete 110,5×78,5 cm. Ma károsodva van. 1939-ben Kákay Szabó Gy. restaurálta.³ A festmény korábban a Parlamenti Múzeumban volt.⁴ 1949-ben, a Múzeum megszűnését követően, annak anyagával egyetemben „ajándék” megjelöléssel került a Magyar Nemzeti Múzeum – Történelmi Képcsarnok gyűjteményébe.

Megemlíteném, hogy a képet, a bekerülést követően leltározó Dr. Rózsa György művészettörténész, a tárgy nyilvántartási kartonjára, értékként 500 forintot írt be. Ez a napjainkban jelképesnek sem tekinthető összeg akkoriban komoly pénz volt. A korabeli érték-meghatározások zöme 10-50-100 forint volt, a XVII. század első negyedéből származtatható festmény kapta az egyik legmagasabb értékelést.⁵

A festmény közepén a Szent Korona barokkos ízlésű képe látható. Bár stilizált ábrázolásról van szó, a művész láthatóan, a részletek valóságghű megjelenítésére törekedett. Jeles nemzeti ereklyénk ábrázolása kissé szétálló, némiképpen megnyúlt koronát mutat. Közepén fent, szokatlanul nagyméretű, egyenes kereszt látható, amelynek tövénél a gombot nem festették. Ezzel szemben a korona látható pántjait, az ol-

dallemezeket, az abroncsot, az insigniáról lecsüngő láccoscákat, mind-mind a valósághoz közelítő formában jelenítette meg az alkotó.

A korona körül, félkörívben a következő felirat olvasható: DEVS CVSTODIATE AB OMNI MALO.

Középen fent a Magyar Királyság címere, a korona körül pedig – egyfajta sajátos címerkört alkotva – a Magyarországhoz tartozó társországek, illetve az igényterületek címerei. A magyar államcímert követően, Szlavónia, Szerbia, Galícia, Bosznia, Bulgária, Lodoméria, Kunország, Horvátország, Dalmácia címerei. Összesen tíz címer látható a képen.

A címerábrázolások felett, oldalain behajtott, kissé kunkorodó, fehér szalagokon, az adott területeket jelző feliratok olvashatóak: „RENI (Sic!) HVNGARIAE, SLAVONIAE, SERVIAE, GALLICIAE, BOSNAE, BULGARIAE, LODOMERIAE, CVMANIAE, CROATIAE, DALMATIAE”.

A többé-kevésbé egységes jellegű, barokkos címerek, rajza, színezése, néhány részletől eltekintve pontosnak, szabályosnak tekinthető, megfelel a korabeli színvonalas heraldikai gyakorlatnak. A művész láthatóan e vonatkozásban is törekedett a pontosságra.

Az egész motívum, virágokkal díszített koszorúban nyert elhelyezést.

Ez alatt, kétoldalt stilizált sasmadarakkal ékesített keretben a következő – helyenként nem egészen olvasható – szöveggel.

(Felül kartuson) „IN PROFECTIONEM S. CORONAE POSONIO VETEROSOLIVM”

Ez alatt a táblán, a következő – kéthasábos – hosszabb felirat olvasható:

Magyar Nemzeti Múzeum
Történelmi Képcsarnok
(Fotó: Dabasi András)

„NONA SVPERDENAS LUXTVESIT INAXI NOVEMBERIS
 POSONIODVM SE CVM MAIESTATE MOVEBAT
 HVNGARIAE PRECIOSVS APEX DIADEMA VETVSTVM
 NIL VVLGARE SAPIT MIRVM VICIBVSQVOQVE CERTAS
 OBSERVAT LEGES NAM QVA SVBLVCE REDVCTVM
 ET EXADYTIS REGNO MVLTVM PLADVENTE PRAGENIS
 HVNGARICOS VIDSIT PORCERES, LECTVMO SENATVM
 ET SACROS REGIS TITVLOS INSIGNIA NOMEN
 TRANSTVLIT IN DIVVM MATHIAM RITE SECVNDVM
 ANNO MILLESIMO QVI SEXCENTESIMVS ATQVE
 ADDITVR OCTAVVS, FESTVM FVIT ELISABETHAE
 HAC IPSA LVSTRIS POSTQVAM CONVERS ADVOBVS
 TEMPORADIS CEDVNT, ANNOS SVPRADITOBINOS
 POSONI MIGRAT SEDEM LINCVTQVE PRIOREM
 ARCANIS AMATINDICYS TRANSIRE NOVENOS
 PERNVMEROS QVOQ SICNVmero DINONPARE CAVDENT
 DVRTI NVNDENVN SVCEPTA PROTECTIO SOLEM
 HIC QVOQVE NON /...?/ NELNON VICESIMVS ORTVS

QVO ZOLIVM VETVS INGREDITVR FORS HIC QVO MAGN
 SOLLICITVS CORVINVS ERAT REVOCARE CORONAM
 AMANIBVS FRIEDRICE TVIS GENETIQVE DEINCEPS
 OSTEN TARE DOML VETERIS MONVMENTA DECORIS
 ASSERTORE DEO SASVS DIADEMA MALIGNOS
 PERTVLIT HOC VICTRIX GETICOS SVPER AVIT ET HOSES
 HOC POPVLI TIMVERE NOVEM DOMI NVMQ VOCARVNT
 QVI SAVVM DRAVVMQ BIBVNT, QVOS BOSNIA NVTRIT
 CROATIAE TELLVS CELEBRIS SLAVONIA. SIRMO
 RASCIA CONFINIS LODOMERVS DALMATA. CIVES
 GALLICIAE CVMANA COHORS GENS BVLGARA, CVNCTI
 OCCVLTANT PROPHIOSE FASCES TRABEASQ SVPERBAS
 IVRA SVB HVNGARICAE QVOD TRANSIVERE CORONAE
 EVENIAT QVOD NVNC FOELIX FAVSTVMQ BONVMQ
 TEMPORIBVS CEDENS QVANDO NOVA TECTA SVBINTRAS
 INDVBYS HVMANA QVID EST PREVDENTIA REBVS
 TE DEVS IPSE MALO CVSTOS TVEATVR ABOMNI

(Apparebet Daniel Hrabecius Spectablis ac
 Magnific. Domini Petri de Reua.

Comitis Supremi Thurociensis Sacrae Coronae
 Custodis ab Epistolis.)

Az egész szöveget, sötétbarna alapon, dekoratív
 keret veszi körül.

1996 szeptemberében a trencsényi (Trenčian) Vár-
 múzeum képzőművészeti kiállításán találkoztam e
 kép két további – lényegében teljesen azonos, való-
 színűleg egy mester által készített korabeli példányá-
 val. A két kép egymástól csupán, egy a Szent Korona

alatt elhelyezett feliratban különbözött, mivel az csu-
 pán az egyik képen szerepelt.

Tekintettel a szerencsés véletlenre, amely az ed-
 dig ismeretlen ábrázolást három példányban is elő-
 hozta, lehetséges, hogy a későbbiekben még további
 példányok is előkerülnek. Feltehetően az adott kor-
 ban közkedvelt, a Szent Koronára, a címerekre vo-
 natkozó, ábrázolástípus lehetett az ismertetett olaj-
 festmény.

Pandula Attila

JEGYZETEK

1. Itt mondok köszönetet Dr. Basics Beatrix főosztályvezető-
 nek és B. Szabó Jánosnak, akik lehetővé tették a festmény publi-
 kálását.

2. V.ö. pl. *Galavics Géza* szerk.: Magyarországi reneszánsz és
 barokk. Bp. 1975.; *Garas Klára*: Magyarországi festészet a XVII.
 században. Bp. 1953.

3. Magyar Nemzeti Múzeum – Történelmi Képcsarnok. Leltá-
 ri szám: 1831. – Ismeretlen festő: A magyar korona a tartományok
 címereivel.

4. Magyar Országos Levéltár K2 Országgyűlési Levéltár Kép-

viselőház és Nemzetgyűlés elnöki és általános iratai. Az Ország-
 gyűlési Múzeum Leltára.

1443. kötet (I.) 1-5539.- (tétel); 1444. kötet (II.) 5540-11780.
 (tétel)

Sajnos, mivel a festmény eredeti leltári száma 13.959. volt, a
 vonatkozó leltárkönyv – ismeretlen okokból – nem került a Ma-
 gyar Országos Levéltárba. Így az esetleges, a kép eredetére vonat-
 kozó adatokat nem sikerült megtalálni.

5. Magyar Nemzeti Múzeum – Történelmi Képcsarnok. –
 Adattár. A festmény leíró kartonja.

A MAGYARORSZÁGI ÉLMUNKÁS- ÉS SZTAHANOVISTA KITÜNTETÉS

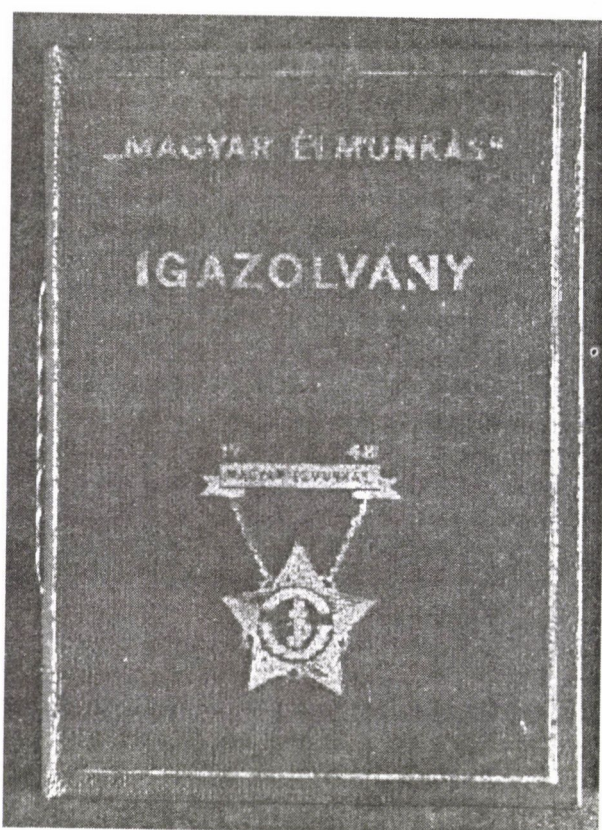
A második ipari forradalom¹ során kialakuló tömegtermelés mind Amerikában (taylorizmus), mind Nyugat-Európában (Bedaux-rendszer), mind Kelet-Európában (sztahanovizmus) megteremtette a maga munkaszervezési formáit. Az új munkaszervezési módszerek² bevezetéséhez olyan munkásrétegre volt szükség, amelynek tagjai követik a technológiai változásokat, képesek az újdonságok befogadására, ugyanakkor a munkahelyi konfliktusokban lehet velük tárgyalni, magasabb bérekkel rá lehet venni őket az új módszerek alkalmazására, még akkor is, ha ezt munkatársaik (a segédmunkások) bére sínyle meg.

A régi kézművesdinasztia új formában, a tömegtermelés állandó fejlesztését a munkapadoknál megvalósító munkáselitben éltek tovább. A munkáselit kialakulásához nagyban hozzájárult a kialakuló fogyasztói társadalmak „középosztályosodási” folyamata. A munkáselit tagjai szerte a világon a fogyasztói társadalmak középrétegeire jellemző életformavonásokat vettek fel. Nyugaton és Magyarországon is – bár itt kisebb mértékben – a polgári életforma felé közeledtek a munkáselit tagjai, a Szovjetunióban pedig ők jelentették az első generációt a „középosztálybeli fogyasztók” között, igaz a speciális elosztási rendszer miatt sajátosan „keleti” formában.

A munkáselithez tartozónak tekinthetjük azokat a munkásokat – elsősorban a legképzettebb szakmunkásokat –, akik a gyárban a legjobban keresnek, legjobban informáltak, a legtöbb lehetőségük van arra, hogy kiemeljék őket magasabb állásba és az életformájuk jól elkülöníthető a többi munkás, szakmunkás életformájától. Mindez lehetővé teszi számukra, illetve gyermekeik számára, hogy a szakmunkásoknál is magasabb iskolázottságot, képzettséget, ezáltal jobb állást szerezzenek és a későbbiekben magasabb életszínvonalon éljenek. Magyarországon a munkáselit létszáma a második világháború előtt az ipari mun-

kásság, illetve a szakmunkások 10-25%-át tette ki, ágazatonként és szakmánként eltérő arányban³. Ez körülbelül 50-100 ezer embert jelentett.

A Szovjetunióban 1935-ben bevezetett sztahanovizmus célja elsősorban az intenzív gazdasági növekedés megteremtése és a munka-erőproblémák megol-

„Magyar Élmunkás” igazolvány
(Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár)

dása volt⁴. Magyarországon az első munkaversenye-
ket 1945-ben indították, és elsősorban a háborús gaz-
dálkodásból adódó nehézségek ellenszerének, az új-
jáépítés „motorjának” szánták. A munkaverseny gon-
dolatát már 1945-ben magukévá tették a magyaror-
szági baloldali pártok. Az első munkaversenye-
ket még üzemek között hirdették meg, és a versenyt a
versenyszervezőkén kívül más nem szabályozta. 1947-
ben létrehozták a Nehézipari Központ (NIK) Köz-
ponti Munkaverseny Bizottságát (elnöke Deák Jó-
zsef), amely megindította a NIK üzemek közötti ver-
senyt. A munkaverseny szervezésére fordított kiadá-
sok folyamatosan növekedtek. A politikai vezetés –
elsősorban Gerő Ernő – ott bábáskodott a munka-
verseny megszületésénél, a verseny pedig később egy-
re nagyobb szerepet kapott a gazdasági programok-
ban. Mivel az országos verseny megvalósítására a
szakszervezetek látszottak a legalkalmasabb szervnek
(a szovjet példa nyomán), 1948 januárjában a Szakta-
nács hatáskörébe utalták a munkaversenyek szerve-
zését. 1948-ra a munkaverseny országos méreteket
öltött, ekkor alapították meg az első, a valóságban is
nagy tömegben adományozott magyarországi mun-
kás-kitüntetését.

Az élmunkás-kitüntetés

Az első szakszervezeti kitüntetés, amit a munka-
versenyben résztvevőknek adományoztak az *élmun-
kás-jelvény* volt⁵. Az élmunkás kifejezés az iratokban
elsőként a Nehézipari Központ 1947. decemberi ja-
vaslatában fordul elő. A Szaktanácsnál a propagan-
daosztály megalakulásakor egy megbeszélésen dön-
töttek arról, hogy ne rohammunkás vagy éldolgozó,
hanem élmunkás legyen a kitüntetés neve⁶. Az első
országos munkaversenyt az 1848-as forradalom cen-
tenáriumára, 1948. március 15-ére hirdették meg. A
sztahanovista cím bevezetése ekkor még nem volt
időszerű, mivel a versenymozgalomnak sajátos ma-
gyar arculatot kellett kölcsönözni.

Az élmunkás-jelvény megtervezésére pályázatot
írt ki a SZOT Elnöksége, végül a pályázók közül
Gyimesi István festőművész tervét fogadták el. A jel-
vény „36-szor 5 mm fémből készült aranyozott szalag
„Magyar Élmunkás 1948” felírással. A 19 és 48 alatt
függő aranyozott láncocskán 40 mm átmérőjű 5 ágú
krómnikkel anyagból készült ezüstözött ötágú csillag
van. A csillag közepén 18 mm átmérőjű aranyozott
rátétlélkörben a Szakszervezeti Tanács címere aranyko-

szorúban pasztikusán látható. A jelvények sorszá-
mal vannak ellátva.”⁷ A szellemi munkát végzőknek
rendszeresített „élmunkás-kitüntetés”, a „*Kiváló
Munkáért*”-jelvény formája ugyanez, azzal a külön-
séggel, hogy a jelvényt tartó szalagon „Kiváló Mun-
káért 1948.” felirat található.⁸ Szintén az élmunkás-
kitüntetés mintájára jött létre a „*Mintagazda*” jelvény,
ezt a kitüntetés a kiváló eredményeket elérő és a
szövetkezeti termelésben is élen járó „dolgozó pa-
rasztok” számára alapították.⁹ Mindhárom kitün-
téssel együtt igazolvány is járt, ami a jelvény viselésé-
re és különböző kedvezmények igénybevitelére joga-
sított föl. A kedvezményeket a Szakszervezeti Tanács
időről időre nyilvánosságra hozta.

1945 után több kitüntetés is alapítottak a munká-
sok részére (pl.: Éldolgozó-jelvény, Élmunkás-zászló¹⁰),
ezek az élmunkás-jelvény közvetlen előzményé-
nek tekinthetők, de a fizikai munkát végzők kitünteté-
se csak az élmunkás-jelvény bevezetésével, 1948 után
lett tömeges.

Az élmunkás-kitüntetés az ágazati szakszerveze-
tek javaslatára a SZOT Elnöksége adományozhatta
és vonhatta vissza vállalati javaslatok alapján, melyek
megítélésére formanyomtatványt rendszeresítettek¹¹.
Az „Élmunkás” és „Kiváló munkáért” jelvényekre a
műhely dolgozóinak jóváhagyása után az üzemek
versenybizottságain keresztül a szakszervezetek ter-
melési osztálya tett javaslatot a Szakszervezeti Ta-
nács Termelési Osztályának. Az üzemek versenybi-
zottságai az üzemi termelésben kiemelkedő dolgozó-
kat mint élmunkás-jelölteket tartották nyilván. Vidé-
ken a gyárak, üzemek, hivatalok, intézmények, vállala-
latok, Szakmaközi Bizottságok tettek előterjesztést.
A Szakmaközi Bizottság teljes ülése elbírálás után a
javaslatot az illetékes szakszervezeti központhoz ter-
jesztette föl. Élmunkás és Kiváló-munkáért felter-
jesztésekre szolgáló egységes kérdőív felülvizsgálását
a Szakszervezetek Országos Tanácsa egyes osztályai-
nak megbízottaiból létrehozott 3 tagú bizottság az il-
lető szakszervezet termelési osztályán működő él-
munkás-felelős bevonásával végezte.¹² Egy év letele
után az élmunkás és Kiváló Munkáért kitüntettek
munkáját, magatartását üzeneként a felterjesztésre
hívatott szervekből kiküldött bizottság vizsgálta felül,
„személyes, baráti légkörben.” A felülvizsgálás a
Szakszervezetek Országos Tanácsa által kibocsátott
kérdőív alapján történt.¹³

Az élmunkás-jelvény visszavonására az ágazati
szakszervezeteken keresztül a SZOT Titkársága te-
hetett javaslatot az adományozó szervnek, a SZOT

Elnökségének. Az élmunkás-jelvény visszavonását legtöbbször politikai okokkal magyarázták.¹⁴ A politikai okok általában csak ürügyként szolgáltak a gyáron belüli pozícióharcban. Sokszor a jelvény visszavonásakor derült ki, hogy az élmunkások visszaéltek gyáron belüli helyzetükkel, és irigyeik ugyanolyan kiváltságokat szerettek volna, mint ők. A korabeli koncepciós perekre jellemző „bűnszövetkezetek” felderítése is szerepelt az indoklásokban¹⁵. Megvonták a kitüntetést akkor is, ha a munkás magaviselete nem volt megfelelő; pl. iszákosság, lopás vagy házasságtörés bűnébe esett. Az élmunkás-kitüntetés azzal, hogy visszavonható volt, és hogy a visszavonás okait nem határozták meg pontosan, a káderesek kezében a magánélet ellenőrzésének eszközüvé is vált.

A jelvénnel 1948. április 30. és 1950. január 25. között összesen hat alkalommal kb. 16200 munkást tüntettek ki. Az adományozást általában ünnepekkel kapcsolták egybe (május 1., március 21.)¹⁶.

A sztahanovista kitüntetés

A sztahanovista kitüntetés alapítására az első öt éves terv megindításával párhuzamosan került sor. Az MDP Központi Vezetőségének 1950. január 25-i határozata értelmében a felsőbb állami szervek (kormány, minisztériumok, tervhivatal) dolgozták ki a kitüntetés elnyerésének feltételeit. Elsőként – alig másfél hónap alatt a Nehézipari Minisztérium készült el ezzel a munkával; 1950. március 18-án nemcsak a sztahanovista feltételeket, hanem az élüzemek kijelölésének módját is rendeletileg szabályozta¹⁷. Megszülettek az egyéb minisztériumok rendeletei is e tárgyban, illetve később a módosított szintek¹⁸.

1950 április elején a SZOT Bér és termelési osztályán döntöttek arról, hogy megszüntetik az élmunkás-jelvények további adományozását, és még május 1. előtt kiosztják az élmunkás-jelvények helyébe lépő sztahanovista jelvényeket. A határidő teljesítése nem sikerült, a jelvény elkészítésére nem került sor, és május elején csak sztahanovista okleveleket kaptak a „sztahanovista cím” birtokosai. Csak ősszel döntöttek a jelvények ügyében: „Azokat a dolgozókat, akik másodízben nyerik el a sztahanovista oklevelet, sztahanovista jelvénnel kell kitüntetni.”

A sztahanovista jelvény a megszűnt élmunkás-jelvény helyébe lépett, formája azzal azonos, de az ötágú csillag közepén a Szakszervezeti Tanács emblémája helyett itt már az 1949-es népköztársasági címer

látható¹⁹. 1950 októberétől 1954 februárjáig adományozták. A sztahanovista-jelvények – hasonlóan az élmunkás-jelvényekhez – kezdetben számozottak voltak, később 1951-től kezdve, amikor a minisztériumok már külön-külön adták ki a jelvényeket, a számozás elmaradt, ami nehézkessé tette a kiadott jelvények nyilvántartását.

Több, a sztahanovista jelvényhez hasonló kivitelű, kisebb számban adományozott kitüntetést is alapítottak; a jelentősebbek közül megemlíthető a *Szakma Kiváló Dolgozója Jelvény*, a *Kiváló Feltaláló*, illetve a *Kiváló Újító Jelvény*²⁰. Osztottak más munkaversenymozgalmakhoz kapcsolódó kitüntetéseket is, ilyen volt pl. a „450 perces mozgalom jelvénye”²¹.

A kitüntetési feltételek pontosabb megfogalmazására és a munkaverseny rendeleti szabályozására az MDP Központi Vezetősége 1950. január 25-i határozata nyomán került sor. Sztahanovista munkásnak tekintették azt a munkást, „aki a többi munkással azonos munkafeltételek mellett normáját, vagy egyéni tervét nem csupán egy-egy alkalommal, hanem rendszeresen egy meghatározott időn át legalább 200 százalékan teljesíti, vagy aki bizonyos szakmákban, szakmánként megállapítandó mértékben a normát rendszeresen túlteljesíti és aki a termelés és termelékenység fokozására ésszerűsítést, újítást valósít meg, aki anyag-, szerszám- és energiafogyasztásnál jelentős megtakarítást ér el, aki a megengedettnél lényegesen kisebb selejttel, illetve selejtmentesen termel, aki kiváló minőségű munkát végez, aki magasabb termelékenységet biztosító munkamódszerét munkástársainak átadja”²².

Meghatározták az értelmiségi szakmák sztahanovista szintjének vázát is, továbbá azt, hogy „mindezek megállapítása ... és a kitüntetésre való előterjesztés az üzemműködés, illetve a felsőbb állami szervek feladata. ... a szakszervezeteknek és ezek központi szervének, a Szakszervezetek Országos Tanácsának mindezen kérdésekben biztosítani kell a javaslattevési jogát”²³. A szakma legjobb munkása címet (1–5. helyezést) félévenként, először február 26-án osztották ki, a legjobb sztahanovistákat pedig magas állami kitüntetésekre (ld. a csúcstztahanovisták c. fejezetet) és jutalomra kellett előterjeszteni²⁴. Sztahanovista okleveleket három havonta osztottak, a jelvényt félévente, kezdetben ünnepek alkalmával, később folyamatosan a termelési értekezletek keretében adták át.

A sztahanovista jelvényt a szakszervezetek javaslata alapján a miniszter adományozta²⁵. Az üzemi és műhely bizottságok által javasolt sztahanovisták név-

sorát és teljesítményét – az indoklásokból most már kimaradt a káderjellemzés – felterjesztették az ágazati szakszervezeteknek, melyek a névsorokat „megszűrve” adták tovább a SZOT Bér és termelési osztályára, ahol a „végső simításokat” végezték el a listán. A végső listát jóváhagyás után visszaküldték az ágazati szakszervezetekhez, onnan az illetékes minisztériumba továbbították. A szövevényes adományozási rendszer a gyakorlatban úgy működött, hogy a Bér és termelési osztályon ágazati „kvótákat” határoztak meg – soknak vagy kevésnek tartották az egyes szakmákban felterjesztett sztahanovisták számát (a bányászok általában kevesen, a bőrszövők pedig túl sokan voltak) – és a kvóták alapján az ágazati szakszervezetek megszűrték az egyes vállalatok által felterjesztetteket. A kitüntetés adományozásának decentralizációjával ezek a szűrők megszűntek, és a vállalatokon belül döntöttek a sztahanovista kitüntetés adományozásáról.

1951 áprilisában a Párt Államgazdasági Bizottságának javaslatára decentralizálták a sztahanovista cím adományozását: *„a miniszterek jelöljék ki azokat a nagyüzemeket, amelyek igazgatói, utólagos bejelentés és rendszeres ellenőrzés mellett jogot nyernek sztahanovista oklevél adományozására... a közép és kisüzemeknél... a minisztériumok munkája csak az igazgatói felterjesztések ellenőrzésére korlátozódjék”*. A félévi sztahanovista munka után járó sztahanovista jelvény adományozása továbbra is a miniszter joga maradt, de a sztahanovista jelvény elnyerése után újabb féléves sztahanovista munkáért a sztahanovista jelvényt másodízben is oda kellett ítélni, további egy év sztahanovista munkáért Munkaérdeméret adhattak²⁶.

Az alkalmazottak és a minisztériumi dolgozók nem kaphattak sztahanovista jelvényt, mivel sztahanovisták csak közvetlenül a termelésben foglalkoztattak lehettek. Gerő Ernő utasította vissza a javaslatot, mondván *„képtelenség, hogy hivatali munkások (pld. takarítónők) sztachánovisták legyenek.”*²⁷ 1951-ben kiterjesztették a sztahanovista oklevél adományozásának lehetőségét az újítókra is²⁸. Vitára adott okot az a kérdés is, hogy a műszakiak lehetnek-e sztahanovisták. A SZOT Elnöksége 1953. november 27-i ülésén elfogadta ezt a javaslatot, miután maga Rákosi vetette föl, hogy műszakiaknak is kell kitüntést adni, „mert ők is nagyon büszkén fogják viselni”.²⁹

A sztahanovista dolgozó teljesítményét a kitüntéstől számított fél év elteltével utolsó negyedéves munkája alapján felülvizsgálták és a felülbírálattól

függően tartotta meg vagy veszítette el kitüntetését³⁰. 1954-től kezdve a felülvizsgálás már havonta történt. A sztahanovista kitüntetéssel kezdetben pénzjutalom járt, ami azzal, hogy vállalati hatáskörbe utalták rendre elmaradt, mivel a sztahanovisták jutalmára nem biztosítottak külön vállalati keretet. A pénzjutalom eltűnésével párhuzamosan fokozatosan megszűnt a többi kedvezmény is, pl. a még 1948-ban bevezetett ingyenes színházjegy is.

1954 februárjában új minisztertanácsi határozat jelent meg, ebben a sztahanovista jelvények kiadását 1954. február 1-jével megszüntették, de a korábban kiadott jelvényeket tulajdonosaik továbbra is viselhették. A határozat megkönnyítette a sztahanovista szintek elérését és kikötötte, hogy „a sztahanovista cím elnyerésének feltételeit általában vállalatonként, üzemrészenként, műhelyenként és szakmánként kell megállapítani”. Az 1954-től életbe lépő új *sztahanovista címet* az üzemrész, a műhely műszaki vezetője, a szakszervezeti bizalmi vagy a műhelybizottság közös javaslatának megvitatása alapján az üzemrész, a műhely kollektívája *1 hónapra* adományozta a feltételeket 1 hónapig teljesítő dolgozónak (korábban 3 hónap volt). Attól, aki a következő hónapban saját hibájából nem teljesítette a feltételeket, az üzemrész kollektívája – a fentiek javaslatára – megvonta a sztahanovista cím használatának jogát. A *sztahanovista oklevelet* az igazgató és az üzemi bizottság együttesen adományozta annak a dolgozónak, aki 3 hónapban egymás után nyerte el a sztahanovista címet.

1954 novemberében – a gazdaságpolitika megváltozásának jegyében – az a javaslat született a SZOT Bér és termelési osztályán, hogy a sztahanovista elnevezést meg kell szüntetni. A fizikai dolgozóknál helyette Élmunkás cím és oklevél, a műszaki dolgozóknál pedig Elismerő oklevél bevezetését ajánlották³¹. A javaslat indoklásában az állt, hogy a sztahanovista szóhoz a normák megdöntésének képzele társul, pedig a munkaversenynek minőségi, önköltségsökkenetési céljai is vannak. A gazdasági reformfolyamat megtorpan; az 1.088/1955. (X. 11.) sz. minisztertanácsi módosító határozatban nem is változtatták meg a sztahanovista elnevezést. A sztahanovista címre vonatkozó rendelkezést a forradalom után helyezték hatályon kívül a (16/1956. (XII. 1.) sz. kormányhatározattal).

Az 1950-től 1953-ig tartó adományozási rendszerben 115 000 sztahanovista oklevelet osztottak ki. 1954 után a kitüntetettek száma ugrásszerűen nőtt, fél év alatt több kitüntetést adtak ki, mint az 1953-ig

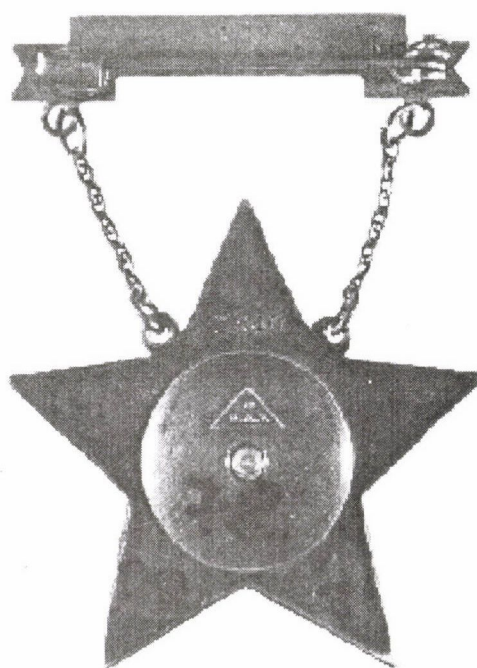
– előlap –

– hátlap –

– előlap –

– hátlap –

Sztahánovista-jelvény (Magyar Nemzeti Múzeum, Éremtár)

tartó időszakban.³² Az 1954 februárjától bevezetett – szinte teljesen decentralizált – adományozási rendszerben a kitüntettek országos nyilvántartása szinte teljesen megszűnt és az adatszolgáltatás hiánya miatt a minisztériumoknak (kivéve a könnyűipart) nem volt átfogó képük a sztahanovisták számának alakulásáról³³. A rendelkezésre álló adatok alapján megállapítható, hogy a munkások legalább 10-15%-a elérte a sztahanovista szintet. Ha figyelembe vesszük, hogy 1948–49-ben csak 300 ezer ipari dolgozó állt versenyben, akkor megállapíthatjuk, hogy az adott időszak kitüntetettjeinek (14 000) aránya már eléri a 4,5%-ot. Ez az arány a későbbiekben tovább növekszik, egészen 1961-ig, amikor egy vállalatban belül 10%-ban maximálták a kitüntethetők arányát. Összességében megállapítható, hogy a versenyben résztvevő ipari népességnek mindig körülbelül 5%-a kapott élmunkás, sztahanovista illetve kiváló dolgozó jelvényt.

Az a tény, hogy a gazdasági vezetés következtében meg akarta őrizni a kitüntettek arányát, megmagyarázza: miért növekedett 1951-ig folyamatosan a kitüntettek száma, hiszen az ipari népesség száma – a mezőgazdaságból elvándorlók, a nők munkába állítása miatt – 1948 és 1951 között növekedett a legnagyobb mértékben. A megszorozódó kitüntetendők és kitüntettek arányának kézbentartására pedig fokozott felügyeletet kellett gyakorolni a kitüntetések odaítélése és a munkaverseny felett. Ugyanakkor megfigyelhető az is, hogy az 5%-os küszöb elérésekor mind az élmunkás, mind a sztahanovista kitüntetés esetében egy új kitüntetési formát vezettek be, mikor értékük csökkent: az élmunkás helyett a sztahanovista (1950), a sztahanovista helyett a kiváló dolgozó jelvényt (1954).

A kitüntettek társadalmi helyzete

A szakmunkások társadalmi összetételének életkor-kohorszonzónkénti vizsgálatából kiderül, hogy abban a két életkor-kohorszoban (1908–1917-ig születettek)³⁴ – amelybe a legtöbb élmunkás és sztahanovista tartozik – vált aránylag a legtöbb szakmunkás egyszerű szellemi dolgozóvá vagy vezetővé és értelmiségivé 30 és 40 éves kora között³⁵. Ez az a nemzedék, amelynek tagjai a leginkább hittek abban, hogy a szocializmus elhozza a társadalmi felemelkedés lehetőségét; közülük kerültek a legtöbben az ötvenes években magasabb társadalmi státuszba, elsősorban a korabeli munkáselit tagjai: az élmunkások és sztahanovisták.

Lakóhely tekintetében Kemény István rámutat arra: a 70-es években a munkáselit aránya a szakmunkásokhoz mérten Budapesten magasabb, mint vidéken³⁶. Ez abból fakad, hogy leginkább Budapesten telepedtek meg azok az iparágak, amelyekben jól képzett munkacsoportokat foglalkoztattak. A budapestiek aránya az élmunkás és sztahanovista kitüntettek között is magasabb, mint a vidékieké³⁷. Ez nemcsak azzal magyarázható, hogy vidéken kevesebb magasan kvalifikált szakmunkás dolgozott, hanem azzal is, hogy az ötvenes években a vidéki városok iparosodása még nagyon alacsonyfokú volt, vagy éppen csak elkezdődött. A vidéki városok élmunkásai is a régi iparkörzetekből kerültek ki leginkább: Győr, Diósgyőr, Salgótarján, illetve az új nagyberuházásokra toborzott emberekből: Komló, Sztálinváros. Bár ez utóbbiak sem voltak túl sokan, mivel a kőművesek és bányászok között igen magas volt a képzetlen munkacsoport aránya, ráadásul olyan gyakoriak voltak a munkáskilépések, hogy a kitüntetéshez szükséges időt (3-6 hónap) nagyon kevesen dolgozták le egy helyen.

Az élmunkások tehát elsősorban budapestiek voltak, másodsorban vidéki ipari városból származtak, illetve kis számban ipartelephez közeli falvakban is éltek. Ezzel szemben az ötvenes évekbeli munkásság sokkal kevésbé volt városiasodott; nagy része vidéken élt, ott is falvakban, ahonnan bejárt dolgozni a közeli ipartelepre. Szinte csak azok számára volt adott a lehetőség, hogy bekerüljenek a munkáselitbe, élmunkássá váljanak, akik a fővárosban vagy egy nagyobb vidéki ipari körzet közelében laktak.

Az élmunkások és sztahanovisták kitüntetésük mellé gyakran lakást is kaptak: a területi korlátok miatt nem részletezve a lakások kiosztását, összegezve elmondható, hogy 1948 augusztusa és 1950 márciusa között körülbelül 350 új lakást (előállítási értéke kb. 15 millió forint) kaptak az élmunkások és sztahanovisták (köztük a Lehel-téri élmunkásházakban lévő lakásokat), ezenkívül az 1951-es kitelepítések során megürült kb. 1500 lakásból legalább 1000 lakást a „termelésben élenjáró dolgozóknak”, élmunkásoknak és sztahanovistáknak adtak³⁸. A lakások szinte kivétel nélkül összkomfortosak voltak, ezáltal középosztálybeli életformára nyújtottak lehetőséget.

A NIK 1947-es javaslatában az élmunkások jutalmazását részben egy árubón odaítélésével – hasonlóan a nehéztisztviselő-jegyekhez – képzelték el. Ezenkívül az élmunkások „kezelési” áron vásárolhattak volna meg bizonyos NIK termékeket³⁹. Ez az élmunkás-igazolvány formájában valóra is vált, mivel

ennek bemutatásával speciálisan a vezető párttagok számára fenntartott boltokban vásárolhattak árkedvezményrel, viszonylag széles választékból.

Számos tárgyi jutalom is járt a kitüntetés mellé: kerékpár⁴⁰ (amiből hiány volt), rádió⁴¹ (amiből felesleg volt⁴²). Kaptak ruhákat⁴³ is, könyvet⁴⁴, rohammunkáért bort⁴⁵ és takaréktűzhelyt⁴⁶. Tendencia volt, hogy az élmunkások pénz helyett egyre inkább tárgyjutalmakat kaptak. A harmadik országos munkaverseny (1949. márc. 1.–jún. 30.) jutalmazásában tárgyi jutalmat kapott 4500 fő, ami a jutalmazottak 57%-a. A tárgyi jutalmak értéke 2 759 570 Ft volt, míg 2 905 200 forintot osztottak szét pénzben⁴⁷.

A kitüntetettek nagy számban vettek részt ingyenes belföldi és külföldi üdülésen is. Galyatetőn 1950-től évente több mint ötezer élmunkás nyaralt, míg külföldi csereüdülésre 1950 és 1953 között több mint 4000 élmunkást és sztahanovistát küldtek. Az élmunkás és csereüdülések költsége a SZOT üdülési költségvetésének átlagosan 20%-át tette ki az ötvenes évek elején⁴⁸.

Az ötvenes évek munkáselitjének, az élmunkásoknak és sztahanovistáknak a társadalmi státuszát alapvetően meghatározta: milyen arányban voltak közöttük férfiak és nők. A csoport társadalmi státuszát befolyásolta, hogy a nők státusza jóval alacsonyabban volt mind a munkahelyen, mind a közéletben, mint a férfiaké. Bár a vezetés törekedett a nők politikai „egyenjogúsítására”, a kongresszusokon jelenlévő női küldöttek csak reprezentatív szerepet tölthettek be.

Női munkaerőt a könnyűiparban foglalkoztattak a legnagyobb létszámban, az építőiparban és a nehéziparban közel azonos volt a munkásnők arányszáma. Az élmunkások és a sztahanovisták között ennél valamivel kisebb arányban voltak képviselve, bár a munkaversenybe nagy számban kapcsolódtak be. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a nők az iparban alacsonyabb szakképesítéssel rendelkeztek, mint a férfiak. Ugyanakkor meghatározó, hogy élmunkásnő vezetővé csak kivételes alkalmakkor vált. Mégis a legmagasabb állami pozícióba – miniszterségig – jutott élmunkás nő volt (Nagy Józsefné), de az alsóbb vezetésben alig-alig találni nőt.

A párttagsági arány az élmunkások és sztahanovisták között a kongresszusokon majdnem 100%, de nagy általánosságban is legalább 80-90%-uk párttag volt⁴⁹. Mivel többségük kiváló szakmunkás volt⁵⁰, lehetőségük volt arra is, hogy a gyárban szakmai vonalon fussanak be karriert. Egy év alatt az 1948 májusá-

ban kitüntetett élmunkások 11%-át emelték ki szakmai (tehát nem párt vagy szakszervezeti) vonalon a gyárakban. A továbbiakban ez az arány tovább nőtt. Igen sokan lettek közülük művezetők és csoportvezetők, de akadt olyan is (Horváth Ede), aki alig két év alatt eljutott a gyárigazgató posztra is.

Ennél jóval nagyobb volt azoknak az aránya, akik szakszervezeti vagy pártvonalon kerültek funkcióba. Egy év alatt az első élmunkások 5%-a lett párttitkár, 5%-a Üzemi Bizottság-titkár, 6% termelési felelős és igen sokan lettek szakszervezeti bizalmiak⁵¹. 1952-ben a bányászatban az ÜB-elnökök 20%-a sztahanovista és 11-12% ugyancsak az arány a textileseknél és a Vasas Szakszervezetben⁵². A sztahanovisták és élmunkások beiskolázása és továbbképzése a sztahanovista iskolákon és a dolgozók iskoláin keresztül egyre nagyobb méreteket öltött. Sok kitüntetett küldtek főiskolára és egyetemre is, hiszen káderhiány volt az országban. Horváth Ede műhelyéből egy év alatt az összes „elsőgenerációs” sztahanovistát kiemelték. Nagyon sokan jutottak magasabb pozícióba azoknak az ismeretségeknek a segítségével, amelyeket a kitüntetések alkalmával kötöttek. Ugyanakkor, mivel kevés volt a jól képzett szakmunkás, sok kitüntetett meghagyta eredeti helyükön, de jóval nagyobb fizetést kaptak, mintha pl. művezetők lettek volna.

A sztahanovisták társadalmi státusza – mivel nagyon sok kitüntetett kiemelték – egyre közelebb került a műszaki vezetők státuszához és a propagandában való állandó szerepeltetésük egyre nagyobb szakadékot teremtett köztük és munkatársaik között. Mégis, lent a műhelyben együtt dolgoztak a sztahanovisták, a szakmunkások, a betanított- és segédmunkások, ugyanabban a zajban és koszban, ugyanúgy naponta 10-12 órát, tehát azokat, akik megmaradtak eredeti beosztásukban, és nem tartoztak az ország első száz sztahanovistájához, ugyanúgy *melő*soknak tartották munkatársaik, mint korábban. Ugyanahhoz az informális munkáselithez tartoztak. Társadalmi státuszuk csak annyiban emelkedett, hogy nagyobb lehetőségük volt az előrelépésre, mint a háború előtt. Ez nem jelentett feltétlenül anyagi jobblétet; és sokan nem is törekedtek erre. A kitüntetés tehát csak részleges lehetőséget biztosított a munkásoknak arra, hogy elszakadjanak munkapadjuktól.

Más társadalmi státuszban voltak a kiemelt sztahanovisták, akik egyre inkább – a munkások szemében is⁵³ – a technikusok, művezetők világához kezdtek tartozni. A sztahanovisták társadalmi státuszának

megítélésére nagy hatással volt az, ami a *csúcssztahanovisták* népszerűsítéséből fakadt. Csúcssztahanovistáknak nevezzük itt – korabeli elnevezés híján – azokat a sztahanovistákat, akikről a különböző országos hírközlő csatornákon keresztül nap, mint nap lehetett hallani, akik részt vettek a fontosabb állami rendezvényeken, akikről gyakran írt az újság.

Csúcssztahanovisták

A csúcssztahanovisták száma töredéke a kitüntetettekének. A Szaktanács káderosztálya kiválasztott 2-300, a káderszempontoknak is megfelelő élmunkást. Közülük válogattak, amikor állami kitüntetésre vagy más magas elismerésre kellett javaslatot tenni.⁵⁴

Pióker Ignác, Pais Dezső nyelvész és Juhász Ferenc költő társaságában vehette át a „Kossuth-díj” ezüst fokozatát⁵⁵.

Pióker számos más kitüntetést is magáénak tudhatott: ünnepélyes alkalmakkor a Kossuth-díj babékoszorúja mellé ruhájára tűzhette élmunkás és sztahanovista, Kiváló Dolgozó, Kiváló Feltaláló, Szakma Kiváló Dolgozója jelvényeit. Néhány évvel később még a Munka Érdeméremet, a Magyar Munka Érdemrendet és a Munka Vörös Zászló Érdemrendjét is⁵⁶.

1949-ben tervezetekben foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy az élmunkások részére külön állami kitüntetések alapítsanak, ezt a célt szolgálta volna a „Kimagasló munkáért” és a „A szocializmus építéséért” jelvény is.⁵⁷ A tervezet nem valósult meg. Ellenben mint Pióker példája is mutatja, a sztahanovisták magas állami elismerésekben is részesülhettek.

Állami kitüntetést már 1948-ban is adományoztak „a termelésben élenjáróknak”. Az első, háború utáni állami kitüntetés, amit főként munkásoknak adtak, a „Magyar Munka Érdemrend és Érdemérem” volt. Az 1948. március 3-án alapított Kossuth-díjjal „az újjáépítés terén az alkotómunkában kiváló teljesítményeket elért testi és szellemi dolgozókat” jutalmazták; 1948 és 1956 között összesen 105 ipari munkásnak adományozták a díjat⁵⁸. Ezt a két kitüntetést a munkások közül csak az élmunkás és a sztahanovista kitüntetettek nyerhették el. 1949 októberében hozták létre a „Magyar Népköztársasági Érdemrend és Érdeméremet”. Az Érdemrend 5 fokozatú, az Érdemérem 3 fokozatú volt, Ugyanekkor határozták meg, hogy a Magyar Munka Érdemrend és Érdemérem „adományozható azok részére is, akik az öt éves terv előkészí-

tésében és végrehajtásában az ipari, mezőgazdasági, közlekedési, a kulturális és szociális építőmunka területén kiváló érdemeket szereztek”.⁵⁹ Az 1953. évi V. törvény a „szocializmus építése terén kimagasló érdemeket szerzett személyek” számára új kitüntetéseket alapított.⁶⁰ Az 1953. évi V. törvényben alapították a „Szocialista Munka Hőse” kitüntetést is.⁶¹ Ezzel a kitüntetéssel együtt jár a Magyar Népköztársaság Érdemrendje; ez volt a legmagasabb rangú állami kitüntetés. A „Szocialista Munka Hőse” kitüntető címet a Minisztertanács javaslatára a Népköztársaság Elnöki Tanácsa adományozta. A „Szocialista Munka Hőse” kitüntetéssel elsőként a legismertebb sztahanovistákat jutalmazták: megkapta azt Muszka Imre, Pióker Ignác, Horváth Ede, Loy Árpád és Komáromi Lajos is⁶².

Az élmunkásoknak csak kb. a 2-4%-a kapott Munka Érdemrendet vagy Érdeméremet. A többi kis számban osztott állami kitüntetésből pedig még kevesebben részesedtek.⁶³ Ez az arány tovább csökkent a sztahanovista kitüntetés bevezetése után, amikor a kitüntetettek száma ugrásszerűen megnőtt. A legmagasabb elismerésekig, az állami kitüntetésekig tehát csak az a 300 csúcssztahanovista juthatott el, akiknek a neve a propagandába is bekerült. Közülük is kiemelkedik az a 10-20 személy, akiket közszereplésre is kijelöltek. A csúcssztahanovisták különleges szerepe a propagandában nagy hatással volt az élmunkások és sztahanovista-kitüntetés társadalmi megítélésére.

A propaganda hatása a kitüntetési rendszerre

A média felhasználása az „új, szocialista embertípus” kialakításában már 1945-ben célként fogalmazódott meg a Szociáldemokrata Párt programjában⁶⁴. E propagandacél képviselésére az élmunkások voltak a legalkalmasabbak. Jó munkateljesítményük megfelelt az MDP többtermelési célkitűzésének, általános programjába is beillesztették a munkaverseny népszerűsítését, mint fontos propagandafeladatot⁶⁵. A többtermelés, a tervteljesítés elvont gondolata a kiemelkedő egyéni teljesítményekben öltött formát. Ezzel az „antropomorf” népszerűsítési módszerrel a nép számára is értelmezhetővé válnak a párt gazdasági célkitűzései, gondolták. Másrészt a munkásokat is az egyéni versenyben való részvételre, a tervfeladatok teljesítésére ösztönözték. A Nehézipari Központ utasította a propagandistákat: minden üzemben a hangadókkal fogadtassák el a munkaverseny gondolatát⁶⁶.

Az első országos munkaverseny díjazásakor merült fel, hogy a propaganda akkor lesz a leghatékonyabb, ha a kitüntetések személyek és brigádok kapják⁶⁷. A lakosság többsége először a túlfokozott sajtó- és üzemi propaganda révén szerzett tudomást a munkaverseny-ről, ismerkedett meg 10-12 élmunkás nevével, akik nap, mint nap szerepeltek a Szabad Népből, a szak-szervezeti lapokban és az üzemi újságokban⁶⁸. A 13 csúc sztahanovista évi összeállításainak száma a Szabad Népből 100 körül mozgott⁶⁹. Ez azt jelenti, hogy a Szabad Nép olvasói minden harmadik nap új információt kaptak róluk. Nemcsak munkateljesítményeikről, hanem nyilvános szerepléseikről, magánéletükről is. Az említések gyakorisága vetekszik a legfelsőbb állami vezetőkről szóló hírek gyakoriságával. A társadalom számára tehát ők szimbolizálták a kitüntetetteket.

1948 májusában, az első Élmunkás Jelvények kiosztásakor rögtön különleges erkölcsi elismerésben részesítették a munkáshősöket: a Fővárosi Közgűlés jegyzőkönyvében örököltette meg a nevüket⁷⁰. Meghívták őket Budapest mozijaiba és színházaiba. Tervbe vették, hogy soron kívül egészséges lakást, házassági kölcsönt kapnak majd⁷¹. A május elsejei felvonulást a kitüntetettek a dísztribünökről tekinthették meg. Fürdőjegyet is ingyen kaptak, ingyen nyaralhattak. Az, hogy ingyen utazhassanak a közlekedési eszközökön, csak terv maradt⁷². 1948 júniusában a Színigazgatók Testülete elrendelte, hogy minden színházban a vasárnapi előadásra „Munka hősei páholyt” létesítsenek, és ezekbe az élmunkások számára ingyenjegyet biztosítottak⁷³.

A sztahanovista mozgalom megindítása után a rendszer a nagy nyilvánosság előtt ismerte el a kitüntetett „munkáshősöket”. Hetente ismertethették munkamódszerüket a Rádióban⁷⁴. A „Szív küldi szívnek” műsorában munkatársaik küldtek nekik hanglemezt⁷⁵. A moszkvai rádió magyar adásában is kívánságműsort sugároztak a sztahanovistáknak 1949-ben, az I. Magyar Sztahanovista Kongresszus alkalmából⁷⁶. A sztahanovisták munkamódszereit, életét bemutató kiállítások reprezentálták a munkaverseny eredményeit⁷⁷. Film készült Muszka Imréről, Pozsonyi Zoltánról és a vasutasokról is⁷⁸.

A csúc sztahanovistákról külön propagandafüzet sorozat jelent meg 1950-től a Munka hősei címmel. A propagandafüzetek megírására újságírókat kértek fel, akik a kor szelleméhez híven „belecsöppentették, amit kellett”⁷⁹.

A füzetekben lépcsőfokról lépcsőfokra lépve haladnak előre az élmunkások és a sztahanovisták, míg

egyszerű munkásból szocialista emberré válnak. A szocialista emberré válás alapfeltétele közvetett vagy közvetlen kapcsolat létesítése a Szovjetunióval, és élenjáró dolgozóival. Elérhetetlen, legendás példaképpé magasodnak a szovjet sztahanovisták a magyar élmunkásjelöltek fölé, de módszereik könyvekből megismerhetők, magyarországi bemutatókon el-lelhetők. A Szovjetunióba már csak a csúc sztahanovisták jutnak el, és onnan jövőbe vetett hitükben megerősödve térnek vissza⁸⁰.

Az élmunkássá válás második lépcsőfoka, a tanulás. Az idealizált kép szerint munka melletti tanulás-sal mindenki élmunkássá válhat. Könnyebb dolguk van, mint a múltban tanulni vágyó munkásnak: a szovjet munkamódszerek megismerésével minden egyszerűvé válik. A szovjet sztahanovistákról szóló könyveket a párttitkártól vagy a gyár értelmiségi dolgozóitól kapják a leendő élmunkások. Határtalan izgalom keríti hatalmukba a munkásolvásokat: Rózsi Ferencné éjjel nem tud aludni⁸¹, Szodorai István olyan izgalommal olvassa a szakirodalmat, „mint menyasszony a vőlegény levelét”⁸².

A Párthoz való viszony a harmadik fontos kritériuma a szocialista emberré válásnak. A leendő élmunkások életében felvilágosító feladatot lát el: Rózsi Ferencné a „Párt képében” megjelenő párttitkár győzi meg arról, hogy 8 szövegében dolgozzék⁸³. A Párt másik megtestesítőjével, Rákossal, csak a Kosuth-díjasok találkozhatnak. Pióker Ignác a pártvezér mosolyától megnyugszik és erőt kap⁸⁴. Deák János Rákosi Mátyás mosolyából kiolvassa: a pártvezér tud üzemi teljesítményeiről⁸⁵.

A munkás, aki a párttól és a szovjet irodalomból tanult, közel áll a megtestesült szocialista emberhez, aki bátran *kezdemenyez*, nagyvonalú, megszabadult a „kísérletezés félelmétől”⁸⁶. „Táncosnők hálózobatitkai helyett öt éves tervünk eredményei és nagy békealkotásaink *megvalósulása izgatja*.”⁸⁷ Különlegesen *kitartó és erős*⁸⁸, „*tanítványa* a legjobbakkak, *tanítója* az elmaradóknak”⁸⁹. Életcélja, hogy *vezesse* osztályát a szocializmus építéséért vívott harcban és támogassa a világ még elnyomott dolgozóit felszabadulásukért vívott küzdelmükben”⁹⁰. A legkiválóbbak hirtelen törnek ki az ismeretlenségből⁹¹, rövid idő leforgása alatt a Parlamentben találják magukat magas állami vezetők, színészek között⁹². Ez a magas elismerés ki-sebbségi érzést váltott ki a csúc sztahanovistákból: „Egy sorba kerültem, én egyszerű esztergályos tudósokkal, orvosokkal, művészekkel... úgy éreztem többet kaptam, mint érdemeltem.”⁹³ Ideális esetben ez a

hiányérzet a csúcssztahanovistát a propaganda reményei szerint még magasabb teljesítményre ösztökéli.

Bár a propaganda hamis, idealizált képet festett a sztahanovistákról, mégis – mint a fentiek is mutatják – a rendszer a kitüntetetteket a nyilvános szereplés lehetőségével megjutalmazta, egy olyan lehetőséggel, amely korábban sosem jutott osztályrészül a munkásszármazásúaknak. Hogyan születtek a jó munkateljesítmények? Mit kellett ezért cserébe nyújtani a jó munkateljesítmény mellett?

A csúcssztahanovisták munkája a propaganda céljait is szolgálta. Min múltott a sztahanovista teljesítmény elérése? „Egyszer múltott azon, hogy volt egy gép, ami bírta azt a technológiát. Aztán a személyen, az emberen, aki a technológiát ki tudta találni. A harmadik, hogy nekünk soron kívül odahozták az anyagot. Ha a gép meghibásodott, ott állt 3 villanyszerelő vagy három lakatos. Megvolt a teljes kiszolgálásom. Ez a három tényező járult hozzá ahhoz, hogy én elértem az 1038%-ot”⁹⁴. Ennek megfelelően Muszka Imre esztorgapadját: „Gumi alapra helyezték, nagy teljesítményű motort tettek rá. Külön személyzetet osztottak be mellé. Öten dolgoztak a keze alá. Egy ember a késeket csinálta, egy hordta oda az anyagot, egy hordta el, egy a hűtéséről gondoskodott, egy a forgácsot szedte. Neki semmi más nem kellett csinálnia, csak betenni és kivenni az anyagot.”⁹⁵ A közvetlen munkatársak látták, hogy segítséggel születtek az 1000-2000%-ok, de az ország nagy nyilvánossága elé ezek a hírek nem jutottak el. Az viszont igen, hogy a kitüntetettek egy részét felhasználták az újságokban népszerűtlen politikai döntések (normarendezések, békekölcsönjegyzések) népszerűsítésére. Hiába közvetített a propaganda kedvező képet a munkaverseny-mozgalomról, a politikai rendszerrel szemben felhalmozódott jogos társadalmi elégedetlenség egy része az élmunkásokon, sztahanovistákon csapódott le. Az 1948-ban ígért anyagi és erkölcsi juttatásokban csak a csúcssztahanovisták részesültek, a többi sztahanovista sokszor a kitüntetésen kívül semmit nem kapott, a propaganda viszont továbbra is a kitüntetettek megbecsülését visszhangozta. 1951–52-re már hiába népszerűsítették nap, mint nap Muszka Imrét: „Amikor a munkaverseny elindult, született egy olyan elvi döntés, hogy a munkában élenjárókat népszerűsíteni kell. Ezt a Pártközpont Propaganda és Agitációs Osztálya adta a sajtósoknak. Ezt addig csináltatta a pártvezetés és annak Propaganda és Agitációs osztálya, ameddig rá nem jöttek arra, hogy a mindennapos újságcikkkel, tudósításokkal már éppen az

ellenkező hatást érik el. Ezt a népszerűsítést addig folyamatosan csinálták, a visszajelzésektől függetlenül, amíg nem változtatta meg a pártvezetés a döntést. Hiába mondta azt egy jó felfogású, reálisan gondolkodó alapszervezeti párttitkár, hogy a Muszkát már nem szabad népszerűsíteni, ameddig ez a döntés meg nem változott, addig a Muszkát szabad és kell népszerűsíteni. Amíg a Szabad Népből nap, mint nap Muszkát látták, addig nagyon kevesen merték az ellenkezőjét állítani, hogy őt nem kell népszerűsíteni. Aki ez ellen a határozat ellen fellépett volna akárcsak enyhe kritikával vagy konkrét intézkedéssel, az nem maradhatott meg a helyén, mivel sértette volna a párt egységes döntését.”⁹⁶

A sztahanovista mozgalom kitüntetettjeinek helyzetét jól példázza Bordás András és Géczy József sorsa. Bordás András Kossuth-díjas esztorgályost a forradalom alatt meggyilkolták. A perirat szerint az indíték az áldozat sztahanovista múltja volt, ez azonban az események ismeretében valószínűtlennek tűnik. Bordás András halálát a kádári propaganda használta föl annak bizonyítására, hogy a forradalom napjaiban a sztahanovistákat is üldözték⁹⁷, pedig – bár sokan közülük félték a meglincseléstől – voltak köztük olyanok is, akik részt vettek a fegyveres harcokban⁹⁸.

Géczy József sztahanovistát, a Corvin-közi fegyveres csoport tagját 1957. június 17-én letartóztatták, a december 30-án kelt ítélet életfogytiglani börtönnel sújtotta. Egy évre rá másodfokon halálra ítélték majd kivégezték⁹⁹. Az utolsó szó jogán az Angyalföldi Vasszerelvény Gyár háromszoros sztahanovista munkása sírva 24 újítását említette.¹⁰⁰ Kegyelmi kérvényében védője Géczy kitüntetéseire hivatkozott (sztahanovista, kiváló dolgozó és a szakma kiváló dolgozója). Ő maga döntő indítékként egyik munkástársa szavaira emlékezett vissza, aki – mint sztahanovistát – árulónak nevezte¹⁰¹.

Muszka Imre, a legismertebb sztahanovista sorsa másképp alakult 56-ban: „1957 januárjában disszidált. Még láttam a pufajkások között az erzsébeti hídon. Megkérdeztem tőle, hogy kerülsz ide. Nem nagyon válszolt semmit. Nem tudott beilleszkedni az új helyzetbe. Feltételezem: valakik megmondták neki: el kell vállalnia ezt a pufajkasságot, annyira jó fizetést kapott az ötvenes években. Pedig nem volt ő véresszájú kommunista. Úgy tudom, Dániába került. Először esztorgályosként dolgozott, majd kirúgták onnan, mert nem felelt meg. Utána talán ügynökösködött. A 80-as évek közepén halt meg.”¹⁰²

Horváth Sándor–Majtényi György–Tóth Eszter Zsófia

FÜGGELÉK

Élmunkás-jelvény átadás dátuma	Élmunkás-kitüntetés	Ebből nő	Sztahanovisták száma a minisztériumi iparban (vasutasok, szállítók nélkül)
Dátum	Sztahanovisták száma	Össz dolgozók százalékában	
48.05.01.	1551	110	1950. május 4 200
48.08.01.	1865	91	1951. dec. 21 200 2,8%
48.10.20.	2756	184	1952. dec. 32 300 5,9%
49.03.21.	3376	615	1953. aug. 54 600 7,1%
49.08.26.	3234	?	
50.01.25.	3418 ?	?	
Összesen	16200	?	

JEGYZETEK

¹ A fogalomról lásd: *Ashton, T. S.*: The Industrial Revolution. 1760–1830. London, 1948; *Rostow, W. W.*: The Stages of Economic Growth (a Non-Communist Manifesto). New York, 1960; Összefoglalva magyarul: *Diederiks, H. A. – Lindblad, J. Th.* ...: Nyugat-Európai gazdaság és társadalomtörténet. Bp., 1995. 13–21. pp.

² Az új munkaszervezési módszerekről lásd: *Sutermeister, Robert A.*: Ember és termelékenység. Bp., 1966; *Taylor, Frederick Winslow*: Üzemvezetés. (1903). Bp., 1983; *Makó Csaba*: A Taylorizmustól a munkaszervezeti reformokig. Bp., 1985; *Ford, Henry*: Életem és működésem. Bp., 1926.

³ A munkáselit-téma alapos feldolgozása még várat magára, de értékes adalékokkal szolgálnak – többek közt – a következő művek: *Lackó Miklós*: Ipari munkásságunk összetételének alakulása 1867–1949. Bp., 1961; (Szerk: *Litván György*). Magyar munkás-szociográfiák. Bp., 1974; *Méhely Kálmán*: A munkáskérdés lényege. Bp., 1916; *Gyáni Gábor*: Bérkaszárnya és nyomortelep. Bp., 1992; *Szabó Zoltán*: Cifra nyomorúság (1938). Bp., 1986; *Rézler Gyula*: A magyar gyári munkásság. Bp., 1940; *Kemény István*: Velük nevelkedett a gép. Bp., 1990; *Illyefalvi I. Lajos*: A munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Bp., 1930.

⁴ A sztahanovizmusról, szovjetunióbeli történetéről lásd: *Maier, Robert*: Die Stachanov-Bewegung. 1935–1938. Stuttgart, 1990. (részletes bibliográfiával).

⁵ Ez a kijelentés csak az egész országban és magasabb számban adományozott kitüntésekre vonatkozik.

⁶ Földvári Rudolfnak a SZOT (Szakszervezetek Országos Tanácsa) Propaganda Osztálya akkori vezetőjének szóbeli közlése.

⁷ Szakszervezetek Központi Levéltára (SZKL.) Szaktanács (SZT.) 18 doboz/127 dosszié Ld. még „Szabad Nép” 1948. április 28. 1. p. Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár. leltári szám. (továbbiakban: I. sz.): 72.2.1, 78.99.1, 78.100.1, 77.2.1, 75.245.1, 78.230.1, 78.100.1., 78.99.1. A jelvény anyaga: fehér fém, réz, technika: vert. átmérő: 35 mm.

⁸ Ld. SZKL. SZT. 18./127.

⁹ SZKL. SZT. 18./125. A „Mintagazda”-jelvény szabályzata.

¹⁰ Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár. I. sz.: 60.529.1. Élmunkás-zászló. anyaga: réz, technika: vert, méret: 20,30 mm. Leírás: A zászlóalakú jelvény zászlórúdját Kalapács alkotja. A kalapács bal oldalán fogaskerék. A zászlón élmunkás felirat.

Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár. I. sz.: 60.527.1. Éldolgozó Jelvény. anyag: réz. technika: vert, zománcozott. méret: 36,26 mm. Leírás: a pajzsalakú, fehér szélű, kék mezőben piros fonalas orsó

és szövőgép alkatrész. A fehér szélén felirat: Éldolgozó, Magyar Vigogne Fonó Rt.. Lent zöld olajág.

¹¹ SZKL. SZT. 1-2/52. 48. április 27.

¹² SZKL. SZT. 18./127. Az élmunkás jelvény szabályzata.

¹³ Ld. uo.

¹⁴ SZKL. SZOT Bér és termelés. 1950. 12/77. között legtöbb-ször politikai okok szerepelnek: „a munkaversenyt lekicsinyelte, a kitüntetésről is lekicsinyölőleg nyilatkozott”, „azt mondta, hogy a munkaversenyt a magyar dolgozók nem bírják sokáig, mert az idegeikre megy, és ki fognak törni”, „Rákosi elvtárral kapcsolatban reakciós vicceket terjesztett, ami miatt kizárták a pártból is”, „falujárás nem érdekli. Tervkölcseket nem akar jegyezni”. Volt olyan, akinek a villamoson hallgatták ki beszélgetését; a szegénységről beszélt, ezért élmunkásjelvényét visszavonták.

¹⁵ Az egyik élmunkásról azt bizonyították, hogy a gyáron belül klikket szervezett és a jó munkákat egymás között osztották szét, barátainak a darab-számot személyesen írta be; egyik élmunkást pedig kétszer hat liter borért juttatott előnyösebb munkához, ráadásul állandóan az Amerika hangját hallgatta.

¹⁶ SZKL. SZOT Bér és termelés. 1949. 11/72. 1950. 11/71.

¹⁷ 2.600/1950. (III. 18.) Nehézipari M. számú rendelet a sztahanovista cím elnyeréséhez szükséges feltételek tárgyában.

2.500/1950. (III. 18.) Nehézipari M. sz. rendelet az élüzemek kijelölésének módszeréről.

„Bevezetés 1. A rendeletben megjelölt iparágak üzei közül az üzem nyeri el az „Élüzem” címet, amely az iparáganként külön-külön megállapított célkitűzéseket eléri, illetve a legjobban túlteljesíti.

2. A verseny győztese elnyeri „A ... ipar Élüzeme” címet és a „Nehézipari miniszter vándorzászlaját”-t.

3. A győztes üzem a vándorzászlót és az élüzem címet a soronkövetkező versenyszakaszh eredményének kihirdetéséig tartja meg.

4. A verseny elbírálása negyedévenként az illetékes szakmai szakszervezetek részvételével történik.

5. alapfeltétel: hogy a vállalat termelési tervét és nyereségbe-fizetési előirányzatát teljesítse”.

¹⁸ A sztahanovista cím helyébe a Bánya és Energiaügyi miniszter-térium a Sztahanovista oklevelet léptette (50.06.07.) 625.480/1951. B.E.M. Sztahanovista oklevél adományozása. (Nehézipari Közlöny 3. sz. (június 7.) 22. p.). Ugyanígy sztahanovista oklevelet alapított a Könnyűipari minisztérium 50.06.17.)3.390/1951. Kip. M. Sztahanovista oklevél adományozása. (Könnyűipari Értesítő 24. sz. (június 17.)

178. p.) Az Építészeti szabályozás rögtön oklevélalapítással vette kezdetét (51.10.27.) 3.701/Sz/180 – 1/1951. É.M. Sztahanovista oklevelek adományozási jogának kiterjesztése. (Építészeti Értesítő 43.sz. (X. 27.) 600. p. Helyesbítés: Uo. 47. sz.) Az, hogy a cím helyett oklevél alapításáról rendelkeztek nem vált általánossá, mivel a Közlekedés- és Postaügyi minisztérium a sztahanovista címek odaítélését még 1951-ben is szabályozta 140-9.040/12/1951. K. p.M. Sztahanovista címek odaítélése. (Közlekedésügyi Értesítő 21.sz. (június 22.) 134.p). Az Építészeti és az Építőanyagipari minisztériumok 1952-ben pedig sztahanovista kitüntetések adományozásáról rendelkeztek 140/1952. É.M. Sztahanovista kitüntetések adományozásának szabályozása. (Építészeti Értesítő 50.sz. (december 13.) 815. p.). 12/1952. Éa. M. Sztahanovista kitüntetés elnyerésének feltételei. (Építőanyagipari Közlöny I. sz. (március 21.) 7. p.). 1952-ben a Földművelésügyi minisztérium a mezőgazdaságban is megállapította a sztahanovista szinteket 51/1952. F. M. Mezőgazdaságban a sztahanovista szintek megállapítása. (Mezőgazdasági Értesítő 44. sz. (augusztus 16.) 559. p.).

¹⁹ SZKL. SZOT Bér és termelés. 1950. 8/54. Ld. még: Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár. I. sz.: 78.109.1, 78.110.1. „Ötágú fém-színű csillag közepén az 1949-es címer. Fent láncon mondatzalag: „Sztahanovista” felirattal.” Anyag: fehér fém, réz; technika: vert, zománcozott. Méret: H: 52 mm., á: 36 mm.

²⁰ Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár. I. sz.: 78.118.1. Szakma kiváló dolgozója – gépipar. Kiváló Feltaláló Jelvény (három fokozatú) I. sz.: 78.101.1, 78.101.2, 78.101.3. Kiváló Újító Jelvény (három fokozatú) I. sz.: 78.102.1., 78.102.2.

²¹ Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár. I. sz.: 62.215.1.

²² Az MDP Központi Vezetőségének, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai. Bp., 1951. (MDP) 87–95. pp. Az MDP KV-nek határozata a szocialista munkaverseny eredményeinek megszilárdításáról és továbbfejlesztéséről. 50.01.25.

²³ Uo. „Sztahanovista mérnöknek, mesternek, művezetőnek, csoportvezetőnek kell tekinteni azt, akinek vezetése alatt az üzem, a műhely, a műhelyrész, a brigád termelési tervét mennyiségileg és minőségileg, iparáganként külön meghatározott mértékben túlteljesíti; akinek vezetése alatt a selejt az előírások alul csökken, aki új munkamódszereket vezet be a vezetése alatt álló üzemből vagy üzembrészben, aki új gyártási eljárásokat honosít meg, vagy jobb szervezéssel elősegíti az üzem, a műhely jobb termelési eredményeit, a dolgozók széleskörű szakmai képzését és továbbképzését, a tapasztalatcserét”.

²⁴ Uo.

²⁵ SZKL. SZOT Bér és termelés. 1950. 8/54.

²⁶ SZKL. SZOT Bér és termelés. 1952. 3/14.

²⁷ SZKL. SZOT Bér és Termelés 1952. 4/20.

²⁸ Az 56/1951 (II.27) Minisztertanácsi rendelet 26. § (2) bekezdése értelmében az illetékes miniszter az egész népgazdaságra kiható jelentőségű újítás szerzőjének, az Országos Találmányi Hivatal előzetes hozzájárulásával sztahanovista oklevelet adományozhatott SZKL SZOT Bér és termelés. 1951. 22/150.

²⁹ SZKL. SZOT. Bér és termelés. 1953. 4/26.

³⁰ SZKL. SZOT Bér és termelés. 1950. 8/54.

³¹ SZKL. SZOT Bér és termelés. 1954. 10/99.

³² SZKL. SZOT Bér és termelés. 1954. 10/98.

³³ 1952.06.08. SZKL. SZOT Bér és termelés. 1954. 10/99.

³⁴ SZKL. SZOT. Bér és termelés. 1949. 17/105; 1950. 11/74; 1950. 12/76; 1953. 9/62. (400 fős, 4 ágazatból vett minta alapján az élmunkások és sztahanovisták átlagéletkora 34,8 év; leggyakoribb életkoruk 36-45 év közé esik).

³⁵ Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Bp., 1982. A 140-141. pp. táblázata alapján kiszámítható, hogy 40-50%-kal nőtt az adott életkor-kohorszamban a 30 és 40 éves kor között az értelmiségi, vezetői állásokat betöltők aránya, míg az ezt megelőző és követő életkor-kohorszamban ugyanez az arány mindössze 20% körül mozog.

³⁶ Kemény István: Szociológiai írások. Szeged, 1992. 201–218. pp (továbbiakban: Kemény i. m.).

³⁷ A Budapestiek aránya az 1948-as élmunkáskongresszuson 71%, 1948-ban az összes élmunkás között 57%, 1949-ben a vegyipari élmunkások között 62%. SZKL. SZT 1–2/57.

³⁸ SZKL. SZOT. Szociálpolitika. 1949. 2/6; 1950. 4/14; 11/70; 1951. 3/11–12.

³⁹ MOL. (Magyar Országos Levéltár) XXIX-F-30. NIK. 46. doboz. Munkaverseny elvi és általános kérdései dosszié. 1947–48.

Javaslat az élmunkásoknak nyújtandó juttatásokkal kapcsolatban. 47.12.22..

⁴⁰ MOL. XXIX-F-30. NIK. 46.doboz. Munkaverseny elvi és általános kérdései dosszié. 1947-48.

⁴¹ „Szabad Nép” 1949. február 4. 7. p.

⁴² Földvári Rudolf szóbeli közlése.

⁴³ MOL. XXIX-F-30. NIK. 46.doboz. Munkaverseny elvi és általános kérdései dosszié. 1947-48.

Munkaügyi Főo. 1947. április 21.

Eplényi bányászoknak az igazgatóság 100 Ft értékű textiljuttatást ad (bányászholmik címszó alatt elkönyvelve).

MOL. XXIX-F-30. NIK. 46. doboz. Munkaverseny elvi és általános kérdései dosszié. 1947-48. 1948. május 10.

Versenyirodákön keresztül – zubbony (32 WM, 127 összesen), nadrág (31,117), ing (140,518), alsónadrág (14,52), bakancs (64,242), sapka (138,505), mellény (3,21), pulóver (10,40). Vö. WM létszám ugyanekkor 21467, NIK 91023.

⁴⁴ MOL. XXIX-F-30. NIK. 46.doboz. Munkaverseny elvi és általános kérdései dosszié. 1947–48. 48.05.10. Könyvosztás a versenyirodákön keresztül – Makarenko: Az új ember kovácsa c. könyvét.

⁴⁵ MOL. XXIX-F-30/164. WM újítási ügyek. 1947.03.10.

Az újévi rohammunkáért 3 liter bor, ill. ennek megfelelően 15 Ft 103 főnek helyszínen kifizetést nyert.

⁴⁶ MOL. XXIX-F-30/164. NIK Bérügyi o. WM. 48.11.23.

⁴⁷ SZKL. SZOT. Bér és termelés. 1949. 13/77.

⁴⁸ SZKL. SZOT. Szoc.pol. 1949. 5/19; 1950. 6/22; 1952. 4/14; 1952. 4/15; Üdülési és szanatóriumi Főig. 1953/54. 1/3-4.

⁴⁹ Az első élmunkás kongresszus küldöttei közül 450 volt MDP tag és 7 volt pártönkivüli. SZKL. SZT. 1–2/57.

⁵⁰ Amikor a sztahanovisták munkájával kapcsolatban csalásokról beszélnek, akkor egyrészt csak a csússztahanovistákról beszélnek (a sztahanovisták 1-2 ezreléke), másrészt elfeledkeznek arról, hogy az a tény, hogy a munkások alá dolgoznak és kiváló körülményeket biztosítanak neki nem zárja ki, hogy jó munkás. A munka részekre bontása – amit maguk a sztahanovisták tettek meg – már sokhelyütt a futószalagszerű termelésre való áttérés előjátéka volt. A leegyszerűsített feladatsorok szakmunkások (általában sztahanovisták) kísérletezései alapján keletkeztek és csak utána kerültek be a technológiai utasításokba. „A valóságban a munkás feladatát nem fent dolgozzák ki, hanem lent a helyszínen...” Kemény I. i.m. 69. p.

⁵¹ SZKL. SZOT. Bér és Termelés 1949. 16/99.

⁵² SZKL. SZOT. Szervezés. 1952. 12/75.

⁵³ Akiknek leegyszerűsítő kétpólusú vagy hierarchikus társa-

dalomszemlélete nem sokban különbözik néhány társadalomtudósétól. Erről lásd. Kemény I. i.m. 154–159. pp.

⁵⁴ SZKL. SZOT Közgazdaság 1949 16./101.

⁵⁵ L. Szerk. *Darvas Pálné, Klement Tamás és Terjék József*. Kossuth-díjasok és Állami díjasok almanachja 1948–85. Bp., 1988, 129. p., 129–133 pp.

⁵⁶ Pióker Ignác kitüntetései. Magyar Nemzeti Múzeum. Éremtár. (I. sz.-ok) Élmunkásjelvény 90.18.1, Sztahanovista j. 90.19.1, sztahanovista j. 90.20.1, Kiváló Feltaláló ezüst fokozat 90.21.1, 90.21.2, Kiváló Feltaláló arany fokozat 90.22.1, 90.22.2, Kiváló Dolgozó 90.23.1, Szakma Kiváló Dolgozója (gépípar) 90.24.1, Szakma Kiváló Dolgozója (gépípar) 90.25.1, A Gépípar Kiváló Dolgozója, 90.26.1., Kiváló dolgozó (miniatűr is) 90.28.1., Kiváló Dolgozó 90.29.11., Kiváló Dolgozó 90.29.12., Kiváló Dolgozó 90.29.13., Kiváló Dolgozó 90.29.14., Kiváló Dolgozó 90.29.15., Kiváló Dolgozó Kiváló Dolgozó 90.29.16., Kiváló Dolgozó 90.29.17., Kiváló Dolgozó 90.29.18., Magyar Munka Érdemrend bronz fokozat 90.33.1., Munka Érdemrem 1959 90.34.1., Munka Vörös Zászló Érdemrend 1977 90.35.1., Emlékérem „Erzsébet híd” 90.38.1., 90.39.1., A Szakszervezetért 90.40.1, Owf Kwiaty Turystica 1976 Wrocław 90.41.1.

Más kitüntetései is voltak:

- Magyar Népköztársasági Érdemrend V. o. (1951)
- Szocialista Munka Hőse (1953)
- Magyar Népköztársaság Érdemrendje (1953)
- Munka Érdemrend arany fokozata (1968)
- Felszabadulási Jubileumi Emlékérem (1970)
- Április Negyedike Érdemrend (1985)

⁵⁷ SZKL. SZOT Bér- és termelés 1949 13/82.

⁵⁸ Számításaink a Kossuth-díjasok almanachja alapján.

⁵⁹ 1949. évi 12. számú törvényerejű rendelet „Magyar Népköztársasági Érdemrend és Érdemérem” alapításáról. (49.10.26.).

1§. (2) Érdemrendnek 5 fokozata van: I, II, III, IV, V.

(3) Az Érdeméremnek 3 fokozata van: arany, ezüst, bronz.

Leírásuk: TVRGY 1950. I.kötet 151. o. Magyar Népköztársasági Érdemrend és

Érdemérem Alapszabályai. 3 §. M.N. Érdemrend és Érdemérem leírása.

Uo. 152. p: Magyar Munka Érdemrend és Érdemérem leírása.

Uo. 153–154. pp.: kitüntetések viselési sorrendje.

⁶⁰ Viselési sorrendjük a következő lett: 1. Magyar Népköztársaság Érdemrendje, 2. Magyar Népköztársasági Érdemrend I. fokozata, 3. Kossuth Érdemrend I. osztálya, 4. Munka Vörös Zászló Érdemrend, – Vörös Zászló Érdemrend. A Magyar Népköztársaság Érdemrendjét és a Munka Vörös Zászló Érdemrendjét nemcsak egyes személyek, hanem vállalatok, hivatalok, és egyéb intézmények részére is adományozták. Az Elnöki Tanács 1953. évi 5. sz. határozata a Magyar Népköztársaság kitüntetései alapszabályának kiegészítéséről. V.

⁶¹ 1953. évi V. törvény egyes kitüntetések alapításáról. 2 §.

⁶² „Szabad Nép” 1953. október 27. 1. p.

⁶³ 1949-ben az élmunkások, kiváló munkások és a munkaérdemrendesek, illetve érdemremesek aránya a következő volt: 2484/105. SZKL. SZOT. Közgazdaság 1949. 16./100. Itt kell megemlíteni azt is, hogy amíg 1950-től 51. májusáig kiadtak 21000 sztahanovista oklevelet, és 3271 sztahanovista jelvényt, addig Népköztársasági Érdemrenddel és Érdeméremmel, illetve Munkaérdemrenddel 1950 január és 1951 március között együttesen csak 1687 főt tüntettek ki, és ebből is csak 617-et az ipar területén. SZKL. SZOT. Bér és Termelési Osztály 23/158.

⁶⁴ MKP. 27. A Szociáldemokrata Párt XXXIV. Kongresszusán elfogadott akcióprogram Magyarország újjáépítésére. 1945. augusztus 18–20 pp.

⁶⁵ MDP. Az MDP KV határozata a szocialista munkaverseny eredményeinek megszilárdításáról és továbbfejlesztéséről. 1950. január 25. 94. p.

⁶⁶ MOL. XXIX-F-30. NIK. A munkaversennyel kapcsolatos hírverési feladatok.

„fontos ... hogy minden üzemben a hangadók a verseny gondolatát magukévé tegyék. De ezek a dolgozók olyanok legyenek, akik nem csak beszélnek, hanem dolgozni is tudnak és van becsületük a társaik előtt. Ha ezeket a mi embereinknek nyertük meg, akkor az egész mozgalmam meg van alapozva, mert a felsőbb vezetést a magunk számára már könnyebb megnyerni”.

⁶⁷ SZKL. SZT 1948. 26/180. Prop.o. A díjazás agitációs szempontjai. „Propagandánkat döntő módon a személyek és a brigádok népszerűsítésére fogjuk beállítani”.

⁶⁸ 1949-ben 340 000 példányban jelent meg. Ugyanekkor a „Népszava” 50 000 példányban. SZKL. SZT. 28. doboz. Kulturagit-propaganda osztály. Népszava Bizottság ülésén felvett jegyzőkönyvek, 1949 június 23. A „Szabad Nép” önköltsége ekkor 29 Ft 80 fillér, a Népszaváé 56 Ft 4 fillér volt.

⁶⁹ Az 1948-53 közötti „Szabad Nép” évfolyamokból számítógépes adatbázist hoztunk létre. (Tact 2.1. Gamma) tartalomelemző program alatt használható (ASCII formátumban). (Az adatbázis jelenleg 2.5 Mbyte (2.5 millió karakter) adatot tartalmaz.) A tartalomelemző program segítségével kiválasztottuk a legtöbbet említett sztahanovistákat. Hipotézisünk szerint ők képezik a *csúcssztahanovisták rétegét*. Az ő propagandaarcuk hasonul a legjobban az elképzelt szocialista emberhez és ők kapják az élmunkás és sztahanovista kitüntetéssel járó legmagasabb anyagi és erkölcsi juttatásokat. Ők a következők (emlétséik számával): Muszka Imre esztergályos WM Gyár, 66 említés, Loy Árpád bányász Alberttelep 51, Gazda Géza művezető, WM Gyár 45, Röder Béla esztergályos WM Gyár 45, Pióker Ignác gyalus Egyesült Izzó 34, Szodorai István esztergályos, WM Gyár 33, Tajkov András bányász Tatabánya XIV-es akna 31, Pozsonyi Zoltán kőműves Magyar Gyárépítő NV 26, Horváth Ede esztergályos, Győri Vagon 25, Deák János művezető, MÁVAG 23, Szőcsei Sándor Kovács, MÁVAG 20, Lengyel József vasutas Ferencvárosi Pályaudvar 15, Porubszky Lajos esztergályos Győri Vagon 13, Knechtl Nándor esztergályos WM gyár 12, Margóczy István olvasztár Ózd 10, Panyi Ferencné szövőnök, Magyar Pamutipar 10, Tóth III. János vasutas Miskolc 10, Fábik József kőműves Magyar gyárépítő NV Mohács 10, Kugler Lajos hengerész Diósgyőri Kohászati Művek 9, Süveges Dániel traktoros Surjáni ÁG 9, Varga Barnabás vágár, Tatabánya XIV-es akna 9, Bunda János és Hejőcsabai Cementgyár 8, Mislóczy Máttyás olvasztár Diósgyőri Kohászati Művek 8, Bordás András esztergályos WM Gyár 7, Tóth László traktoros 7, Wekerle Irén kábellerakó Standard Gyár 6, Elekes Ferenc vágár 6, Jánosik János magkészítő Ganz Hajógyár 6.

⁷⁰ „Szabad Nép” 1948. május 14. 2. p.

⁷¹ „Szabad Nép” 1948. május 14. 2. p. Az MDP programjáról. az élmunkások jutalmazásáról, a jobb és olcsóbb áruelosztásról tárgyalt a közgazgatási bizottság.

⁷² „Szabad Nép” 1948. április 22. 4. p.

⁷³ „Szabad Nép” 1948. június 2. 2. p. A Szaktanácstól igényelhetők.

⁷⁴ „Szabad Nép” 1950. február 4. 8. p. 1950. február 7. től 17 óra 50 perckor a Termelési híradóban. A műsort a Magyar Rádió Aktuális osztálya készítette.

⁷⁵ Az ötlet a SZOT-ban született. SZKL. SZT 1948. 26/180. Prop.o. A díjazás agitációs szempontjai

⁷⁶ „Szabad Nép” 1950. február 22. 7. p. Többek között Muszka Imre, Horváth Ede esztorgályosok és Pozsonyi Zoltán kőműves kívánhatott.

⁷⁷ A többször megrendezett Újítók Kiállításán szovjet sztahanovisták mellett a magyar sztahanovisták is bemutatták munkamódszerüket. „Szabad Nép” 1949. október 7. 7. p., 1949. október 8. 7. p., 1949. október 9., 1949. október 11. 4. p., 1949. november 16. 5. p. 1950. február 3. 8. p. Az Ötéves Terv kiállításán, külön termet, kaptak a sztahanovisták, ahol kiállították fényképeiket. A Kongresszusi Teremben. „Szabad Nép” 1951. augusztus 18. 1. p. Kifejezetten sztahanovista kiállítást is rendeztek, ahol Pióker Ignácról, az ország legjobb gyalusáról, Margóczy István Kossuth-díjas olvasztárról, Pozsonyi Zoltán Kossuth-díjas kőművesről nézhettek filmet a látogatók. „Szabad Nép” 1952. szeptember 1.

⁷⁸ (Szerk.: *Molnár István*). Rövidfilmek. 1945–1960. Bp., 1979. 1950: A munka hőse (a Győri Fonógyár egyik munkásnője Sztálini-műszakban). Új utakon az építőipar (Pozsonyi Zoltán). Vasutas sztahanovisták. 1951: Bányászok (Petőfi bánya). Gyorsvágás (Muszka Imre). Magyar Filmintézet Könyvtára IP 245 5 kópia. Gyártás: 1951. február 20. 338 méter. Olvasztárok. 1952: Nőmunkások.

⁷⁹ Molnár Aurél, a Rádió Aktuális osztályának munkatársa, propagandafüzet író közlése. A sorozatban összesen 35 füzet jelent meg 2-6 iv terjedelemben, 2060-5060 példányban.

⁸⁰ A propaganda füzet által sugallt fokozatos előrehaladás képe jól illeszkedik Kemény István szociológiai vizsgálataihoz, amelyben két csoportot különít el a munkások között a munkások társadalomképéről szólva: Egyik csoport szerint piramisszerű, melynek alján a legképzetlenebb és legrosszabb körülmények között élő munkások vannak, tetején a legképzettebb és legjobb körülmények között élők. Lépcsőfokról lépcsőfokra haladni kitartó szorgalommal és tanulással lehet. A másik csoport legfőbb értéknek a fizikai munkát tartja, de nem nehézsége, hanem produktivitása miatt. *Kemény István*: Velük nevelkedett a gép. Bp., 1990. 155. p. A Szovjetunióban járt például Muszka Imre (a magyar ajándékokat vitte Sztálin születésnapjára), Pióker Ignác, Deák János.

⁸¹ *Homoródy József*: Rózsi Ferencné Kossuth-díjas sztahanovista szövegű, Bp., 1952. 5.p

⁸² *Déry Károly*: Szodorai István Kossuth-díjas esztorgályos, Bp., 1953.34.p

⁸³ *Homoródy József*: Rózsi Ferencné Kossuth-díjas sztahanovista szövegű. Bp., 1952.

⁸⁴ *Déry Károly*: Hogyan teljesítette Pióker Ignác 23 hónap alatt az ötéves tervet? . Bp., 1952. 42. p.

⁸⁵ *Fazekas Márton*: Deák János Kossuth-díjas művezető élete, mozgalmá és munkamódszere, Bp., 1952. 37. p.

⁸⁶ *Zolnay Vilmos*: Pióker Ignác, az ország legjobb gyalusa, Bp., 1951.13. p.

⁸⁷ *Egry Irén*: Bunda János Kossuth-díjas ács, Bp., 1953. 21. p.

⁸⁸ Uo. 4. p.

⁸⁹ *Déry Károly*: Hogyan teljesítette Pióker Ignác 23 hónap alatt az ötéves tervet? . Bp., 1952. 40. p.

⁹⁰ Uo. 11. p.

⁹¹ *Fazekas Márton*: Deák János Kossuth-díjas művezető élete, mozgalmá és munkamódszere, Bp., 1952. 3. p.

⁹² „Szabad Nép” 1948. március 17. „Emitt Bajor Gizi beszélget Varga Barnabás ormospusztai bányásszal, amott Rákosi elvtárs fog kezét Ambrus Terézszel. Bayer Oszkár vasesztorgályost, a Diósgyőri Vasgyár háromszoros munkahőst Gerő, Rajk és Major Tamás veszi körül.

⁹³ *Déry Károly*: Szodorai István Kossuth-díjas esztorgályos, Bp., 1953. 46. p.

⁹⁴ Jakab Sándor, sztahanovista esztorgályos, a Győri Vagongyár dolgozója visszaemlékezése.

⁹⁵ Bácsi József, a WM Gyár esztorgályosa, a Csepeli Központi Munkástanács elnökhelyettese visszaemlékezése.

⁹⁶ Földvári Rudolf visszaemlékezése.

⁹⁷ Interjú Bácsi Józseffel, a Csepel Vas- és Fémművek Központi munkástanácsának elnökhelyettesével. In: Szerk. *Kozák Gyula és Molnár Adrienne*, Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni. Bp., 1993. A történetet a vele készített interjúnkban megismételte. Bordás ügye: Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattára. 1956-os fond. (Nagy József és társa. 1991/1957. Bp.-i Fővárosi Bíróság).

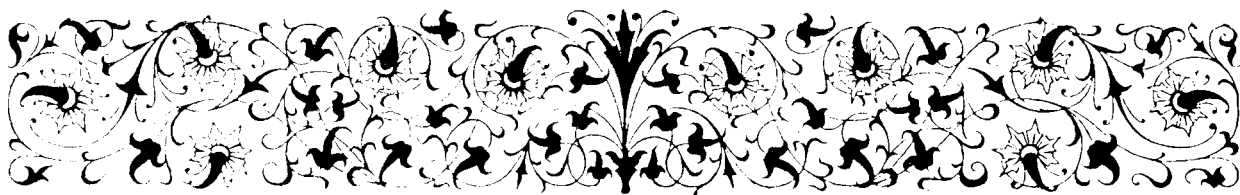
⁹⁸ Fegyveres csoportok élén álló sztahanovista volt például Angyal István, Bárány János, Nickelsburg László. Az 1956-os esztorgalmények miatt halálra ítélt sztahanovisták Géczin kívül: Gábor Péter, Kovács Dezső, Motzer Nándor. (Szerk.: *Hegedűs B. András*). 1956 Kézikönyve. Bp., 1996.

⁹⁹ Géczy József pere. OSZK Kézirattára. 1956-os fond. (2655/1975. Bp. Fővárosi Bíróság). Géczy József életrajza. In.: 1956-os Intézet 1956 utáni periratok gyűjteménye.

¹⁰⁰ 1958. november 7. Géczy perirat 36. o. Az utolsó szó jogán.

¹⁰¹ 1958. november 7. Géczy kegyelmi kérvénye. Géczy perirat.

¹⁰² Milei Ferenc esztorgályos, Muszka Imrével dolgozó ifjúmunkás visszaemlékezése.

EGY FÉMTOK ÜZENETE

Balassa Géza professzortól, a Szlovák Tudományos Akadémia Archeológiai Intézete munkatársától 1957-ben hallottam először arról, hogy Besztercebányán őrzik a világ egyetlen II. Rákóczi Ferencről készült mellszobrát. Az 1907-ben Zólyomban felállított szobrot 1918 után a Csehszlovák Köztársaság vezetése által hozott döntés értelmében, eltávolították.

Az eltávolítással kapcsolatban a professor úr csak annyit mondott, hogy a szobrot egy városi gazda (akinek a nevét már nem tudta) rejtette el a városháza udvarán található gazdasági épületek egyikének a lépcsője alá, szénába.

Amikor Balassa Géza Zólyom városától megbízást kapott egy múzeum rendezésére (amely 1944-ben nyílt meg) a szoborról még semmit sem tudott. A múzeum megnyitása után véletlenül találták meg a szobrot és a háború miatt a zólyomi vár kápolnájában rejtették el. Később az a veszély fenyegetett, hogy átöntik aktuális szoborrá, s így a szobor végleg eltűnik.

A szobrot 1967-ig rejtegették, majd átszállították Fülekre, ahol az ottani múzeum udvarában helyezték el. A szobrot azért adták át Füleknek, mert úgy hírlett, hogy az új gimnáziumot II. Rákóczi Ferencről nevezik majd el, és a szobrot az épület előtt fogják felállítani. Végül csak 1969. május 31-én, Borsiban állították fel.

Dr. Balassa Géza professor úr levélben elküldte címemre az 1907-ben leleplezett zólyomi II. Rákóczi Ferenc mellszobor alapzatában fémtokban elhelyezett dokumentumok teljes szövegét, másolatban.

A következő iratokról van szó:

Az első dokumentum 1907. június 2-án, Zólyomban kelt, címe: II. Rákóczi fejedelem szobra. Az irat a Rákóczi és társai hamvainak 1906. évi hazahozata-

lát, valamint Rákóczi Ferenc emlékének megörökítését mondja el. Ebből kiderül, hogy a szobor elkészítése a magyar mozdonyvezetők érdeme. Mihajlovits Sándor a szegedi Rókus fűtőház főnökétől és Schemmel György mozdonyvezetőtől ered az eszme, hogy a magyar mozdonyvezetők összessége szobrot állítson a dicső Fejedelemtől, iránta érzett kegyelmeik jeléül.

Az országos szövetség elnöke Petheő Tivadar tudomást szerzett a dologról, és tisztársaival együtt szűkebb körben tárgyaltak az eszme kivihetőségéről. – Az 1906. évi december havában megtartott szövetségi választmányi ülés elé konkrét indítvány alakjában került a Rákóczi szobor ügye és jóleső érzéssel jegyezzük fel, hogy az indítvány egyhangúlag elfogadott.

További kérdést képezett, hogy hol állíttassék fel a szobor. A zólyomi fűtőház érdemes főnöke Havas Dávid főmérnök hatásos beszédben győzte meg a választmányt arról, hogy a szobor legméltóbb helye Felső-Magyarország egy oly városa lenne, melyhez a nagy fejedelem emlékét történelmi tradíciók fűzik, amelyben egyúttal számos mozdonyvezető állomásoznék. A választmány végül alapos megfontolás után Zólyom sz.kir. városban állapodott meg.

A szoborbizottság megrendelése alapján Mayer Ede akadémiai szobrászművész a szükséges helyszíni tanulmányok után nyomban hozzálátott a szobor mintázásához; az 1907. év február hó 12-én bemutatott mintát pedig Zala György és Telcs Ede a kiváló szobrászmesterek részvételével összeült zsűri magas színvonalon állónak, kivitelre alkalmasnak találta és ércöntésre az engedélyt megadta.

II. Rákóczi Ferenc Fejedelem szobra leleplezőkor
1907. június 2-án, Zólyomban

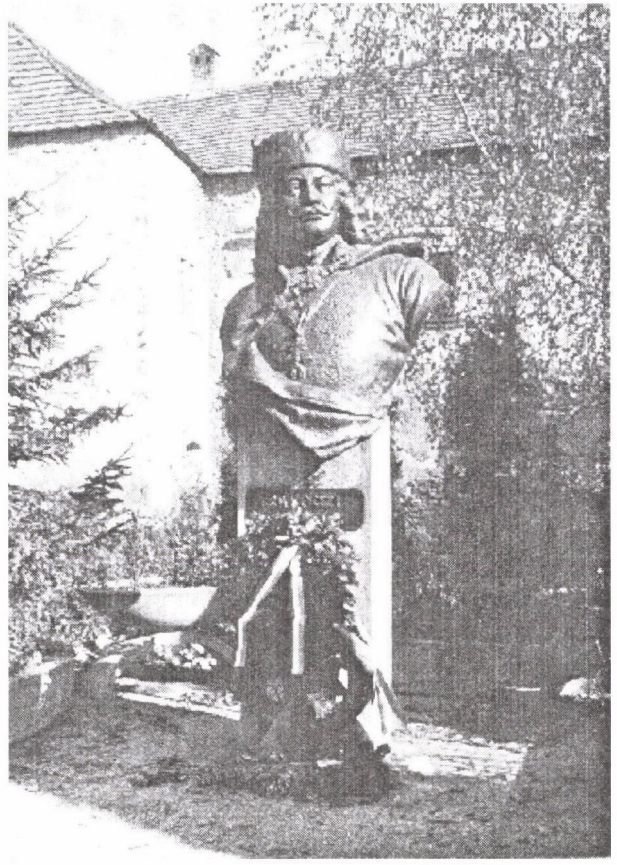
Az irat aláírói: Kovács Gyula a mozdonyvezető szövetség titkára, Birkmayer József a szoborbizottság elnöke, Petheő Tivadar a mozdonyvezető szövetség elnöke, Skrovina Mátyás Zólyom város polgármestere, Várnaky Géza zólyomi bizottsági titkár, Szenes Pál a zólyomi bizottság elnöke, ? Ferenc városi főjegyző zólyomi városi bizottsági tag.

A szobor ünnepélyes átadása 1907. június 2-án történt. A június 1-jétől 4-ig tartó ünnepséget a Mozdonyvezetők Országos Szövetsége rendezte. A második dokumentum az ünnepélyre szóló meghívót tartalmazza, mely egyúttal a négy nap programját is leírja.

II. nap június 2-án

Ébresztő zene reggel 7 órakor. Gyülekezés de. 9 órakor a városháza előtt. Délelőtt 10 órakor díszközgyűlés a városháza dísztermében.

Délelőtt 11 órakor felvonulás a szoborhoz. Fél 12 órakor szoborleleplezés. A mozdonyvezetők család-

Az újr felállított szobor Borsiban 1969. május 31-én

jainak a hölgytagjai nevében egy zólyomi kartársunk leánya teszi le kegyeleti koszorúját. A leleplezési ünnepély után társasbéd. Délután 5 órakor kirándulás Szliácsra, társasvacsora és táncmulatság.

A fémtok harmadik dokumentumának címe: II. Rákóczi Ferenc-szobor alap javára 1907. március 20-tól május 20-ig befolyt összegek nyugtázása:

	<i>korona</i>
Hauke Ferenc, Pozsony	20,20
Kirják Bertalan, Pozsony	12,60
Varhanek Sándor, Varasd	1,00
Szántó Zsigmondné, Arad	12,00
Korsósy László, Miskolc	1,00
Gozsó Ferenc, Palánka	2,00
Molnár József, Debrecen	23,00
Horváth Ferencné úrasszony, Cegléd	17,70
Budai Lajos, Nagyszeben	21,00
Rianka Emil, Palánka	4,00
Hanacsek Gusztáv, Ruttká	3,00

Odervald István, Sátoraljaújhely	5,90	Mándics Pál, Keszthely	20,00
Szűcs Sándor, Károlyváros	19,00	Markocsán Sándor, Munkács	28,00
Barna Árpád, Dobsina és Pelsőc	11,00	Tóbiás Imre, Esztergom	14,00
Imre János, Fülek	7,00	Kaszás Sándor, Arad- csanádi vasút	26,90
Losonczy József, Szolnok	5,00		
Sáry János, Temesvár – fűtőház	61,00	A szövetség gondnoka: Braun Tivadar	
R. Szántó Kálmán, Segesvár	8,00		
Kárpáti József, Királyháza	31,90		Lukács József

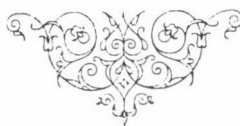
IRODALOM

1. „Mozdonyvezetők Lapja” – 1907. június 1. – III. évf., 6. sz. Budapest.

2. „Lukács József: Mozdonyvezetők adományozták Zólyomnak a bújdosó fejedelem mellszobrát.

Szentendre és Vidéke” – 1992. szeptember 15. – VI. évf. 18. sz. Szentendre.;

3. Lukács József: A bújdosó fejedelem mellszobra. „Keleti Napló” – 1993. január – 4. évf. – Kassa Košice.;

SZERKESZTŐSÉGI HÍREK

Szerkesztőségünk tudományos anyaggyűjtéshez keres különböző korokból származó fényképfelvételeket rendjelek és kitüntetések tulajdonosairól, elismerések átadásairól.

A fényképeket reprodukálásuk után visszaküldjük tulajdonosaiknak.

Pandula Attila

Schlamch Lőrinc bíboros, nagyvárad püspök ►

SCHMALCZ FRIEDRICH ERDÉLYI KAMARAI SPÁN CÍMERE JÁNOS KIRÁLY ARANYFORINTJAIN

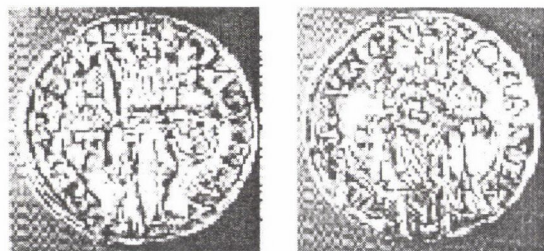
A magyar pénzek a verdejegy-mesterjegy rendszer Zsigmond király uralkodása alatt a XV. század első évtizedeiben állandósult. A verdejegy, a város – ahol a pénzverde működött – nevének kezdőbetűje az érme hátoldalán, szemből nézve az éremképtől balra, míg a mesterjegy, a pénz kibocsátásáért felelős személy nevének kezdőbetűje az éremképtől jobbra helyezkedik el.¹ A címerek elterjedésével gyakorivá vált, hogy a nevek kezdőbetűje helyett a város, vagy a pénz kibocsátásáért felelős tisztviselők családi címérét vészték rá a verőtőre, mint azonosító jelet. A magyar pénzek verdejelei közül még napjainkban is igen sok az azonosítatlan, van közöttük betű és címer egyaránt.

Pénzeink verdejeleivel numizmatikus elődeink közül Pohl Artur foglalkozott a legtöbbet, egységes rendszerbe foglalta a középkori aranyforintokat és az aprópénzeket.² Munkájának nagy érdeme, hogy a rendszerbe felvette azokat is, amelyeket nem tudott azonosítani, így utólag azt bármikor kiegészíthetjük, pontosíthatjuk.

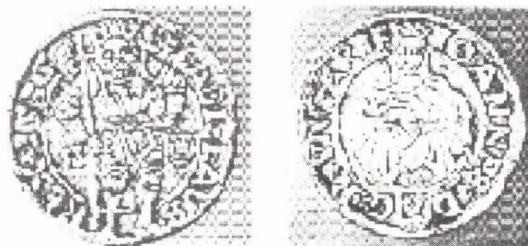
János király aranyforintjai között azonosíthatatlanként szerepel Pohl Arturnál az a mesterjegy, ahol két változatban a nagybányai és a kolozsvári 1535-ös évszámú vereteken címerpajzsban egy lebegő helyzetű korona látható.³ A Nagybányán vert aranyforinton a város nevének kezdőbetűje (N) a verdejegy, a kolozsvári pénzverdében készült érméken viszont a város címere a verdejegy (1. ábra).

A lengyel életrajzi lexikon adatai szerint⁴ Schmalcz Friedrich (megh. 1537 körül) az elszász-lotharingiai Weissenburgból érkezett 1510 körül Poznanba, ahol az egyik legjelentősebb nagykereskedő lett. A poznani városi tanács munkájában előbb esküdtként, majd elnökként vett részt, végül polgár-

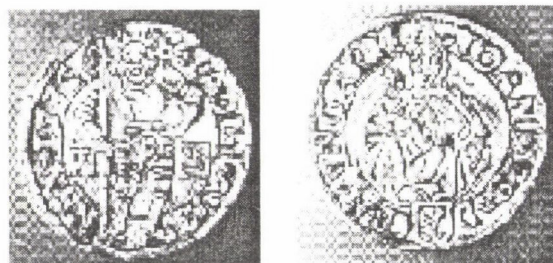
mesterként tevékenykedett. Széleskörű kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett Európa nyugati, keleti és déli részén egyaránt.

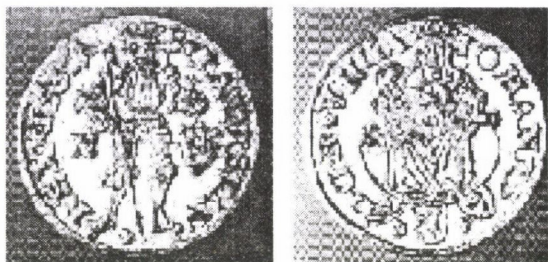
N3-3

N4

N8-4

N10

1. ábra

A nürnbergi állami levéltárban található egy Schmalcz Friedrich-től származó levél, amelyet 1535. március 13-án írt Nagybányáról nürnbergi ismerősének, Flick Bertalannak.⁵ Ebben a levélben arról is beszámol, hogy János király neki adományozta Nagybányát és az aranykamarát egész Erdélyben. A levelet úgy írta alá, mint erdélyi kamaraispán és pecsétjével látta el. A pecsét meglétének és épségének megállapítása végett felvettem a kapcsolatot a nürnbergi levéltárral, ahonnan fotónegatívot kaptam a pecsétről.⁶

A hátoldalra nyomott papírfelzetes gyűrűspecsét jó állapotú, a rajta levő címer egyértelműen azonosítható: a reneszánsz pajzsban egy lebegő helyzetű korona látható (2. ábra).

2. ábra

A levél tartalma és a rata levő pecsét alapján megállapítható, hogy a nagybányai és a kolozsvári pénzverdében 1535 évszámmal János király nevével vert pajzsban korona mesterjegyű aranyforintokat Schmalcz Friedrich kamaraispán verette.

Soós Ferenc

JEGYZETEK

1. Pohl Artur: Zsigmond király pénzverése. „Numizmatikai Közlöny” 1967–68 (66–67 évf.) 49. p.

2. Pohl Artur: Ungarische Goldgulden des Mittelalters. Graz 1974; (továbbiakban: Pohl i.m.) U.o.: Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters. Graz, 1982.

3. Pohl i.m.: Nr. N3-3, N4, N8-4, N10.

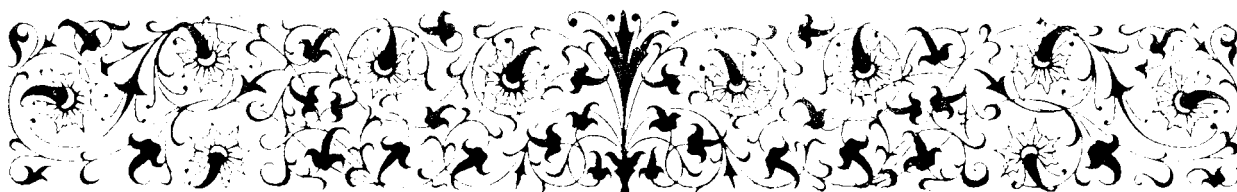
4. Prof. dr. Henryk Markiewicz, a lengyel életrajzi lexikon

(Polski Słownik Biograficzny) főszerkesztőjének közlése, amit ezúton is megköszönök.

5. Staatsarchiv Nürnberg. Fürstentum Ansbach, Brandenburg. Literalien Nr. 1050, Prod. 38. Közölve: Pataki József: Domeniul Hunedoara la inceputul secolului al XVI-lea. Bucuresti 1973. 286. p.

6. A nürnbergi levéltár főtanácsosának, Dr. Rechter úrnak ezúton is megköszönöm a pecsétről küldött fotónegatívot.

KISEBB ROVATOK

HOGYAN SZÜLETIK A CÍMERESLEVÉL?

Gondolatok Kóta Péter: Címerlevelek diplomatikája, 1526–1849 című doktori értekezéséhez

Folyóirat hasábjain ritkán fordul elő doktori értekezések szemléje. Részint a szakmunka nehezebb hozzáférhetősége, részint pedig annak reménye miatt, hogy az arra érdemes kutatások előbb-utóbb könyv formában válhatnak közkinccsé. – Ám 90-es éveink még az akadémiai sorozatokat is megszakító kiadói válsága indokoltta teszi, hogy egy-egy úttörő egyetemi kutatásra ekként hívjuk fel a szakma figyelmét.

Ez áll Kóta Péter 1991-ben benyújtott szaktanulmányára: *Címerlevelek diplomatikája, 1526–1848*. A szerző joggal említi, hogy a kancelláriai ügyvitel e kései szakaszában majdhogynem anakronizmus „diplomatikát” említeni. Mégis, a hagyományos oklevélformula mindvégig velejárója maradt a társadalomújítás ügyintézésének, egészen 1848-ig. A nemesítéseknek többé már nem is konstitutív, mint pusztán laudatív végszakaszát – 1867–1918 – is beleértőn.

Kóta Péter e szakműve mégsem e diplomatikai vonatkozásában perdöntő. Elsőként tárja fel a Kancellária ama ügyviteli gyakorlatát, amely a Helytartótanács és a megyei igazgatás nem mindég egyetértő keresztüzében a XVI–XIX. század magyar társadalomalakulásának talán leghívebb, ámbár csak alig elemzett tükré.

Az alapozott társadalomlélektani felmérés eddigi teljes hiánya egy kisiklott megközelítésből adódik: a sajátos magyar nemesítési rendszert jobbadán csak a közjogi, heraldikáját pedig főként csak esztétikai megítélésében vizsgálják. Mindkét szempont csupán felületi: az armalista alig – és döntő módon szinte sohasem – szólott bele a közügyekbe, heraldikai igénye pedig sommás, kivitelezésében többnyire pontatlan és hevenyészett, ami a legilletékesebbeket is – mint Csoma, vagy Áldásy – jócskán feszélyezte.

Gyökeresen változhat ellenben a felmérés egy a társadalomképződés erővonainak menetén való

megközelítésben: ki, mikor, miért és mennyiért nyert címereslevelet, ezzel bejutván nemcsak „az alkotmány sáncaiba” – miként a közhiedelem hirdette volt – hanem sokkalta inkább a társadalom képlékeny életébe. Nem a politikai értelemben vett *natio*, hanem az etnikum nemzetépítő szintjén. Méltán használta a közszej a *populus Werböczianus* kifejezést.

A fenti ténymegállapítások a már kézbesített címereslevelek egyre sztereotipabb szövegezéséből csak bujtatva tűnnek elő, míg mélylélektani társulásokukat sokkalta inkább a kérelmezési beadványok tükrözik. Kóta Péter éppen ezt a jogilag „átmeneti szakaszt” vette vizsgálat alá, annak részben törtető-csörtető, részben ügyviteli kihívásokra válaszoló motivációja szerint: vallási, vagy nemzetiségi megoszlás, köztisztviselői hiány, avagy a megyebeli egyensúlytartás igyekezete, illetve a közzolgálati tartósság figyelembe vételével.

A 138 gépelt oldalnyi szöveg számos kérdést hagy tudottan nyitva, „ez szinte külön tanulmányt érdemel” megjegyzéssel. Így az indigenatio, az „et per eum” formula, vagy a kihirdetési feltételek tekintetében. Mindez valóban megkülönböztetett társadalomtörténeti figyelmet érdemelne és az olvasó ösztönösen érzi, hogy e felvetésekre Kóta Péter tudna is válaszolni. S hogy ez szükséges lenne, az is bizonyos: Kóta Péterre még jelentős publikációs feladatok – erősítsük: kötelezettségek – várnak. Társadalmunkra pedig az, hogy ennek véghezvittét és kiadását számára lehetővé tegyék. – Figyelemmel a sekély, nemegyszer pornográf kiadványok hazai burjánzására, a kiadói politika felelősei – ha ilyenek adódnak – méltán szégyelhetik magukat és tevékenységüket nemcsak a selejtért, amit útfélen és metróállomáson garmadával kínálnak, hanem azokért a szakművekért is, amelyek kéziratban maradnak, vagy még kéziratá sem érlelhetnek az eleve elcsüggesztett szerzők.

Foglaljuk még össze Kóta Péter újközelítésű téziseit a nemesítések „előéletének” évszázados távlatban kialakult, eddig csak érintőleg ismert folyamatáról, amelynek főbb stációi a kérelmezés, az érdekek elbírálása, a címer-inspektor szerepe és hivatali működése, az oklevél-szöveg szemantikája és az egyedi archetipusokból mindinkább sztereotip formulákra szűkülése, nemkülönben a taksa-lerovás és a vármegyei kihirdetés két záró aktusa.

E logikai sor számos kitérőjében szó kerül még „különleges esetekről”. továbbá az illetéktelenül „kikölcsönzött” címer-motívumokról, valamint a Kancelláriának és a Helytartótanácsnak a nemesítési po-

litika szintjén egymást keresztező, „övalatti” párharcáról is. Hajdanvolt társadalmi rendszerünknek szinte egészéről, minden elitképző ígéretével és minden sunyin visszaélő hátulütőjével. Társadalmi megoldás szempontjából sem jobb, sem rosszabb korszak nem volt a mainál, csak talán „másként” volt jó, vagy rossz. S volt benne egy ma jobbadán hiányzó stabilitási faktor. – Mindenesetre, négy évszázadon át rendületlenül tartotta magát, ami önmagában is indokolja társadalmi szilárdságát. „Kivonulásához” jó 400 év kellett, ami tízszerre hosszabb szakasz, mint egy rossz 40...

Vajay Szabolcs

„HUSZÁROK”

Kiállítás a Hadtörténeti Múzeumban

1996. június 27-én nyílt meg a Hadtörténeti Múzeumban a „Huszárok – egy könnyűlovas csapatnem évszázadai” című kiállítás. A kiállítást rendező *Ságvári György* által írt ismertetőből – mely a megnyitóra jelent meg – megismerhetjük e jellegzetesen magyar csapatnem történetét, s megérthetjük miként és miért vált a huszár legendává, s magyar hadi vitézség szimbólumává.

Elsősorban a kiállítás tárgyi világát szeretném bemutatni, azt az évszázadokat átfogó tárgykultúrát, amelynek sajnos csak egyes részletei maradtak ránk, s amely történeti, ipartörténeti, társadalomtudományi és egyéb tudományos vonatkozások mellett őriz valamit a kor hangulatából is. A tárgyak emlékeztetnek minket egykori viselőikre, használóikra.

A történeti segédtudományok oldaláról közelítve meg e tárgyi világot, a Hadtörténeti Múzeum struktúrájában egy segédtudományi területnek általában egy gyűjteménye felel meg. Mivel azonban a múzeum elsősorban hadtörténettel kapcsolatos tárgyakat gyűjt, viszont a kiállítás koncepciója az volt, hogy a „huszár-jelenség” teljes képe kirajzolódjon a néző szeme előtt, vagyis a huszár mint népművészeti alak, mint színpadi hős, mint a legendák, sőt mesék tárgya is megjelenjen, ezért számos nem hadtörténeti jellegű tárgyat más múzeumoktól kellett kölcsönkérni.

Jelen ismertető nem katalógus – remélhetőleg a közeljövőben elkészül a kiállítás tudományos igényű katalógusa – így a teljesség igénye nélkül – egy-egy érdekesebb tárgy kiemelésével – szeretném megraj-

zolni e kiállítás képét, az aquileai lovastól Fedák Sári János vitézéig.

Egy múzeumi tárgyat – sok más ismérv mellett – aszerint is vizsgálhatunk, hogy típustárgy-e, vagy van valami egyedi jellegzetessége. Különösen igaz ez a gépi kor tömegesen előállított cikkeire, például egyenruhákra, fegyverekre, melyek ezer- és tízezerszám készültek, de esetleg csak egy-két példányuk maradt ránk. A valamilyen módon egy személyhez köthető, „nevesíthető” tárgyak mindig érdekesebbek számunkra, mint a „névtelen” típustárgyak, különösen ha kiemelkedő történelmi személyiségek birtokában voltak.

A Numizmatikai Gyűjtemény több ilyen darabbal képviselteti magát, *gróf Vécsey Ágost* lovassági tábornok huszárőrnagyként 1805-ben kapott Katonai Mária Terézia Rendjétől *Pöltenberg Ernő* tábornok huszárezredesként 1849-ben kapott III. osztályú Magyar Katonai Érdemrendjén át (külön érdekessége, hogy az adományozási okirat is fennmaradt).

Palkovits József altábornagy huszárcapitányként a mexikói hadjáratban kapott kitüntetéseiig (mexikói Bronz Katonai Érdemérem, Guadalopei Miasszonyunk Rend lovagkeresztje, francia Mexikói Érem). E méltán figyelemre számot tartható kitüntetések mellett nem kevésbé érdekesek a különféle legénységi kitüntető jelvények, és szép kollekciót láthatunk az első világháború idején oly népszerű sapkajelvényekből is.

A Zászlógyűjtemény legszebb darabjai közül találkozhatunk néhányal például a második teremben

(a Deák-huszárezred zászlója a XVIII. század elejéről, az Eszterházy-huszárezred zászlaja az 1740-es évekből), s a harmadik teremben láthatjuk az 5. (Régensherceg) huszárezred nevezetes ezredtulajdonosi standarját 1815-ből, melyet *gróf Széchenyi István* csinaltatott.

A fegyveranyag korai része jórészt a Nemzeti Múzeum gyűjteményéből származik, mindazonáltal a Hadtörténeti Múzeum is jelentős számú fegyvert vonultatott fel, s a típustárgyak mellett itt is számos neves személyiség tulajdonában volt darabbal találkozhatunk. Ilyenek – többek között – *gróf Hadik András* tábornagy, *báró Simonyi József* huszárezredes és *Pötenberg Ernő* tábornok szablyái, *Kiss Ernő* tábornok pisztolya. Bár nem névhez köthetők, mégis egyedi fegyverek a negyedik terem enteriójében elhelyezett díszített pengéjű tiszti kardok. Jól szemlélteti a maroklófegyverek fejlődését az a két revolver és három pisztoly (Rast-Gasser és Gasser revolverek, Steyr, Roth-Steyr és Frommer-Stop öntöltő pisztolyok).

A kiállított fegyverek végigkísérik a huszárság történetét, s egyben szimbolizálják is azt az utat, ami a szabálytól és a hegyestőrtől – e két jellegzetes huszárfegyvertől – a géppuskáig vezet, addig a fegyverig, ami gyakorlatilag letörölte a lovasságot a XX. század csatatereiről.

A történeti ikonográfia festményeken, fényképeken és grafikákon jelenik meg, s a portréktól a csataképeken át a gúnyképekig és karikatúrákig, manőverfényképektől huszárezredek tisztikarának tablóképein át a hajdanvolt ízlés szerinti stúdió-portrékig a különböző korok, s az akkor élt személyek megörökítésének számtalan válfaját élvezhetjük, a Képzőművészeti Gyűjtemény és a Fényképgyűjtemény jóvoltából. Néhány érdekes fényképet vidéki múzeumoktól kaptunk kölcsön. Egészen korai huszárábrázolásokat őriznek az első teremben látható nemesi címerek.

A huszár egyik legmarkánsabb ismertetőjele a viselet. Amikor a XVIII. században sorra alakultak az elsősorban magyar emigránsok által szervezett huszárezredek Európa szerte nemcsak a taktikát és fegyverzetet, hanem az öltözködési mintát is átvették. Így a zsinóros magyar ruha huszárruhaként terjedt el az egész világon, védjegyévé válva e csapatnemnek, kialakítva a köztudatban máig is élő huszárképet. Olyan szavak, mint a dolmány, csákó s természetesen a huszár kifejezés is a magyarból kerültek a legkülönbözőbb nyelvekbe.

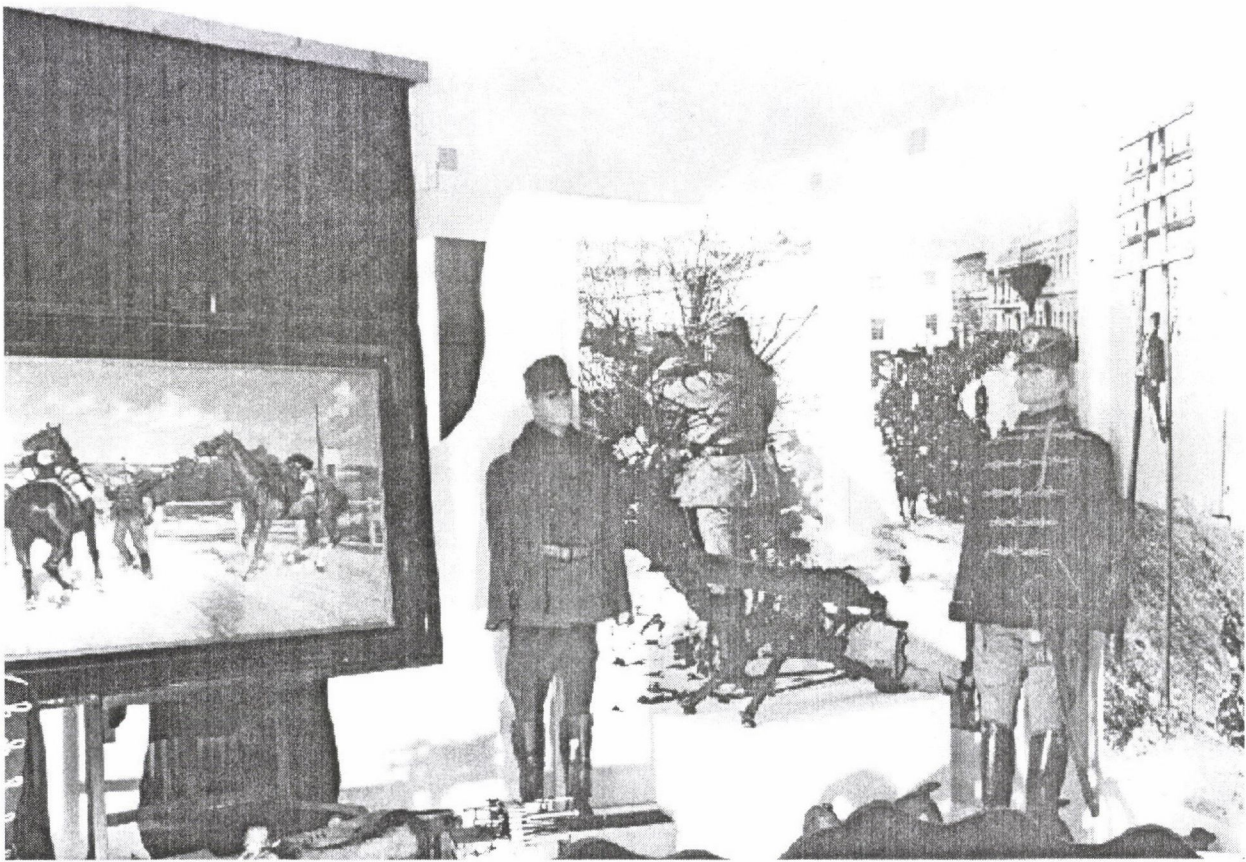
Szépségük és érdekességük mellett a textilneműek az időnek kevésbé ellenálló anyagfajta közé tar-

toznak, így a korai időkből nemigen maradtak ránk viseleti darabok. Hozzájárult a természetes pusztuláshoz a második világháborúban a múzeum textilgyűjteményét ért óriási kár is. Mindazonáltal – nem utolsósorban magángyűjtők és más múzeumok segítségével – sikerült szép számú egyenruházati cikkel illusztrálni a huszárság történetét. Öt különböző huszárezred egyenruháit másolatok segítségével mutatjuk be, ezekből a 48-as Bocskai huszártiszti öltözet még a hetvenes években készült, a másik négy öltözet viszont kifejezetten e kiállításra.

Viszonylag kevés tárgy maradt meg a múlt század derekáról is, viszont a „boldog békeidők” már többet hagytak ránk. A negyedik teremben az uralkodó egészalakos képmása köré csoportosítva megtekinthetjük a századforduló körüli huszártiszti egyenruházat szinte minden öltözetvariánsát a skarlátvörös-fehér tábornoki teljesdíszt (gála-) öltözetből a fekete sapkás-köpenyes köznapi variánsig. Az utolsó olyan egyenruhát láthatjuk itt, melyeket meg elsősorban szépeszeti ismérveket figyelembe véve terveztek. Az aranyzsinórral ékes, színes, elegánsan szabott uniformisok az első világháború lövészárkaiban veszték oda, s adták át helyüket végleg a dísztelen, rejtőszínű öltözékeknek.

Egy hadtörténeti múzeum látogatója elgondolkodhat azon, miért látni mindig sokkal több tiszti egyenruhát, mint legénységit; amikor egy hadseregben a legénység létszáma mindig többszöröse a tisztikar létszámának. Nos, a magyarázat igen egyszerű: míg a tiszt saját (azaz mérték után, szabónál csináltatott) egyenruhát viselt, amely nyugállományba vonulása után is tulajdonában maradt, s halála után családtagjai, leszármazottai esetleg megőrizték, s később múzeumba került, addig a legénységi egyenruhát – a takarékoság miatt – addig használták amíg csak lehetett, s utána „belgazdasági eszközként” hasznosították. Az elhordott nadrágokból tábori sapkákat, köpenyzsákókat, ócska zubbonyposztóból kulacsborítékokat készítettek. Így legénységi ruházat szinte csak véletlenszerűen maradt meg. A kiállításon a Hadtörténeti Múzeum szinte összes fellelhető huszárlégénységi egyenruhája szerepel.

Az ötödik terem a huszárság intézményéhez szorosan kapcsolódó állatorvosi és méneskari egyenruhákat, valamint az évszázados hagyomány végét jelentő első világháborús táboriszürke öltözetet láthatunk. E puritán egyenruha – éles kontrasztot alkotva a mellette kiállított, még a békeidők pompáját őrző tiszti uniformissal – volt az, amelyben a huszá-

Részlet az ötödik teremből: Lovas géppuskás 1915–1918, jobbra: közös huszártiszt felöltött mentében 1900 körül
(fotó: Kovács Attila, Hadtörténeti Múzeum)

rok a lövészárkokban küzdöttek, ló nélkül, gyalogosként...

A Horthy-korban újból feltámadt a huszárság, megalakult négy huszárezred, s bár a hagyomány így folytatódott, a husárok már nem kapták vissza régi pompázatos öltözküket, egyedül a tisztek társasági ruhája és a mente, utóbbi tábori barna színben, emlékeztetett a régi elit csapatnemre. Ezekről eltekintve a husárok ugyanolyan egyenruhát viseltek, mint a hadsereg bármely más alakulata, s a kék hajtókát sem csak ők, hanem az egész gyorsfegyvernem hordta. E korszakot négy figura jeleníti meg: tiszt társasági öltözetben, tiszt szolgálati öltözetben és huszár tábori öltözetben.

Végül – a kiállítás bejárata előtti folyosórészen látható Garay festmény, „Az utolsó honvéd huszár” analógiájaként – itt láthatjuk az utolsó huszárt, abból az 1950-es években felállított díszelgő egységből, mely a díszszemlék és különféle állami ünnepek fényét volt hi-

vatva emelni, a 48-as Attila-husárok egyenruháját utánzó kék-vörös uniformisban. Ezen „atomkorszakbeli husárok” tábori öltözetként ugyanúgy az 1951 M. (szovjet típusú) egyenruhát viselték, mint a hadsereg többi fegyvernemei, megkülönböztető jelvényük a sárga hajtóra volt, keresztbetett kardokkal.

A huszárság öltözködése nem csak a külföldön szervezett huszáralakulatokat inspirálta, hanem valóságos kultuszként terjedt el Magyarországon is, elsősorban a közigazgatás, de magánszemélyek kiszolgálószemélyzetének reprezentatív viseletében is. Mindenki előtt ismeretes a Bach-huszár gúnynév, melyet az önkényuralom zsinóros ruhába bújtatott tisztviselőire akasztott a köznyelv, de huszárnak vagy hajdúnak hívták a főurak kíséretében megjelenő személyzet egyes tagjait is, valamint a városi- és megyei közigazgatásban tevékenykedő alacsony rangú alkalmazottakat is. Ezek azután az igazi husárok egyenruháját utánzó öltözeteket kaptak. Ilyeneket láthatunk az

utolsó terem középső tárlójában, itt áll többek között egy hódmezővásárhelyi, egy debreceni városi huszár, egy kapuvári megyehajdú.

A hatodik terem egy külön tárlójában látható az az öltözet (és a hozzátartozó lószerszám), melyet a II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatalakor felállított miskolci Bercsényi-huszárbandérium tagjai viseltek.

Az értékes, eredeti iratokat kiállító Adattár, és a személyes emléktárgyakat közrebocsátó Emlékanyag Gyűjtemény mellett a Felszerelés Gyűjtemény is adott tárgyakat a kiállításra. Hiszen a huszár ló nélkül nem is lenne huszár! S ahogy a viselet, úgy a lószerszám is Magyarországról terjedt el világszerte. A híres tiszafüredi nyergek mintájára készült nyergeket használt egész Európa könnyűlovassága, s Nagy Frigyes például egyenesen füredi nyerges mestereket „importált” Poroszországba, ahogy huszárjainak nyeregellátása biztosítva legyen. A kiállításban megcsodálható XVI–XVII. századi nyergek és lótakarók a Nemzeti Múzeumból származnak. A Monarchia hadseregében rendszeresített nyeregszerszámok közül az 1869 M., az 1884 M., az 1899 M., és az 1906 M. nyeregvezérek kerültek a kiállításba (hatodik terem enteriőr része), helyhiány miatt a többi típus, valamint a későbbi nyergek bemutatására nem volt mód. A felszerelési tárgyak között szintén előfordulnak nevezetes személyiségek tárgyai, ilyen például *Bem József* tábornok sabrája, vagy *Mészáros Lázár* tábornok kulacsa (harmadik terem). Emellett a legénységi és tisztis felszerelés különböző darabjait láthatjuk a negyedik terem két tárlójában. Lovassági kulacsokból például sikerült egy teljes sort kiállítani 1850 és 1910 között, a bőrbevonatú üvegpalacktól az alumíniumkulacsig. Az ötödik teremben láthatunk lófelszerelési cikkeket is (lóvakaró, lókefe, itatóvödör, lócövek, zaboszsák stb.)

Az utolsó, hatodik teremben látható néprajzi, színház- és irodalomtörténeti anyag is, melyeket más

múzeumok adtak kölcsön, hiszen ilyen jellegű tárgyakat a Hadtörténeti Múzeum nem gyűjt, de éppen a már említett teljességre való törekvés jegyében a „huszár-jelenség” bemutatásához ezekre a tárgyakra is szükség volt.

Faragott padtámlán, kanalason, sőtartón, kályhacsempén, pipán, tányéron, bögrén jelenik meg a népművészetbe átkerült huszár többé-kevésbé stilizált alakja, mely mindazonáltal jellegzetes vonásai miatt még legeltorzultabb formájában is felismerhető forgós csákójáról, kardjáról, zsinóros ruhájáról. Láthatunk gyermekjátékokat, a János vitéz bábelőadásához készült bábokat, porcelánfigurákat, melyek a hajdani párizsi huszárkiallításra készültek (csakúgy mint Vágó Pál festménye, melyet most restauráltak, s a Hadtörténeti Múzeum Márványtermében állítottak ki), s láthatjuk a színpadon megformált híres huszáralakokat, a színházi előadások plakátjait, Fedák Sári szobrát János vitézként, s az általa viselt színpadi csákót.

A középső tárlóban pedig a huszár immár népmeseivé vált alakját messzeföldre eljuttató irodalmi alkotások számtalan nyelvre lefordított változatai kapnak helyet.

Összefoglalva, egy rendkívül tárgygazdag kiállítást láthatunk, sőt elsősorban a tárgyak „beszélnek el” a huszárság történetét, a hadtörténelem egy oly szeletét, melyre méltán büszkék lehetünk. Noha a csatatekerről eltűntek már a huszárok, emlékü – mint ezt a kiállítás nem hadtörténelmi jellegű anyaga is bizonyítja – szervesen beépült a köztudatba, s a „huszár nevezet” időtlen időig fennmarad. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a Magyarországon is sorra alakuló hagyományörző csoportok nagy sikere. E csoportok a régi huszárhagyományokat felújítva, eleink egyenruhájának hű másolatát viselve tevékenykednek, igyekeznek azon, hogy a tradíció élővé váljon.

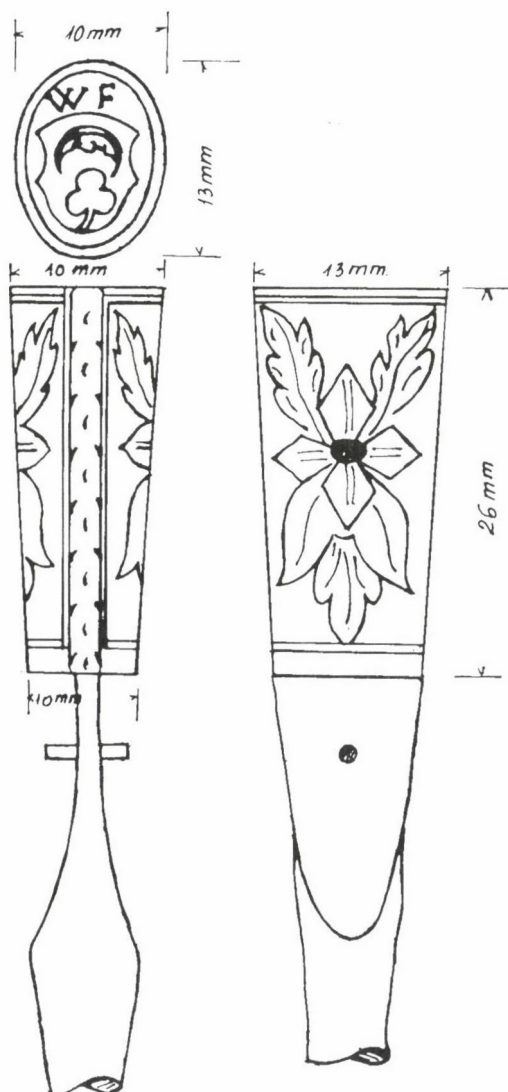
Baczoni Tamás

CÍMERES EMLÉK A NAGYBAJOMI „SÁRKÖZY ISTVÁN” HELYTÖRTÉNETI MÚZEUMBAN

Az 1992-ben létrehozott helytörténeti gyűjtemény 1996-ban nyerte el múzeumi rangját. Az intézmény kiállítási anyaga az utóbbi időkben más múzeumoktól, magánszemélyektől származó letéti tárgyakkal bővült, emellett néprajzi anyaga is jelentős mértékben szaporodott. A múzeum számos címeres emléket is őriz, melyek közül elsőként egy

középkori eredetű tárgyat szeretnék bemutatni, melynek vésett címere, illetve annak tulajdonosa eddig ismeretlen.

A kaposvári Rippl-Rónai Múzeum által kihelyezett tárgyak között szerepel egy ezüst fejfel ellátott késnyél maradványa, mely a 15. században Nagybjom határában állott ú.n. „Korotna-vár” ásatási anya-

gából származik. Az ezüst fej fedlapján egy eddig azonosítatlan címer látható.

Maga a címer a mellékelt ábra szerint egy kerek-talpú tárcsapajzs aljáról balra felfelé ívelő száron háromkaréjú levél, (lóhere?) e felett szárvaival lefelé fordult holdarc lebeg. A pajzs fölött WF monogram látható.

Pajzsformája és viszonylag egyszerű ábrái alapján 16. század első fele-közepe körülnek vélem, bár lehetséges, hogy maga a címer még korábbi eredetű.

Nyilvánvalónak látszik – látszana – hogy a címer tulajdonosát a Korotna-vár egykori tulajdonosai, vagy azok feleségei között kell keresni. A vár sorsát a keletkezésétől a 17. században bekövetkezett pusztulásáig részletesen ismerjük Dr. Solymosi László-Mikóczy Alajos 1979-ben megjelent „Nagybajom története” című monográfiából. Ebben azonban sem a vár urai sem úrnői között nem találunk olyat, akinek a monogramja egyezne a leleten talált „WF”-el, vagy ha a latin írásmódot feltételezzük, „FW”-vel.

A vár történetében előfordul a Várday (Wárday) név, de a keresztnévek Tamás, János, Pál, stb., egy sem azonos a keresettel. Ezenkívül a várdai Várday család címeres ismert: Koronás kétfarkú oroszlán felémelt jobbáiban koronát, baljában három rózsát tart. (Siebmacher, p. 701, Taf. 480.)

Siebmacher külön kiemeli, hogy ezen (dunántúli) Várday család teljesen különbözik az ismert kisvárdai Várdayaktól.

A kérdést még bonyolultabbá teszi a fent idézett „Nagybajom története” Korotna várával foglalkozó fejezete, melynek végén feltűnik egy WF monogrammal azonosítható személy, nevezetesen Várday Ferenc erdélyi püspök, az ő személye azonban kizárható, mert részben sohasem lakott Nagybjomban (Korotnán) részben pedig a kisvárdai Várdayak családjából származott, és ősi nemzetségük, a Guthkeled nemzetség három ezüst ékes címerét használta. (Temesváry J.: „Az erdélyi püspökök címerei” Bp. 1930. p. 12.)

A „Nagybjom története” igen alapos, részletes ismertetőt ad a község múltjából, de a fenti, jelentéktelennek tűnő apróság is arra utal, hogy lehetnek még feltáratlan tények, adatok falunk történetében. Ennek teljesebbé tételét szolgálná, ha sikerülne megfejteni a lóherés, félholdas címer titkát. Ehhez kérem olvasóim szíves segítségét.

Deák Varga József

EGY GENEALÓGIAI KÖNYVBEMUTATÓRÓL

A könyv bemutatójára 1996. október 25-én került sor a Történelmi Családok Egyesülete rendezésében.

Hazánkban újra divattá vált a genealógia, egyre több embert foglalkoztat származása, illetve az ismertebb családok eredete. E témában néhány éve új-

ra kiadták Nagy Iván művét, nemrég jelent meg Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája két kötetben s még több, tudományos igényű munka is ide sorolható.

A kiadvány mely első kötete egy vállalkozásnak s mint címe is mutatja két könyv egy kötetben. A könyv célja, hogy az érem mindkét oldalát bemutassa, hiszen a nemességnek, főnemességnek nem csak dicsőséges évszázadai voltak, hanem a háború után őket is súlyos megaláztatások érték, akárcsak a polgárság és a parasztság egyes rétegeit.

A könyv 45 családot mutat be az Almásyaktól a Zichyekig. Az egyes családokat bemutató fejezetek elején közli a család címerét, előnevét valamint egy anekdotát melynek valóság alapját nem mindig kell vizsgálni. Ezek a 2-3 oldalas történelmi bevezetők tárgyalják a családok eredetét, birtokviszonyait, megemlítik néhány jeles képviselőjét, s azoknak a történelemben, kultúrában betöltött szerepét. Ez után következik a rokon családok felsorolása, akikkel a tárgyalt család házassági vagy leszármazási kapcsolatban volt az idők folyamán.

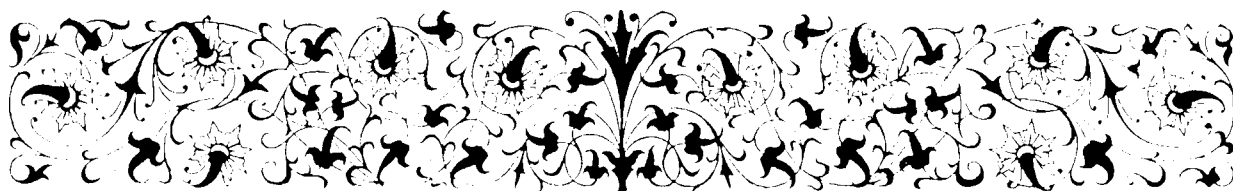
A fejezetek második része, avagy a második könyv egy-egy ma élő családtaggal készített riportot

tartalmaz. (A riportok nagy része előzőleg a „Reform” magazinban jelent meg.) A 45 riportalany, itt-hon, illetve a világ legkülönböző helyein él és tevékenykedik. Kor szerint megoszlásuk 25 és 85 év között van, ebből következően a sorsukat meghatározó eseményekhez is másképp viszonyulnak. A nyilatkozók foglalkozása is igen eltérő, hiszen találunk közöttük többek között politikust, orvost s rockzenészt is. A különböző sorsokat és személyiségeket azonban összeköti a közös tragédia: kitelepítés, birtokelkobzás, a továbbtanulás lehetetlenítése, a képzettségnek nem megfelelő munka végzése.

(Ennek ellenére a nyilatkozók a mai Magyarországot megbecsülése mellett tesznek hitet, s bíznak az ország és a nemzet jövőjében.)

Összességében egy érdekes és jó könyv jelent meg a magyar genealógia tárgykörében – Bánó Attila: Régi magyar családok. Bp. 1996. Reméljük, hogy a kiadvány tervezett folytatásában a fejezetek végén forrásjelzeteket is találunk majd, mely teljesebbé tenné a könyvet és a nem hivatásos genealógusoknak segítséget adhatna.

Szantner Viktor

KÖNYVISMERTETÉS

FELHÍVÁS!

Felhívjuk a **Szerzők** és **Kiadók** figyelmét arra, hogy a „Turul” az általános gyakorlatnak megfelelően csak olyan könyvekről, kiadványokról közöl ismertetést, amelyeket megküldtek a Szerkesztőségnek.

BLASKOVICS JÓZSEF: Az újvári ejálet török adóösszeírásai. ERDEM kiadó, Pozsony, 1993. 425 oldal + 5 levél másolata. ISBN 80-900417-9-5.

Történetírásunk, ezen belül forrásfeltáró irodalmunk hosszú időn át adós maradt a török adóösszeírások közlésével. Velics Antalnak még a millenium előtt megjelent úttörő munkáját félévszázados szünet követte. Igaz, Velics nehezen boldogult a defterek adatainak nagy türelmet és szaktudást igénylő megfejtésével, így joggal alakult ki munkájáról az a vélemény, hogy mind személy-, mind helynevei megbízhatatlanok. Az utóbbi évtizedekben napvilágot látott forrásközlések viszont már a legszigorúbb kritika mércéjének is megfelelnek, így igen nagy – ezideig kevésbé hasznosított – értéket jelentenek a családtörténet kutatójának számára. A közölt adatok mennyiségét tekintve is kiemelkedik e mezőnyből Káldy-Nagy Gyulának 1977-ben megjelent műve *A budai szandzsák 1559. évi összeírása*, valamint a címben említett mű. Mindkettő mintegy húszezer-húszezer személynévet tartalmaz.

A Nyitra és Bars vármegyékre (leszámítva az előbbi északnyugati részét), valamint Esztergom és Komárom vármegyéknek a Dunától északra eső területére kiterjedő ejáletet a török Érsekújvár 1663 őszén bekövetkezett eleste után szervezte meg. Uralma mindössze 22 évig tartott, végét Újvárnak 1685-

ben történt visszavétele jelezte. E defternek értékét fokozza az a körülmény, hogy nyomán pontosan kirajzolódik a hódoltság északnyugati határa. Talán ennél is nagyobb érték az, hogy megadja az 1664-es magyar nyelvhatárt – olyan tény ez, amit egyesek szeretnének elhallgatni.

Lapunk olvasói számára az alapvető kérdés az, hogy mennyire támaszkodhat a családtörténeti kutatás az itt közölt adatokra. Úgy tűnik, hogy a családnevek rendkívül megbízhatóak, talán ha 2-3 tucatot nem sikerült megfejtenie a szerzőnek. A török néhány hangot következetesen félrehallott, pl.: Katyás (Gatyás), Köcsök (Köcsög), az ny hangot n-nel helyettesítette: Nék, Núl, Núlász, stb. Ezek, csak úgy, mint a Balás, Alberd, Gergel, Gergöl, Benedik alakok nem okoznak gondot. Az adatok, magától értetődően prozopográfiai jellegűek, a nevek után olykor szereplő „fia”, „testvére” megjelölés legfeljebb 4-5 főre terjedő leszármazásirend-töredéket adhat.

Úgy tűnhet; nincs más hátra mint, hogy figyelembe ajánljuk a családtörténet kutatóinak e kétségtelenül alapos és hézagpótló művet. A dolog azonban nem ilyen egyszerű. Az elmondottakhoz még két megjegyzést kell fűznünk.

A szerzőnek módjában állott összehasonlítani adatait egy korábbi, 1570-ben kelt defter megfelelő adatival. (Az általa feldolgozott területnek déli részén.) Arra a következtetésre jutott, hogy néhány emberöltő alatt a vezetéknevek szinte teljesen kicserélődtek. Ilyen mértékű népmozgást elképzelhetetlennek tart, ezért a jelenséget csak egy módon magyarázhatja: „a vezetéknevek apáról fiúra öröklődtek ugyan, de csak két generáció között!” Ha ez így van, akkor a családtörténet bűvára ebből az adathalmazból nem meríthet.

Nem kívánunk vitába szállni a szerzővel, csupán megemlítünk néhány saját eredményt. A könyvben 11 Bakó nevű személyt találtunk, közülük 10 három olyan faluban szerepel, amely szomszédos Nemeskürttel. A nemeskürti Bakó család az összeírást meg-

előző két évszázadban folyamatosan itt élt, és él mind a mai napig. Két faluban találtunk három Makra (Makrai) nevet. E név 1334-től máig ismert, viselői egyetlen közös őstől származnak. Egy faluban előfordult két Szondi (apa és fia), ők feltehetőleg annak a református Szondi családnak a tagjai, amely legalább másfél tucat lelkéskzt adott az elmúlt három század alatt.

Joggal felvethető a kérdés: vajon csak a nemes családok őrizték meg a nevüket, így a defterek csak róluk adhatnak családtörténeti tájékoztatást? E kérdés további kutatást igényel. Egyet mindenképp lesozgezhetünk: Blaskovics műve olyan érték, ami megbecsülést érdemel. Örömmel látnánk további hasonlókat.

Makra Zsigmond

BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, JELENA: Flags through the centuries. (Catalogue of museum collection flags and flags streamers.) A Hrvatski Povijesni Muzej kiadása. Zagreb, 1996. (Katalog muzejskih zbirki 27.)

173 oldal, nagyszámú, színes illusztrációval.

ISBN 953 – 6046-08-3

A kötetben tanulmány olvasható a horvátországi zászlóhasználat múltjáról, a legrégibb időktől, a XIX. század végéig terjedő időszakban (17–44. pp.) Szó van a horvát állami zászlókról (45–55. pp.). A szerző a továbbiakban ismerteti a Hrvatski Povijesni Muzej zászló- és zászlószalaggyűjteményének főbb csoportjait (57–86. pp.): báni zászlók, koronázási zászlók, megyei zászlók, 1848/1849-es zászlók, katonai zászlók, céhes zászlók, egyesületi zászlók, zászlószalagok.

A kötet gerince egy, a gyűjtemény teljes anyagát bemutató (144 tárgy) részletes tudományos katalógus (88–160. pp.). Olvashatunk a zászlók készítéséről (161–162. pp.), a zászlószalagok adományozói-ról. (162–163. pp.). A szerző közli a legfontosabb horvátországi zászlófestők (1790–1910) főbb adatait (163–164. pp.). Illusztrációs jegyzék (165–167. pp.) és névmutató (169–173 pp.) segíti a tájékozódást.

A bibliográfia (168–169. pp.) áttekintő jellegű. Itt szerepel néhány általános heraldikai – és vexillológiai munkán túl, egy-két régebbi magyar munka is (pl. Czobor-Szalay, németül). A szerző általánosan támaszkodott – a vonatkozó – horvát és jugoszláv irodalomra. Nagyobb számban használt kiállítási katalógusokat is. A régebbi, illetve újabb magyar vexillológiai irodalomra nem tesz utalásokat.

A katalógusrészben, a szerző minden darabot részletesebben leír, közli a tárgyra vonatkozó fő ismereteket.

Az eddigi közlésekből, illetve a magyarországi stb. gyűjteményekből ismert darabokon túl, jó kiegészítések, V. Ferdinánd 1830-as pozsonyi koronázásán használt horvát, illetve I. Ferenc József, 1867-es koronázásán, Pest-Budán szerepelt szlavón koronázási zászlók.

Különféle báni zászlók, így báró Vlassics Ferenc (Vlašić Franjo), (1832), báró Jellasics József (Jelačić Josip), (1848), báró Szokcsevics Josip (Sokčević Josip), (1860) idejéből is megtalálhatók a gazdag anyagban.

Igen érdekesek a különféle bandériumok, kerületi, káptalani csapatok, polgárőrségi alakulatok (XVII–XIX. század közepe) zászlói.

A horvát nemzeti mozgalmak XIX. század közepén készített zászlóiból szintén találhatók érdekes darabok a gyűjteményben. Ezek sajátos kivitelükkel, szimbólumaikkal tűnnek ki.

Fontos anyagcsoport – s eddig ez gyakorlatilag teljesen ismeretlen volt – az 1848–1849-ből származó zászlók. Így pl. zágrábi Nemzetőr zászlók (vörös-fehér-kék színezéssel) és zászlószalagok. Igen érdekes, 4 színű (kék-vörös-fehér-zöld) és horvát- és magyar szöveggel ellátott, Vukovárról származó, 1848-as politikai zászló.

Egykor, feltehetően hadizsákmányként került Horvátországba, a Győr Megyei Nemzetőrség 2. zászlóaljának zászlója, zászlószalaggal. Hasonló eredete le-

het annak a honvéd toborzózászlónak is (amit valószínűleg katonai zászlóként is alkalmaztak), amely ugyancsak a zágrábi múzeumban található.

Néhány – különféle időszakból származó, különböző – állami zászló és lobogó (XIX sz. közepe – XX. sz. vége), igen jól dokumentálja az adott időszak, változatos horvát történelmét.

A megyei zászlók, a XVIII–XIX. századokból származnak és a térség megyéinek jelképeiből valók. Így közöttük megtalálható pl. Belovár-Körös, Verőce és Zágráb vármegyék zászlója.

A közölt anyagban, igen fontos rész a katonai zászlók csoportja, amely, különösen a korai (XVII–XVIII. századi) darabok esetében több unikális, illetve rendkívül ritka példányt is tartalmaz.

Gyalogsági zászlókon túl, nagyobb számú lovassági standár szerepel a gyűjteményben, ezek zöme III. (VI.) Károly uralkodásának idejéből való.

Érdekes, elsősorban horvátországi eredetű alakulatokhoz köthető zászló, zászlószalag szerepel a kollekcióban, melyek a XIX. század első feléből valók. A múzeumban megtalálhatók, a XIX. század második feléből származó, horvátországi kiegészítésű katonai egységek, különféle zászlóemlékei. (Pl. a cs. és királyi 96. (károlyvárosi) közös gyalogezred zászlója. Érdekes különlegesség, a magyar királyi Honvédség 27. gyalogezredének (Sziszek) ezredzászlója, amely az akkori magyar csapatzászló horvát változata.

Láthatók a gyűjteményben jugoszláv vexillológiai emlékek. Különleges ritkaság, az önálló Horvát Állam (1941–1945) Hadserege, 369. gyalogezredének csapatzászlója.

Szerepelnek a kötetben, különféle céhes zászlók (XVIII. század vége – XIX. század közepe).

Külön csoportot képeznek a különféle mozgalmi, egyesületi, politikai stb. zászlók, melyek döntő része, az első világháború utáni, jugoszláv időszakból származik. Végül a szerző bemutatja a Hrvatski Povijesni Muzej zászlószalag kollekcióját.

Bár a könyv történelemszemléletével, túlságosan hangsúlyozott horvát szempontú hangvételével a recenziens nem ért egyet, magát a kötetet értékes, hűzágpótló munkának tartja. Különösen azért mert a zászlógyűjteményt, igen nagy számú, nagyon jó minőségű, színes tárgyfotón mutatja be. Majdnem minden darabnak láthatóan elő- és hátlapja, de nem ritkák a részletfotók (pl. heraldikai ábrázolások, a Szent Korona képe) sem. Zászlócsúcsok, zászlószalagok is közlésre kerülnek a kvalitásos felvételeken.

Az olvasó a képek alapján megismerhet, a magyar (magyar vonatkozású) vexillológiai emlékanyag szerves részét alkotó – eddig teljesen ismeretlen – tárgyakat. Olyan relikviákat, amelyek igen jól egészítik ki az eddigi szakirodalomban található adalékokat, illetve mivel ezideig ehhez hasonló munka egyáltalán nem jelent meg nálunk, bizonyos értelemben helyettesítik azt.

A magas színvonalú illusztrációk tanulmányozása pedig szélesebb körben érdekelheti nálunk, Magyarországon is a történelem segédtudományai – s különösen pedig vexillológia és a heraldika – iránt érdeklődőket.

Pandula Attila

HORVÁTH ZOLTÁN: Zászlók. A zászlók kialakulása és fejlődése a kezdetektől napjainkig.

Vexillológiai kiskönyvtár 1. Zászlókutató Intézet – Budapest, 1995. p.44, számos ábrával.

ISBN: 963 04 5869 1

A zászlótan vexillológia nevét – a latin vexillum (zászló) és a görög -ológia (tan, tudomány) szavak összevonásával – Whitney Smith adta 1957-ben e viszonylag fiatal tudományágnak, amely korábban – hasonlóan pl. a falerisztikához (rendjel- és kitüntetéstan) – a heraldika periférikus területének számított és csak a legutolsó évtizedek óta kezdte meg önálló tudománnyá fejlődését. Magyarországon 1994-ben jött létre a Magyar Vexillológiai Társaság, amely 1995. júliusától Zászlókutató Intézet (1044 Budapest, Flotilla u. 72.) néven folytatja munkáját. Az Intézet kiállítással (Zászlómúzeum, Budapest

VIII. Szigony u. 39.) és folyóirattal (Zászlóvilág) is rendelkezik.

A címben jelzett munka szerzője – a Zászlókutató Intézet igazgatója – ismerteti a zászlók kialakulását, korai és középkori, majd modernkori történetüket. Külön fejezetek foglalkoznak a tengeri, a nemzeti, a politikai, a nemzetközi zászlókkal, a magyar zászló történetével, a zászlókon alkalmazott jelképekkel, a vexillológiai sajátosságokkal. Továbbá – magyar nyelven legalábbis részint először – a zászlók tervezésével, használatuk szabályaival, s magának a tudományágnak rövid történetével és céljaival.

Bár a jó szándékot nem vitatom, a munka magán viseli a „gyermekcipőben járás” számos jellemzőjét. A legnagyobb problémát – véleményem szerint – feltehetően az jelentette, hogy úgy időben, mint térben túl nagy kérdéskört kívánt röviden összefoglalni. Az ilyesféle összegzések – már természetüknél fogva is – mindig jobban magukban hordozzák a pontatlanság lehetőségeit, mintha valamilyen szűkebben behatárolt témát dolgoznának fel.

Szabatos leírását kapjuk ugyan a zászló és a lobogó mibenlétének (7. p.), de a szövegben és az ábrák aláírásainak nem érvényesül a következetesség.

Számos tényszerű megállapítással pedig nem tudok egyetérteni.

Nincs tudomásom arról, hogy a palliumok „a pápa által megáldott keskeny zászlók voltak”. A pallium egy fehér gyapjúból szőtt és 6 fekete kereszttel ellátott, nyakban viselhető, szalagszerű, főpapi jelvény, amelyet a pápa adományozott és adományoz ma is – személyre szólóan – az érsekeknek kinevezésükkor.

Nem vitatom, hogy: „Sok zászlón a történelmi hagyományos színek kerültek alkalmazásra”. Ám nem tudok mit kezdeni azon állítással, amely szerint: „A vörös és sárga például kifejezi Spanyolország jellegét és temperamentumát...”. Egyszerűen alighanem arról van itt szó, hogy a spanyol címer (Kasztília és Leon) színei kerültek a zászlóra is.

A legtöbb problémás vélekedés azonban a magyar zászlóval kapcsolatos (21–24. pp.)

A magam részéről, legalábbis Árpád-kori vonatkozásban óvatosabban kezelném a Képes Krónikát (1360 körül). Ezzel szemben mindenképpen megemlítettem volna a Svájcban napjainkig eredetiben fennmaradt legrégebbi 3., XIII. sz. végi magyar zászlót (Bern, Historisches Museum).

Azon sommás megfogalmazás, hogy: „A mohácsi csatavesztés után az ország függetlensége megszűnt, az önálló magyar állam csak 1918-ban éledt újjá...” – bár természetesen nem tagadom az adott korszakban hazánk és a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák-Magyar Monarchia szoros kapcsolatát – ilyen formában talán napjainkban már túlhaladottnak minősíthető. II. Lajos halálát sem nevezném „az utolsó magyar király halálá”-nak, hiszen a Habsburg utalkodók is Magyarország királyaiként uralkodtak hazánkban, s II. József kivételével meg is koronázták őket a Szent Koronával.

Véleményem szerint a Habsburgok nem szüntették meg teljesen „a jelképek magyar jellegét”. Erről bárki meggyőződhet, aki tanulmányozza e korszak

magyar zászlóit, hiszen azokon a magyar címer és a Szűz Mária (Patrona Hungariae) ábrázolás gyakorta szerepel, természetesen rendszerint a birodalmi sással együttesen.

A Habsburg-korszak koronázási zászlóinak alapszínein felesleges fennakadni, mert azok a legkülönbözőbb színűek (kék, zöld, sárga, stb.) voltak, csakúgy mint a kor egyéb zászlói. (Nemzeti színek csak a polgári korszak óta léteztek.) A hangsúly a rajtuk lévő címereken – esetünkben Magyarország és társországai címerein – volt.

A vörös-fehér sávos zászló csakugyan előfordult II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában, de egyáltalában nem kizárólagosan, mellette más típusú, pl. címeres zászlók is szerepeltek a fejedelem hadseregében.

„Osztrák császári színek” alkalmazásáról 1804 előtt aligha beszélhetünk, mert eme császárság ekkor alakult, előtte Német-Római Császárság létezett (1806-ig).

Az 1743-as katonai közzászlók nem „véletlen folytán” lettek zöld alapszínűek – az ezredzászlók akkor is megmaradtak fehér színűeknek –, hanem nagyon is tudatosan. VI. Károly császár halála után, Mária Terézia királynő férje, Lotharingiai Ferenc ellenében ugyanis Károly Albert bajor választófejedelemet választották császárrá, VII. Károly néven. Így a Habsburgok ekkor nem viselték a császári méltóságot és ennek folytán nem illették meg őket a császári (fekete-sárga) színek sem. Ezért választottak a legmagasabb – történetesen magyar királyi – címüknek megfelelő zöldet (és vöröset meg fehérret) hadizászlóik színeire. Utóbbi színek egyúttal utaltak a szintén Habsburgok uralta Cseh Királyságra, az Ausztriai Főhercegségre és Tirolra is. Két évvel később „nem rájöttek a hibára”, hanem VII. Károly halálát követően, ekkor valójában császárrá lett királynőnek férje, következőképpen joggal felvehette a császári színeket is.

Az 1849. ápr. 14-i trónfosztás utáni címert a fehér alapszínű és másik oldalukon Szűz Máriás katonai zászlókon alkalmazták, s nem nemzeti színűeken, mint ahogy a 22. p. ábrája feltünteti, s nem 1848-49-ben, hanem csak 1849-ben.

Az 1868 utáni hadilobogónk csakugyan olyan volt, mint a kereskedelmi lobogó osztrák fele. Ellenben a hadizászlók nem ilyenek voltak – mint Horváth Zoltán állítja – hanem sárga, illetve az ezredzászlók fehér alapszínen a kétfejű császári sast tüntették fel. (Az ezredzászlók hátsó oldalukon pedig Szűz Máriát a kis Jézussal.)

Az 1918/1919-es polgári forradalom által használt címer oldalai nem voltak ívelten kikerekítettek, hanem egyenesek. Ezért vitatható a „Kossuth címer” elnevezés, én inkább a korona nélküli kiscímer megnevezést használnám.

1920 után a hadizászlókat nem „az 1848-49-es szabadságharc során használt zászlók után készítették, egyik oldalukon a kiscímerrel, a másikon a Madonnával”. A magyar Nemzeti Hadsereg (utóbb m. kir. Honvédség) ugyanis – leszámítva az 1920-ban rendszeresített lovassági zászlót – 1938-ig nem vezetett be új zászlókat, hanem az 1868-1918-as honvédség megmaradt zászlóit használta tovább. Ezeken azonban nem a kis-, hanem a középcímer látható. Szűz Mária ábrázolás sincs rajtuk, hanem az uralkodó koronás monogramja.

Fenti tévedések könnyűszerrel elkerülhetők lettek volna néhány idevágó munka áttanulmányozásával. Ezek a kötet végén szereplő irodalomjegyzékben is helyt kaphattak volna, egyúttal részben gyarapítva a csekély magyar nyelvű és magyar vonatkozású szakirodalmat is (pl. Szendrei János: Magyar hadtörténelmi emlékek az Ezredéves Országos Kiállításon. Bp. 1896., Mell, Alfred: Die Fahnen der österreichischen Soldaten im Wandel der Zeiten. Wien, 1962., Kerekes Zoltán: Az 1848-49-es szabadságharc és forrada-

lom hadi zászlói. Hadt. Közl. 1971–1972., Uő.: Az Országos Hadtörténelmi Múzeum zászlógyűjteménye. Az Országos Hadtörténelmi Múzeum Értesítője. 1. 1971., Pandula Attila: Vexillológia. In: A történelem segédtudományai. Szerk. Kállay István. Bp. 1986.)

Ezek után már alig érdemel említést, hogy 1440–1444 között nem II., hanem I. Ulászló király uralkodott (14. p. ábraalírás) – ez nyilván nyomdahiba –, hogy Martinovics Ignác keresztnévét ma már nem írjuk a végén cz-vel (23. p.), továbbá, hogy a „Regni Hungariae” jelentése nem „Magyarország királya” (ez latinul: rex Hungariae), hanem „a Magyar Királyságnak” (23. p.).

Mindezek ellenére remélem, hogy hazai zászlótanunk hamarosan túljut a minden kezdetét jellemző nehézségeken, örülök neki, hogy egyáltalában ilyen tematikájú munka napvilágot látott és ráirányítja a figyelmet eme sajnálatosan elhanyagolt segédtudományra. Gondoljunk csak arra, hogy más tudományágak is egyszer „elkezdtek valahol”, s ha napjainkban meg is mosolyogjuk, mondjuk Rómer Flóris vagy Jankovics Miklós egyik-másik tévesnek bizonyult feltevését, ez semmit sem von le az illetők össz munkásságát elismerő becsülésünkéből.

Rainer Pál

KOZICZ JÁNOS: *Kecskemét címerei és zászlói.*

Kiadja: Keresztény Értelmiségi Szövetsége, Keresztény Közéletért Alapítvány, Kecskemét. Gondozta: JEL Kiadó, Budapest–Kecskemét, 1996. p. 140, 50 fekete-fehér és színes ábrával.

ISBN 963 8344 45 8. Ára: 1500,- Ft.

Bertényi Iván professzor találóan egyik legszebb és legsikerültebb történelmi városcímerünknek minősítette a „hírhős város”-ét. Ezen csakugyan országszeretete ismert „beszélő címer” történetét, változásait követi nyomon a szerző munkájában, XIV. századi kialakulásától kezdve egészen napjainkig. Témájához egyaránt felhasznált levéltári forrásokat, szakirodalmat és eredeti tárgyakat is. Az első látásra meglehetősen speciális témát, igen jó módszerrel, úgy dolgozta ki, hogy közben – mintegy háttérselejtűen, ám a főmondanivalót elősegítve, annak jobb megérthetőségét szolgálva – tájékoztatást kapunk a város köz-, esemény-, gazdaság- és művelődéstörténetéről is. Mindezt rendkívül jó arányérzékkel tette. E szükséges kitérők, magyarázatok sehol sem vonják el a figyelmet a lényegről.

Kecskemét 1353-ban fordult elő először írott forrásban, a még ugyanezen században mezővárossá lett. Ez a nagyfokú fejlődés és a velejáró írásbeliség tette szükségessé a pecséthasználatot. Az első – 1810-ben Kiskunhalason talált, majd 1944-ben ismét elvesztett – pecsétnyomó a város védőszentjét, Szt. Miklós püspököt ábrázolta főpapi ornátusban, kecskefejben végződő pásztorbottal. (E ritka ábrázolásmód értelmezése azóta is vitatott.) Az 1554-es pecséten már a kecskefej a fő pecsétkép, a patrónus alakja eltűnt. A XVI. századi céhpecsétek – szabók: 1585, szűcsök: 1591 – a kecskét már egészalakosan, ágaskodva tüntették fel. Ugyanilyen az 1613-as városi pecséten is. A pecsétkép elsőként 1666-ban került címerpajzsba. Az 1726-os pecséten már korona és sisaktakaró is szerepelt. A pajzs feletti korona 1787-től már a magyar Szt. Korona stilizált, majd 1818-tól kezdve reálisabb

(barokkos) képét mutatta. (Ebben az időben folyt a város harca a szabad királyi városi rangért.) A címerpajzs formája is többször változott, 1787-től ovális, 1818-tól háromszögletű, felül két íves kivágással, majd 1848-tól 6, illetve 5 szögletű formában állandósult.

A XIX. század elejétől a város különféle hatóságai, hivatalai is külön pecsétet használtak, amelyeket csak felirataik különböztettek meg egymástól.

Kecskemét 1836-ra végképp megváltotta magát a Koháryak földesuraságától. (A megváltás 1784 óta folyt.) 1857-től a város tudatosan – így 1864-től pecsétjein is – használta a „sz. kir. város” megnevezést. 1867-ben már folyamatban volt ezirányú kérelmének hivatalos intézése a belügyminisztériumnál. A megváltozott körülmények miatt azonban sohasem érte el a vágyott titulust, 1870-től törvényhatósági joggal felruházott várossá lett. Ennek ellenére a szabad királyi városi címet még 1887-ig továbbra is használta.

Kisebbség nagyobb módosítások után, végre az 1891-es címerváltozat állandósult, s lényegében ezt használták folyamatosan – leszámítva az 1918–1919-es forradalmi időszakot – 1944-ig, majd korona nélkül 1949-ig.

Az 1949-et követő két évtizednyi címernélküliség után, 1969–1974-ben sor került a címer „szocialista szellemű” megújítására, s jelen esetben ez tulajdonképpen még szerencsés volt. A Szt. Korona természetesen elmaradt a pajzs fölül, s a kecskének talpazatul szolgáló hármashalom – az akkori felfogás szerint irredenta jelkép – ötöshalommá szelídült. A rendszerváltás után, 1991-ben újították meg ismételtén a címet, ami lényegében az 1891-es címerváltozathoz való visszatérést jelentette.

A címertörténet után megismerhetjük a Kecskeméthez kötődő zászlókat. Írott források alapján a XVIII. század első felétől mutatható ki a különféle vallási társulatok, kongregációk helyi zászlóhasználatát. Ezek a zászlók azonban nem maradtak fenn. Hasonló sorsra jutott a többi XIX–XX. századi kecskeméti zászló is: az 1809-es nemesi felkelés népdalban is megénekelt „veres zászlaja”, az 1848-as lovas nemzetőrségé, az 1919-es (Kecskeméten működő) szegedi terrorbrigádé, az 1919-ben a helyi hölgyek által a Nemzeti Hadseregnek ajándékozott csapatzászló, valamint a város 1864-es, 1885-ös, 1936-os és 1941-es címeres díszzászlói, továbbá a városi bandérium 1896-os millenáris és a polgármester 1941-es zászlaja is.

E zászlókat leírás és (vagy) fotó alapján a szerző maga rekonstruálta színes festményeken. Jó lett vol-

na, ha az eredetiben megmaradt és a Katona József Múzeumban őrzött zászlók – pl. a kecskeméti levontéké az 1920-as évekből (említése: 54. p.), vagy a Kecskemét által 1941-ben a csíkszépvízi levontéknek adományozott zászló (említése: 61. p.) részletes ismertetése is helyet kapott volna e kötetben.

A bőséges jegyzetapparátus mellett a kötetet német, angol és francia nyelvű összefoglaló és képjegyzék egészíti ki. Kár, és bizonyára nem a szerző mulasztása, hogy ezekben több hiba is előfordul. Ugyancsak szépséghibája a máskülönbben tetszetős kivitelű kötetnek, hogy számos mondatban lemaradtak a névelők.

Értelemzavaró hiányosság alig-alig fordul elő.

A 33. old. 1. bekezdését azonban – amely az 1787-es városi pecsét 1816-ban Egerben történt elvesztéről számol be –, jobb lett volna az 1787-es jegyzői pecsét ismertetése előtt elhelyezni, mert – bár a szöveg ezt nem állítja –, de így értelemszerűen úgy tűnik, mintha a jegyzői- és nem a városi pecsét vesztett volna el.

A 34. old.-on, az 1818-as pecsét leírásánál olvasható, hogy a pecsétmező „babérkoszorúval” övezett. A 16. képen azonban ennek semmi nyoma nem látható.

A trianoni béke aláírása (100. p.) 1920. jún. 4-én, s nem nov. 4-én történt.

A 337. jegyzetben hivatkozott, 1906-os Bartók Béla féle munka feloldása hiányzik az irodalomjegyzékből.

Az irodalomjegyzéknél helyenként felborul az ABC-rend.

A 345. jegyzetben hivatkozott mű – MTT. 1840 (így!) – 1835. Bp. 1901. – feltehetően a Magyar Törvénytár 1740–1835-ös kötete. MTT rövidítéssel azonban a rövidítésjegyzékben a Magyar Történelmi Társaság szerepel.

Egészében véve gondos, becsületes, részletgazdag munka ez a könyv. Megjelentetésével Kecskemét városa méltó módon járult hozzá honfoglalásunk 1100. évfordulójának megünnepléséhez. Kíváncsian várnánk, ha a példa követőkre találna más városokban, községekben, akár ünnepi évforduló nélkül is.

Azt már csak zárójelben említem meg, hogy a könyv végén, a megjelenést támogató cégek, testületek reklámjai között, az AGROKER Mezőgazdasági Termelőeszköz Kereskedelmi KFT. emblémáján még mindig a „szocialista” városcímer szerepel, akárcsak a Kecskemét és Vidéke Általános Ipartestületén, bár ez utóbbin már a Szt. Koronával kiegészítve.

Rainer Pál

Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart. Im Auftrag der Österreichischen Gesellschaft für Ordenskunde. Herausgegeben von JOHANN STOLZER und CHRISTIAN STEEB. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt. Graz, 1996. p. 513, 40 színes tábla + számos fekete-fehér illusztráció.
ISBN 3-201-01649-7.

E kötet, amelyet az Osztrák Rendjeltani Társaság a Kornberg várában (Stájerország), saját tagjainak anyagából (!), 1996-ban megrendezett kiállítása katalógusának szánt, egyúttal igen komoly és terjedelmes tanulmánykötet is, s gyakorlatilag a kezdetektől napjainkig részletesen tárgyalja szinte az összes Habsburg illetve osztrák kitüntetést és rendjelet. (A kiállításról és a kapcsolódó konferenciáról *Pandula Attila* már beszámolt a „Turul” 1996/3-4. füzetében.)

Magyar emberként némileg problémásnak érzem a könyv címét, hiszen a munka tárgyal pl. magyar rendjeleket is – Szt. István Rend, Arany-sarkantyús Vitézek Jelvénye – márpedig Magyarország sosem volt Ausztria része, jóllehet századokig a Habsburg Birodalomhoz, illetve az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozott, de mégiscsak önálló (saját alkotmánnyal, rendi intézményekkel és tisztségviselőkkel, saját joggyakorlattal stb. bíró) államként. Így megítélésem szerint talán helyesebb lett volna egy, az ezen helyzetre egyértelműbben utaló címadás. Mindezek ellenére valószínűleg kénytelenek vagyunk belenyugodni abba a megváltoztathatatlan nyugati szemléletmódba, amely múltbéli hazánkat is Ausztria részének tekinti. A magam részéről megértem ugyan ezt az álláspontot, de nem teszem a magamévá, s azt csak bizonyos tágabb értelemben tartom használhatónak, mint ahogyan pl. Csehország is része volt a Habsburgok uralta országok és tartományok csoportjának. Persze azt is el kell ismerni, hogy a kötetnek így frappáns és rövid címe van, amely abban az esetben, ha az a pontos államjogi kapcsolatokra is utalna, rendkívül nehézkesé és hosszúvá változna. De térjünk át magára a műre!

A munka először a három legrégebbi egyházi rend: a Máltai- (*Strimitzer, Birgit*), a Német- (*Binder, A. Dieter*) és a Szt. Sír Lovagrend (*Mussger, Herbert*) történetét tárgyalja. Ezeknek közös jellemzője, hogy amíg korábban jelentős világi hatalommal is bírtak, addig a XIX. század közepétől, s még inkább napjainkban egyre jobban a karitatív, szociális, humanitárius területekre irányul a tevékenységük.

Ezt követően a késő-középkori lovagi szövetségek és az Aranygyapjas Rend történetét ismerhetjük meg, egyaránt *Steeb, Christian* tollából. A legrégebbi világi lovagrendek a XIV–XV. században jöttek lét-

re. Közülük a legtekintélyesebb a napjainkban is létező, eredetileg burgundi alapítású (1430), majd a burgundi örökséggel Habsburg kézbe került (1477) és e közép-európai dinasztia házirendjeként működő Aranygyapjas Rend. A XVIII. század elejétől osztrák és spanyol ágra szakadt rend történetét kimerítő adatgazdagsággal tárgyalja a szerző.

Ludwigstorff, Georg a Katonai Mária Terézia Rendről (1757), a legrégebbi és legmagasabb Habsburg katonai rendről értekezik. A számos statisztikai adatot is tartalmazó tanulmány főként az I. világháború korszakát tekinti át részletesen. Kitér a rend I. világháború utáni helyzetére, a Horthy Miklós kormányzó általi 1938-as újjáalapítási kísérletre és a II. világháborúban történt egyetlen adományozásra is. A rend lovagkeresztjét 1944 januárjában elnyert Oszlányi Kornél vezérőrnagy (1893–1960) nevét azonban tévesen Oszlányi Lászlóként említi (103. old.).

Pandula Attila – a kötet egyetlen magyar szerzője – az általa már régóta kutatott Szt. István Rend – a Habsburg-korszak legmagasabb polgári rendjele – történetét dolgozta fel, nagymértékben saját levéltári kutatása alapján. Egyebek mellett kitér az adományozási gyakorlatra (hazaiak és külföldiek részére), a rendvitéz halála utáni visszaküldésre, javítására és újjáadományozásra. Felhívja a figyelmet a képi ábrázolások (festmények, szobrok, síremlékek, stb.) forrásértékére.

Schmidt, Günter Erik az 1808-as alapítású, katonai és polgári érdemek jutalmazását egyaránt szolgáló Lipót Rend történetét tárgyalja. Ennek a többek között egykor Grillparzer, Goethe vagy a Ferenc József-föld osztrák felfedezőinek mellét ékesítő rendjelnek az alapítását bizonyos mértékben a meglehetősen konzervatív Habsburg Monarchiát is elérő polgári igények, amelyek egyúttal együttjártak a kitüntetett személyek szélesebb társadalmi körökből való kikerülésével is indokolták.

Az 1815-ös bécsi kongresszus döntése értelmében Ausztriához visszacsatolt olasz tartományokkal „örökölt” Vaskorona Rend, eredetileg napóleoni alapítású (1805). Úgy Napóleon, mint a Habsburgok e renddel is az Itália feletti uralmuk legalitását kívánták ki-fejezni. Ezért ékesíti a rendjelvényt az ősi lombard vaskorona, amely a legenda szerint Krisztus kereszt-

jének egyik vas szögét foglalja magába (*Vogl, Rudolf*).

Az osztrák házirendek ruhatáiról *Kugler, Georg* tájékoztatja az olvasót. Az Aranygyapjas Rend öltöze- teit a kezdetektől a XVIII. századig Brüsszelben őrizték. Ekkor került át az együttes Bécsbe, s ugyan- csak a császárváros adott helyet a Szt. István, a Lipót és a Vaskorona Rendek garderobjainak is. E rendi öltözeteket az 1820/1830-as évekig rendszeresen használták. 1918 után pedig múzeumi műtárgyként élnék tovább.

Guttinger, Karl az első igazán polgári jellegű Habsburg renddel, a Ferenc József Renddel foglal- kozik, amely „modern” volt olyan értelemben is, hogy adományozása díjmentesen történt és – eltérő- en a korábbi Habsburg rendektől – nem volt rendi öl- tözete. E rendjelet a Monarchiát szolgáló katonák és civil potentátok mellett elnyerhették a mezőgazda- ság, az ipar és a kereskedelem, a művészetek és a tu- dományok terén jeleskedők is.

Dikowitsch, Hermann az osztrák női rendeket is- merteti. Az 1662-es alapítású Erény Rabszolganoi- nek Rendje nem bizonyult hosszú életűnek. Az ugyane- csak Elconóra császárné által alapított (1668) Csillagkereszt Rend viszont az egész Habsburg-kor- szak legmagasabb rendjele volt főrangú hölgyek ré- szére, s napjainkban is létezik. Az Erzsébet Rend, amelynek adományozása már rang- és valláskülönb- ség nélkül történt, Ferenc József egyik utolsó alapítá- sa volt (1898). Külön érdekesség a Szt. Theodóra Főnemesi Dámarend néven tervezett (1818), de meg nem valósult rend története.

Ugyanezen szerző tárgyalja az osztrák női alapít- ványok jelvényeit is. Ezek – miután eredetileg is kor- látozott számban léteztek – a legnagyobb ritkaságok közé számítanak, még közgyűjteményekben is.

A régi császári és magyar eredetre egyaránt vis- szanyúló szokás szerint a koronázáskor aranyarkan- tyús vitézzé avatottak számára IV. Károly király által 1918-ban alapított Aranysarkantyús Vitézek Jelvé- nyének rövid történetét *Ludwigstorff, Georg* foglalta össze. A Szt. István Rend mellett ez szintén kifejezet- ten magyar alapítás volt, az I. világháború 50. kiváló- an dekorált, főként nemesi származású magyar tisztje kapta.

Löbbecke, Andreas egy sajátos rendi díszjelvény- ről, a Tirolai Nemesek Anyakönyvi Társaságának Jel- venyéről értekezik, amely a tirolai nemesi egyenruha bevezetésével (1801) volt kapcsolatos és amelyet még napjainkban is viselnek.

Schwarz, A. Walter a Monarchia nagyszámú kato- nai-, *Müller, Helmut-Theobald* pedig polgári kitünté- téseit tárgyalja. Ezeknek elhatárolása nem egészen problémamentes, mivel némelyiket egyaránt adomá- nyozták hadi és civil érdemekért is.

Schmidt, Günther Erik az I. (1918-1938) és a II. (1945 óta) Osztrák Köztársaság rendjeleit és kitünté- téseit ismerteti. Az 1918-at és 1945-öt egyaránt követő kezdeti bizonytalankodás, s némi kitérők után, tulajdonképpen mindkét köztársaság – az I. főként az 1934-es fordulat után – számos területen a volt Monarchia kitüntetéseit tekintette előképnek, némileg hasonló módon, mint a két világháború kö- zötti Magyarország. A II. világháború utáni Ausztria jellemzője, hogy valamennyi tartományában léteznek tartományi kitüntetések is, általában egy általános ér- demrend és mellette néhány további, egyes speciális érdemekért.

Schmidt említi, hogy az Osztrák Érdemrend nagy- csillagát *Kurt Schuschnigg* osztrák kancelláron kívül csak öt külföldi személy kapta meg: Mussolini olasz miniszterelnök és négy magyar: Gömbös Gyula mi- niszterelnök, Serédi Jusztinián hercegrímás, Horthy Miklós kormányzó – ő azonban nem tengernagy, mint Schmidt írja, hanem csak altengernagy volt –, valamint „Ministerpräsident Dr. Koloman Baranyi”. Utóbbi személyben – a kezdetű hibája és az ékezet lemaradása folytán – a kevésbé tájékozott osztrák ol- vasó aligha fog Darányi Kálmán miniszterelnökre is- merni (337. old.).

A történeti tanulmányokat *Rochowanski, Helmut* technikai jellegű írása egészíti ki a fémjelekről (áb- rákkal), valamint egy (nem teljes) lajstrom a Monar- chia jelesebb rendjel- és kitüntetés előállító vagy for- galmazó cégeiről (köztük több budapesti is találha- tó).

A kötetet *Stolzer, Johann* által összeállított kataló- gus rész zárja az egyes tételek leírásaival és számos ábrával. Az ismertetett elismeréseknek jóformán va- lamennyi fokozata, típusa csaknem hiánytalanul sze- repel, alig egy-két kivétellel.

A vaskos kötet végén megtaláljuk a szerzők rövid szakmai életrajzának adatait is.

Az egyes tanulmányok jegyzetapparátusa nem egységes. Helyenként részletes jegyzeteket találunk, másutt csak a felhasznált könyvtári és levéltári anyag felsorolását, megint másutt csak az utóbbira való leg- rövidebb hivatkozást.

Ennek ellenére a kötet színvonala általában egy- ségesnek, szakmailag igényesnek mondható. Igen

kvalitásos a képanyag is. A kizárólag magukat az insigneikat és néhány rendi öltözetet bemutató képek mellett azonban hiányoltam olyanokat, amelyek adományozási okmányokat, tokokat, rendi ünnepeket, rendvitézeket stb.-t mutattak volna be. Fontosnak tartanám a „nyitást” ezen részterületeket illetően is, mert ezeket az eddigi kutatás is elhanyagolta, mellékesen kezelte. Úgyszintén hiányoltam, hogy amíg az 1918 előtti korszak csaknem valamennyi dekorációja képen is bemutatásra került, addig a köztársasági korszakot alig néhány fotó reprezentálta. Égető ez a hiány azért is, mert az „utódállamok” kutatói – úgy gondolom – feltehetően jobban ismerik az 1918 előtti materiát, amely a közös múlthoz kötődik, mint az immáron „tartozékaitól” megszabadult 1918 utáni Ausztriát.

Örvendtes újdonság egyes szerzőknél a technikai adatok ismertetésére fektetett hangsúly, amely főként arra irányul, hogy ugyanazon rend adományozásán belül elkülöníthetőek legyenek az egyes periódusokban adományozott rendjelvények.

Örömmel láttam a kötetben néhány magyar kollégára (Makai Ágnes, Pandula Attila) való hivatkozást. Sajnálatos – bár ugyanakkor érthető –, hogy az osztrák kollégák is csak a világnyelven publikált munkákat ismerik, egyetlen hivatkozást találtam a magyar

nyelvű „A rendjelek és a kitüntetések történelmünkben”. Bp. é.n. (1943) című munkára.

Természetesen – tekintettel több száz éves közös történelmünkre – a munka számos magyar vonatkozást tartalmaz. Így pl. megtalálható a Mária Terézia Rend egy olyan ezüst emlékérméje, amelyet Károly főherceg 50 éves rendi jubileumi ünnepeére alkalmával br. Rétsey Ádám (1772–1852) – későbbi vezérőrnagy, a kamarilla által 1848 októberében a Batthyány-kormány ellenében felléptetett ellenminiszterelnök – kapott, valamint a br. Fejérváry Géza gyalogsági tábornok (1833–1914) részére 1909. június 23-án, a rendbe való felvételének 50. évfordulóján adományozott briliánsokkal díszített Mária Terézia Rendi lovagkereszt. Sajnos a magyar neveknél néhol lemaradtak az ékezetek.

Mindent egybevetve az osztrák kollégák tisztességese, gondos munkát adtak ki a kezükből.

Vajon két világháború, forradalmak, kivándorlások, kitelepítések, háborús jóvátétel, kommunizmus és egyéb nyomorúságok pusztításai után mi Magyarországon milyen hasonló tematikájú kiállításra lennénk képesek hazai magángyűjtőink anyagaiból?

Rainer Pál

SCHÖPPER, GERALD: *Klar und fest. Geschichte des Hauses Liechtenstein.*

Arbeitsgemeinschaft für Wirtschaft- und Sozialgeschichte c/o Institut für Wirtschaft und Sozialgeschichte Karl-Franzens Universität kiadása Graz 1996. 283 oldal, nagyszámú, részben színes illusztrációval, térképekkel, alaprajzokkal („Schriftenreihe der Arbeitsgemeinschaft für Wirtschaft- und Sozialgeschichte – Sonderband 2/1996.”) – ISBN 3-901674-01-2.

A riegersburgi herceg Liechtenstein kiállítás alkalmából megjelent családtörténeti feldolgozás, gondos, sokrétű, modern szemléletű munka.

A különböző fejezetekben az olvasó áttekintést kap e jelentős, fejedelmi család legfontosabb, illetve legkarakterisztikusabb tagjairól a középkorban élt Hugo von Liechtensteintől, az 1989-től uralkodó II. Hans Ádám fejedelemeig.

A szerző részletesen foglalkozik a család birtokai-val, gazdasági tevékenységével is. Bemutatást kapnak a család legfontosabb palotái, kastélyai stb. is. Külön szól a szerző, a család, méltán világhírű műgyűjtési tevékenységéről is.

Részletesebb bemutatást kap magának Liechtensteinnek modernkori története is. Így pl. érdekes részletek olvashatók e kis ország, második világhábo-

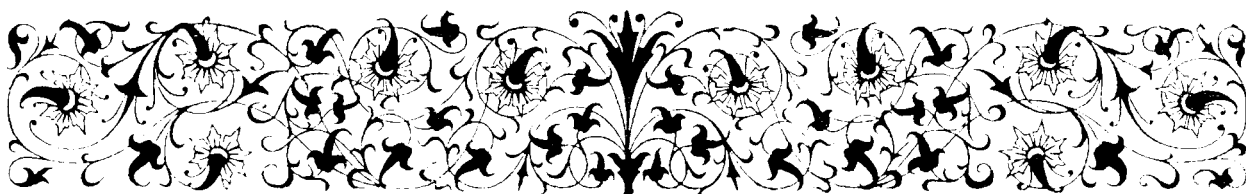
rúban játszott szerepéről, illetve arról, hogy hogy tudta megőrizni függetlenségét.

Tekintettel arra, hogy a Liechtenstein család hosszú időn keresztül meghatározó szerepet játszott a Habsburg Birodalom történetében, egyes tagjai honfiusítást nyertek hazánkban, nem számított nagy ritkaságnak a magyar feleség sem, így sok magyar vonatkozásról is olvashatunk e munkában.

Gazdag szakirodalmi- és forrásjegyzék (194–207 pp.), részletes genealógiai táblázatok Hugo von Liechtensteintől kezdődően, a napjainkban született családtagokig levezetve (208–222. pp.) is olvashatók a kötetben.

Ez a munka egyben a riegersburgi herceg Liechtenstein kiállítás tudományos katalógusa is (226–278. pp.)

Pandula Attila

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

1996. augusztus 20-án (a romániai) Székelymónostoron – immár hagyományosan – egész napos ünnepségsorozatot tartottak, Szent István tiszteletére. A gazdag program keretében millicentenáriumi címerkiállítás megnyitására is sor került. „Megnyitó beszédet Dr. Kötő József, az EMKE főtitkára tartott, a kiállított tárgyakat Dr. Székely András Mihály heraldikus értékelte. A Barátosi udvarházban, Aradics László rézdomborításain, Sándor János ex libris-válogatásaiban az 1100 éves történelmünk szimbólumai, jelképei elevenedtek meg.” [S. Muzsnay Magdolna „Szabadság” Kolozsvár]

* * *

A Magyarországi Holocaust Emlékalapítvány rendezésében „1100 éves együttélés (A magyar és magyarországi zsidóság a haza és a fejlődés szolgálatában)” címmel tudományos konferenciát tartottak Bu-

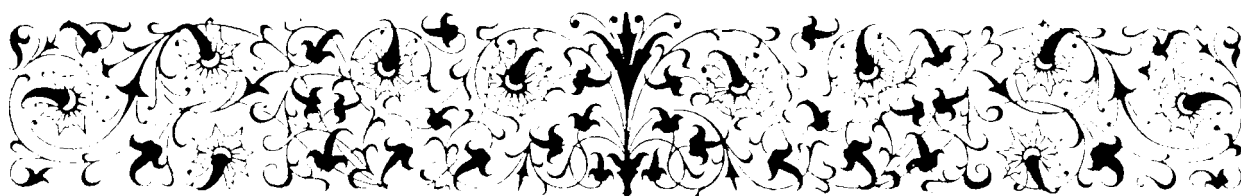
dapesten, az ELTE dísztermében, 1996. november 17–18-án. A tanácskozáson több genealógiai vonatkozású előadás is elhangzott. (Egy pl. Kállay István „Az uradalmi zsidó”, Szögi László „Magyarországi zsidó egyetemi hallgatók a német nyelvterületen 1789–1918.”, Ö. Kovács József „A magyarországi zsidóság XVIII–XIX. századi társadalomtörténetéről (Egy kutatás tanulságai)”, Kiss József „A magyarországi zsidóság története a fürthi Ullmann család historiájának tükrében (XIX–XX. század)” címmel.

* * *

Az Újpalotai Községi Házban 1996. november 12–26. között a település régi egyesületi, köri, egyházi zászlóit bemutató kiállítás volt.

1996. november 15-én, a kiállításhoz kapcsolódva tartott Dr. Pandula Attila előadásokat a magyar államcímer, illetve a magyar zászló múltjáról.

TURUL (LXX) No. 1–2
(1997)
ZUSAMMENFASSUNG

Károly Kapronczay erörtert die Genealogie der namhaftesten heimischen Ärztedynastie, die der Korányis. Die ursprünglich Kornfeld heiße Judenfamilie kann bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts zurückverfolgt werden. Ihr erster bekannter Ahne, Joachim Kornfeld (†1826), war Heereslieferant während der napoleonischen Kriege. Seine drei Söhne, János (1795–1880), Viktor (1796–1870) und Sebald (1800–1885) studierten Medizin an der Wiener Universität. Seit dem kann sich die Familie mit zahlreichen hervorragenden Ärzten und Pharmazenten rühmen. Die bekanntesten sind Frigyes K. (1827–1913), der 1884 mit dem Prädikat von Tolcsva geadelt, 1908 in den Freiheirstrand erhoben wurde, Sándor K. (1866–1944) und András K. (1903–1995). Die Mehrheit der Familie nahm den Namen Korányi 1848 auf, Viktor erst nur 1856. Unter den Familienmitgliedern, die nicht den Ärzteberuf wählten, kamen Juristen, Offiziere, Ingenieure gleichermaßen vor. Frigyes K. (1869–1935) war zwischen 1919 und 1932 dreimal Finanzminister von Ungarn. Der Internist-Kardiologe László K. (1942–) ist z. Z. Generaldirektor-Stellvertreter der Herzklinik von Balatonfüred.

Péter Tamáska behandelt die Laufbahn zweier Familien unterschiedlicher Abstammung und gesellschaftlicher Stellung. – Die oberungarischen, wohlhabenden, besitzeradligen Beniczky, die ihre Ahnen bis ins XIII. Jahrhundert zurückführen, verschwägerten sich mit den eingewanderten, deutschstämmigen, gewerbetreibenden Heinrichs aus dem Komitat Krassó-Szörény im Jahre 1920. Die Familienchronik, die auch den Lebensweg der Seitenlinien verfolgt, erörtert die Geschehnisse um die weitverzweigten Familienverbindungen mit großer Detailliertheit von der Mitte des XIX. Jahrhunderts bis zum heutigen Tage. Das mehr

oder weniger friedliche adlige-bürgerliche Leben, das im Rahmen der Habsburger Monarchie geführt wurde, wurden in Ungarn, das nach dem ersten Weltkrieg seine historischen Grenzen und Machtstellung verlor, und in einigen Sukzessionsstaaten – wie in der Tschechoslowakei und Rumänien, mit fast sämtlichen Problemen unseres Jahrhunderts – die zwei Weltkriege, Revolutionen, Systemwechsel, Wirtschaftskrisen, Aussiedelungen, Diskrimination der Minderheiten – „versüßt“. Aus solchen Aspekten betrachtet haben es wir mit einer ziemlich typischen mitteleuropäischen Familiengeschichte zu tun.

Die Studie von Gábor Merényi-Metzger behandelt die Geschichte des Domkapitels von Großwardein (Nagyvárad, Oradea) zwischen 1920–1945. Der Friede von Trianon schnitt die Diözese von Várad in zwei, so blieb ein Teil der Diözese und ihr Kapitel in Ungarn, der andere Teil gelang zu Rumänien. Die spezielle Lage bedurfte einer eigentümlichen kirchenrechtlichen Lösung. Auf dem ungarischen Gebiet der Diözese war ab 1919 ein allgemeines bischöfliches Vikariat, dann ab 1929 ein apostolischer Administrator mit dem Sitz in Debrecen bzw. vorübergehend in Gyula tätig. Der zu Rumänien gelangte Teil wurde 1930 mit dem rumänischen Teil der Diözese von Szatmár (Satmar, Sătmar) vereinigt. Den Zweiten Wiener Schiedsspruch zufolge wurde die Diözese zwischen 1940–1944 wieder vereinigt, dann aber den neueren politischen Entwicklungen entsprechend nach 1945 wieder getrennt. Der ungarische Teil wurde von 1952 vorübergehend, schließlich ab 1993 endgültig zu den Diözesen von Szeged-Csanád bzw. von Debrecen-Nyíregyháza angeschlossen. Die Studie wird mit einer archontologischen Zusammenstellung über die Kanoniker von Várad ergänzt. Unter denen sind die Historiker Vilmos Fraknói, János Karácsonyi, Ferenc Kollányi und auch der letzte

Felderzdechant der Österreichisch-ungarischen Monarchie, Imre Bjelik aufzufinden.

Mit der Hilfe der Wappendarstellung die an der von dem Kammergespan von Kremnitz (Körmöcbánya, Kremnica), Schemnitz (Selmechánya, Banská Štiavnica) und Königsberg (Újbánya, Nova Baňa) Heinzmann Eisenrinkel, 1391 gestifteten Spitalkapelle von Königsberg erhalten geblieben ist, versucht *Pál Rainer* den fragmentarischen, im Historischen Museum Budapest verwahrten Grabstein aus dem Jahre 1388, der mit dem gleichen Wappen geziert ist, einem nicht näher bekannten Mitglied dieser Familie zuzuschreiben.

Der in den schriftlichen Quellen zwischen 1383–1393 mehrmals erwähnte Gespan Heinzmann besaß ein Haus in der Burg von Ofen. Sein zeitweiliger Aufenthalt in der Nähe des königlichen Hofes könnte sein Amt als Kammergespan begründen. Das „sprechende Wappen“ des Kammergespans scheint eines der frühesten bürgerlichen Wappen der Epoche zu sein, das sich aber den Wappen der Adeligen gänzlich angeglichen hatte.

Attila, Pandula beschreibt ein in der Historischen Bildersammlung des Ungarischen Nationalmuseums aufbewahrtes, anspruchvolles Ölgemälde vom Anfang des XVII. Jahrhunderts, woran die Heilige Krone, die Wappen und die Anspruchswappen des Königreichs Ungarn und seiner Nebenländer im Zeichen der Heiligen-Kronen-Lehre dargestellt werden. Die zwei Parallelen des Ölgemäldes befinden sich in Trencsín (Trenčín, Slowakei.)

Sándor Horváth, György Majthényi und *Eszter Zsófia Tóth* legen die Geschichte, das Verleihungsverfahren der Aktivisten- (1948–1950) und Stachanowisten- Abzeichen (1950–1954) sowie die Lebensführung der Ausgezeichneten mit statistischen, historisch-soziologischen Methoden dar. An Hand eines eigenartigen Teilbereichs gewährt die Studie einen Einblick in die überadministrierte und überkontrollierte Alltags der Rákosi-Ära. Es stellt sich heraus, daß das Regime vor allem aus Propagandagründen nur für eine dünne Schicht des favorisierten „Spitzen-

bestandes“ der Ausgezeichneten einen Ausbruch aus den düsteren Alltags sicherte.

József Lukács berichtet über die in einer Blechbüchse beigelegten zeitgenössischen Dokumente, die sich die von dem Landesbund der Lokführer 1907 in Altsohl (Zólyom, Zvolen, Slowakei) errichteten Büste von II. Ferenc Rákóczi beziehen. Die Skulptur – ein Werk des Bildhauerkünstlers Ede Mayer – wurde nach Trianon entfernt und bis 1967 verborgen gehalten. Damals gelang sie nach Fülek. Seit 1969 ist sie in Borsí – am Geburtsort des Fürsten – zu sehen.

Ferenc Soós identifizierte das Wappen (schwebende Krone) von Friedrich Schmalcz, der dem elsässischen Weissenburg entstammte, dann den Bürgermeisterposten von Poznań bekleidete und schließlich als Kammergespan von Siebenbürgen des Königs János Szapolyi (1526–1540) tätig war. Auf Grund des Wappens kann je ein in Frauenbach (Nagybánya, Baia Mare) und in Klausenburg (Kolozsvár, Cluj) 1535 geprägtes goldenes Gulden zur Kammergespanschaft von Schmalcz gebunden werden.

Nach den Studien bespricht *Szabolcs Vajay* die Inauguraldissertation, Diplomatie der Wappenbriefe 1529–1849 von Péter Kóta. Das 1991 fertiggestellte Manuskript legt auch das Verleihungsverfahren der Wappenbriefe sowie die amts-geschichtliche Zusammenhänge dar.

Die Ausstellung „Die Husaren“ des Kriegsgeschichtlichen Museums versucht ein vollständiges Bild dieser spezifisch ungarischen Phänomene zu bieten. Der Rezensent, *Tamás Bacsoni* verweist darauf hin, daß die weitläufige militärischen-, literarischen und folkloristischen Aspekte des Themas als ein einheitliches Ganzes dargestellt wurden.

József, Deák Varga beschreibt ein womöglich im XVI. Jahrhundert angefertigtes Wappendenkmal des Heimatmuseums István Sárközy, das 1996 in Nagybacon gegründet wurde, und bittet zugleich um Hilfe um den Inhaber des Wappens identifizieren zu können.

TURUL Volume 70,
No. 1–2 issue of 1997

The study of *Károly Kapronczay* discusses the history of the most renowned Hungarian doctor dynasty. Named originally Kornfeld, the history of the Jewish Korányi family can be traced back to the end of the 18th century. Their first known ancestor was Joachim Kornfeld (1826) who was war supplier during the Napoleon I. wars. All three sons of him (János: 1795–1880, Viktor: 1796–1870, and Sebald: 1800–1885) received medical education at the Vienna University. From then on, the members of the family included numerous renowned doctors and pharmacists. The most famous ones were the following: Frigyes Korányi (1827–1913), who in 1884 was ennobled with the “de Tolcsva” title and was raised to the rank of Baron in 1908; Sándor (1866–1944) and András (1903–1995). The majority of the members of the family changed their name to Korányi in 1848 (but Viktor changed his name only in 1856). Other, non-doctor members of the family included lawyers, army officers and engineers alike. Between 1919 and 1932 Frigyes Korányi (1869–1935) was finance minister of Hungary three times. At present, László Korányi (1942–), internistcardiologist is the deputy general director of the Balatonfüred Cardiac Hospital.

Péter Tamáska describes the separate and then the joint history of two families of different origins and social positions, which, based on a marriage in 1920, became related to each other. The Beniczky family was a well-to-do landed noble family in Upper Northern Hungary with ancestors dating back to the 13th family, while the German Heinrichs of Krassó-Szörény County came to country in the 18th century and were craftsmen and merchants. With reference sometimes also to collateral side relatives, he provides a detailed history from the middle of the 19th century practically up to recent times. Until 1918, the family lived a more or less peaceful noble-bourgeois way of life in the framework of the Habsburg Empire and the Austro-Hungarian Monarchy respectively. However, after World War I. this way of life was replaced with a rather hectic life style in both Hungary (which lost her historic borders and power) and in some of her successor countries, Czechoslovakia and Romania. Characterised by nearly all problems of the century (two world wars, revolutions, changes in

political systems, economic crisis, deportations, and discrimination against national minorities), from this perspective the history of this Central-European family is rather typical.

The study of *Gábor Merényi-Metzger* discusses the history of the Nagyváradi (today Oradea, Romania) cathedral chapter between 1920 and 1945. As a result of the Trianon Peace Treaty, the Váradi Diocese was divided into two parts. Accordingly, one part of the diocese and the chapter remained in Hungary, while the other part was transferred to Romania. As a result of the specific situation, an unusual canon law solution was devised. From 1919 until 1929 a general vicariat operated on the Hungarian part of the diocese. In that year the organisation was renamed as Apostolic Governorship with principal offices first in Debrecen and then, for a temporary period of time, in Gyula. In 1930 the Romanian part of the diocese merged with the Romanian parts of the Szatmár diocese. Subsequent to the second Vienna Decision, for the period of 1940–1994, the diocese was reunited. However, as a consequence of later political changes, from 1945 onwards it was divided again. From 1952 onwards, again for a temporary period, the Hungarian part was annexed to the Szeged-Csanád diocese. Finally, in 1993 the territory became part of the Debrecen-Nyíregyháza diocese. Including the major data of 34 Váradi canons of the period, a database is attached to the study. These canons include, among others, some famous historians, (Vilmos Fraknói, János Karácsonyi, Ferenc Kollányi) and Imre Bjelik, the last archdeacon to the army of the Austro-Hungarian Empire.

The coat of arms of Heinzmann Eisenrinkel, Bailiff of the Royal Treasury of Körmöc, Selmec and Újbánya was preserved in the wall of the St. Elisabeth hospital chapel in Újbánya (today Nova Baňa, Slovakia) which was founded in 1391 by Eisenrinkel himself. Using this coat of arms *Pál Rainer* managed to link a tombstone from 1388 with a fragmented inscription to another, yet unknown member of the same family. Having been known since a long time and preserved in the Budapest Historical Museum, this tombstone originates from the Dominican mo-

nastery of Castle Buda and carries the same coat of arms.

Mentioned in the written documents of the 1383-1393 period several times, Bailiff Heinzmann had a house in the castle of Buda. His occasionally staying in the neighbourhood of the royal court can probably be justified by his position. The "speaking coat of arms" of the Treasury Bailiff is an example of such early Hungarian bourgeois coats of arms that were totally assimilated to the coats of arms of nobility of the time.

Attila Pandula describes an oil painting from the beginning of the 17th century which is preserved in the Historical Gallery of the Hungarian National Museum. Related to the Holy Crown Theory, this superior quality painting depicts the Holy Crown, the coats of arms of Hungary and her co-dominions, plus the claim coats of arms of the Kingdom of Hungary. Two similar paintings are to be found in Trenčian (Trenčian, Slovakia).

The statistical and historical-sociological study of *Sándor Horváth*, *György Majthényi* and *Eszter Zsófia Tóth* investigates the history of the Élmunkás-Champion Worker (1948-1950) and the Sztahanovista-Stakhanovist (1950-1954) medals. Investigating into the practice of awarding and the life of those who were awarded these decorations, this remarkable study provides an insight into the everyday life of an overadministered and overcontrolled era by studying a special part of the Rákosi age. According to the study, it seems probable that only a few favoured members of the "peak group" of those rewarded with these medals were given the opportunity by the political system (and only from propaganda standpoint) to break free out of their former everyday life.

József Lukács describes the documents that were kept in a metal box and stored in the pedestal of a bust. Depicting Prince Ferenc Rákóczi II. this bust was created by the sculptor Ede Mayer. Sponsored by the National Association of Engine-Drives, this

bust was erected in Zólyom (Zvolen, Slovakia) in 1907. After the Peace Treaty of Trianon this bust was removed by the new political system and was concealed until 1967. In this year it was delivered to Fülek. In 1969 the bust was re-erected in Borsi, the birth place of the Prince, where it can be seen ever since.

By using the seal of a letter from 1535 (preserved in the State Record Office of Nuremberg) *Ferenc Soós* managed to identify the coat of arms (a floating crown) of Friedrich Schmalcz. Coming from Weissenburg in Alcase, Schmalcz first became the mayor of Poznan. Later on he acted as Treasury Bailiff of King János Szapolyai (1526-1540) of Transylvania. Based on the coat of arms a golden Forint from Nagybánya and a golden Forint from Kolozsvár from 1535 can be associated with the treasury activity of Schmalcz.

Subsequent to the studies, the Others column provides the description of a doctoral dissertation and two exhibitions. The "Diplomatics of Coats of Arms 1526-1849" by Péter Kóta is reviewed by *Szabolcs Vajay*. This paper was prepared in 1991 and in addition to offering a diplomatical analysis of coats of arms granting, discloses administrative historical relations, too.

Entitled "The Hussars", the objective of the Military History Museum's exhibition is to provide a full scope picture of this specifically Hungarian phenomenon. Reviewing the exhibition, *Tamás Bacsoni* points to the completeness of the exhibition's approach, since in addition to military aspects, it also covers folk art and literary relations.

József Deák Varga highlights a coat of arms relic displayed at the exhibition of the "István Sárközy" Local History Museum of Nagybacon. Presumably, the coat of arms was produced in the 16th century. The objective of the review is to ask for assistance in identifying the owner of the coat of arms.